

Fundația Corona

Muzeul Național
al Literaturii Române
Iași

*„Așijderea și limba noastră din multe limbi este adunată
și ne este amestecat graiul nostru cu al vecinilor de primprejur,
măcar că de la Râm ne tragem, și cu ale lor cuvinte ni-s amestecate.”*

Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei

STUDIU CULTURAL ISTORIC

despre cinci minorități naționale din România

ICELAND
LIECHTENSTEIN
NORWAY

eea
grants

Promovarea **DIVERSITĂȚII**
ÎN CULTURĂ ȘI ARTĂ
în cadrul patrimoniului cultural european

unitatea de management a proiectului

www.eeagrants.org www.fonduri-diversitate.ro www.fundatiacorona.ro

Proiect finanțat printr-un Grant oferit de Norvegia, Islanda, Liechtenstein și Guvernul României

Studiul Cultural Istoric a fost realizat în cadrul proiectului „Minorități minore”, finanțat printr-un Grant oferit de Norvegia, Islanda, Liechtenstein și Guvernul României în cadrul Programului PA17/RO13 „Promovarea diversității în cultură și artă în cadrul patrimoniului cultural european”.

Bugetul total al proiectului este de 952.193,20 lei din care 856.878,66 lei finanțare nerambursabilă.

Studiul Cultural Istoric a fost realizat în perioada mai – octombrie 2015 cu participarea unei echipe de cercetători și voluntari:

Coordonatori:

- **Romanică Bogdan Paul, Romanică Roxana**, Fundația Corona Iași.

Cercetător minoritatea germană:

- **Tudorescu Claudia**, conservator Muzeul Banatului Montan, Reșița,
- **Vidin Cecilia Luiza**, voluntar.

Cercetător minoritatea ruso-lipovenească:

- **Condrat Paul**, profesor de istorie, rus-lipovean din Jurilovca,
- **Condrat Florentina**, voluntar.

Cercetător minoritatea turcă:

- **Bălan Zamfir**, cercetător științific la Muzeul Brăilei „Carol I”,
- **Tacu Andreea**, voluntar.

Cercetător minoritatea ucraineană:

- **Salvan Monica**, referent la Muzeul Național al Literaturii Române din Iași
- **Gheorghiu Amelia Iuliana**, voluntar.

Cercetător minoritatea evreiască:

- **Lungu Dana**, redactor la editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” Iași
- **Leșu Georgiana Iuliana**, voluntar.

Studiul cultural istoric a fost baza realizării unui **Film documentar** și a unui **Catalog cultural-turistic** ce pot fi consultate pe pagina proiectului: <http://minoritati.fundatiacorona.ro/>

MULȚUMIRI

Mulțumim sprijinului primit în realizarea acestui studiu din partea reprezentanților și membrilor minorităților naționale abordate:

MINORITATEA GERMANĂ:

- **CHICI Angelica Rodica**, Muzeul Stefan Jager, Jimbolia, jud. Timiș
- **DEMA Sergiu Petru**, Televiziunea Jimbolia, Jimbolia, jud. Timiș
- **ȚIGLA Erwin Josef**, Forumul Democrat German Reșița, jud. Caraș Severin
- **INGEBORG Ștefănescu**, membru al comunității, Oravița, jud. Caraș Severin
- **RIESER Elena**, Forumul Democrat German Bocșa, jud. Caraș Severin
- **BRABETE WANDRASCH Monica**, Heimatstub'n in Wolfsberg, Gărâna, jud. Caraș Severin

MINORITATEA RUSO-LIPOVEANĂ:

- **IVAN Vasile**, Comunitatea Rușilor Lipoveni din România, Filiala Carcaliu
- **PETUHOV Fedor**, Comunitatea Rușilor Lipoveni din România, Filiala Carcaliu
- **LEONTE Fedor**, membru al comunității, Carcaliu, jud. Tulcea
- **DOLGHIN Vasile**, Comunitatea Rușilor Lipoveni din România, Filiala Jurilovca
- **NICHITA Nicolae**, membru al comunității, Jurilovca, jud. Tulcea
- **HOPICI Papen**, membru al comunității, Jurilovca, jud. Tulcea
- **FEDOT Elena**, membru al comunității, Slava Rusă, jud. Tulcea
- **MIHAILOV Irina**, membru al comunității, Slava Cercheză, jud. Tulcea
- **SIMINOV Natalia**, membru al comunității, Tulcea, jud. Tulcea

MINORITATEA TURCĂ:

- **ABDULA NAZARE Gulten**, Uniunea Democrată Turcă din România, Filiala Galați
- **TURKOGLU Serin**, Uniunea Democrată Turcă din România, Filiala Constanța
- **ASAN Sorina**, Uniunea Democrată Turcă din România, Filiala Constanța
- **ISMET Halil**, Moscheea Esmahan Sultan, Mangalia, jud. Constanța
- **ABLACHIM Onder**, Moscheea Esmahan Sultan, Mangalia, jud. Constanța
- **EVREN Usein**, Moscheea Gazi Ali Pasa, Babadag, jud. Tulcea

MINORITATEA UCRAINEANĂ:

- **CODREA Emilia**, Liceul Pedagogic „Taras Șevcenko”, Sighetu Marmăției, jud. Maramureș
- **HRENIUC Maria**, Școala nr. 5, Sighetu Marmăției, jud. Maramureș
- **LAURIUC Nicolae**, Biserica Ucraineană Ortodoxă, Sighetu Marmăției
- **NUȚU Leonard**, Artist, interpret muzică populară
- **BUMBAR Cornel**, Primăria Comunei Ruscova, jud. Maramureș
- **HEREA Monica**, membru al comunității, Rona de Sus, jud. Maramureș
- **ONCEA Ștefan**, Primăria Comunei Poienile de sub Munte, jud. Maramureș
- **CHIMȘAC Ștefan**, Primăria Comunei Poienile de sub Munte, jud. Maramureș
- **BILANIUC Maria Nelia**, membru al comunității, Remeți, jud. Maramureș
- **HRENCIUC DUMITRU Anuța**, membru al comunității, Crăciunești, jud. Maramureș

MINORITATEA EVREIASCĂ:

- **GHILTMAN Abraham**, Comunitatea Evreiască din Iași
- **LOZNEANU Beniamin Ides**, Comunitatea Evreiască din Iași
- **GOLGENBERG Marcel**, Comunitatea Evreiască din Botoșani
- **DAVID Iosef**, Comunitatea Evreiască din Botoșani
- **DERMER Horel**, Comunitatea Evreiască din Botoșani
- **TALPALARU Rebecca**, Comunitatea Evreiască din Botoșani
- **ROTARU Saul**, Comunitatea Evreiască din Botoșani
- **GOLDA Sorin**, Comunitatea Evreiască din Suceava
- **GALAMBOS Eva**, Comunitatea Evreiască din București

CUPRINS

Avant-propos	3
ARGUMENT pentru explorarea diversității și a minorităților	5
Proiectul Minorități minore	5
Metodologie de culegere a datelor.....	6
Declinul diversității etnice.....	7
GERMANII.....	11
I. ISTORIE, CULTURĂ ȘI INDUSTRIE GERMANE	12
I.1. JIMBOLIA, Ștefan Jager și „Colonizarea șvabilor”	14
I.2. BOCȘA, împodobită de Tiberiu Bottlik.....	16
I.3. REȘIȚA, primele locomotive cu aburi din România	19
I.4. GĂRÂNA, pemi și Jazz Festival.....	24
I.5. ORAVIȚA, intrare pe Dunăre în Munții Banatului	26
I.6. Concluzii	29
RUȘII – LIPOVENI	34
II. PRIBEGI ÎN NUMELE CREDINȚEI.....	35
II.1. SARICHIOL, privit din interior	36
II.2. JURILOVCA, privită de turiști de pe Capul Doloșman.....	39
II.3. SLAVA RUSĂ, Potiomkin și Cetatea Ibida	42
II.4. CARCALIU, de la Balta la Insula Mare a Brăilei.....	43
II.5. Delta, privită de pe Dealul Monumentului din TULCEA	46
II.6. ORAGANIZAREA SOCIALĂ și ocupațională.....	47
II.7. DESCHIDEREA prin turism, ca sursă de venit, sau	48
II.8. ... ASIMILAREA culturală și identitară?.....	48
TURCII.....	52
III. DE LA BABADAG LA MANGALIA ȘI ÎNAPOI LA CONSTANȚA	53
III.1. Sarî Saltuk Baba dervișul din BABADAG	53
III.2. Esma-han, prințesa din MANGALIA	58
III.3. Moscheea Carol I din CONSTANȚA	61
III.4. SĂRBĂTORI turcești în România	65
III.5. LOCURI fără oameni	68
III.6. VIAȚA de zi cu zi a conviețuirii	69

UCRAINENII.....	71
IV. OAMENI AI ȚINUTULUI DE LA MARGINE.....	72
IV.1. SIGHETU MARMAȚIEI și poetul național Tars Șevcenko.....	74
IV.2. COȘTIUI, ocne și lacuri de sare.....	77
IV.3. Biserica de lemn din RUSCOVA, cătunul Oblaz.....	78
IV.4. Biserica de lemn ucraineană din POIENILE DE SUB MUNTE	79
IV.5. DATINI ȘI SĂRBĂTORI ucrainene cultivate și promovate	81
IV.6. Identitatea națională, LIMBA – FAMILIA - ȘCOALA.....	82
IV.7. Concluzii	84
EVREII.....	88
V. TÂRGURI ȘI TÂRGUȘOARE ROMÂNEȘTI CRESCUTE DE EVREI.....	89
V.1. BOTOȘANI, oraș vechi de târgoveți evrei	90
V.2. Sinagoga Gah din SUCEAVA	93
V.3. În IAȘI – cea mai veche Sinagogă și cel mai vechi Teatru evreiesc	96
V.4. BUCUREȘTI, oraș cu tradiții și cu avangardă.....	99
V.5. SĂRBĂTORI evreiești.....	102
V.6. Prima dată, evreii se interesează de OAMENI	103
V.7. ... apoi de păstrarea AMINTIRII.	103

Avant-propos

„tu [Gross n.n.] ești ovreu, domnul căpitan e ceh, doctorul de colea e german, Cervenco e rutean, Bologa e român, eu sunt ungur ... Tu ce ești băiete?...ce neam ești?

- Croat, să trăiești!” („Pădurea spânzuraților”, 2007, pg.46).¹

Citind literatura „obligatorie” de liceu, sau chiar din clase mai mici, elevul ajunge la marii clasici, Eminescu, Creangă, Caragiale, Slavici, sau la scriitorii interbelici, Rebreanu, Eliade și alții... Se întâlnește cu personaje imaginare sau realiste care trăiesc întâmplări extraordinare sau obișnuite, unele dramatice, altele hazlii. Elevul conștiincios memorează versuri și scrie comentarii, sau face sinteze despre dimensiunea națională și dimensiunea universală a autorilor studiați.

Tânărul „mai puțin conștiincios” însă, care uită o vreme de obligațiile școlare și ajunge să citească și de plăcere lecturi obligatorii dar și facultative, ajunge să descopere lumi ascunse printre rânduri, atât de îndepărtate încât e greu să știi dacă sunt produsul imaginației autorilor sau dacă evocă vremuri apuse. Tânărul descoperă lumi bogate, personaje cu nume ciudate, parcă inventate: *Selim, băiatu ăl mare al Pașei din Silistra*², *Kir Ianulea*³, *o țigancă, o grecoaică, o ovreică*⁴, *costume de cazaci și turci*⁵, *Take, Yanke și Kadâr*⁶, și se poate întreba ... *ce căuta neamțul în Bulgaria*⁷?

Citind literatura românească clasică sau interbelică se poate întrevedea o lume pestriță și diversă. „Satul lui Rebreanu, ca și acela al lui Ioan Slavici, este locuit de oameni aparținând mai multor etnii, români, unguri, evrei, unii dintre ei angrenați în conflicte sociale și naționale.”⁸

Odată terminat romanul sau nuvela, tânărul revine în România de astăzi, din Iași, Brașov, Cluj, Timișoara, Constanța sau București și se poate întreba unde au dispărut acele neamuri și personaje atât de prezente în literatură. Oare să se fi pierdut odată cu *Iozi, fiul rabinului*⁹, în pivnițele de pe Strada Mântuleasa, trecând în alte tărâmurii precum ființele legendare care revin la viață doar prin actul magic al evocării? De este așa, acest material se dorește o „incantație” pentru trezirea la viață a acestor lumi apuse în ultimul secol și pentru redescoperirea urmelor lăsate pe teritoriul pe care îl cunoaștem cu toții ca România.

Acest text invită tânărul la o vizită cultural istorică, la o vizită în trecutul prezent încă în oameni, în vorbe, în locuri și obiecte. Un ghid pentru o Românie diversă în rădăcini, în clădiri, monumente, vestigii dar și în viața și limba vorbită zi de zi.

---

¹ Pirău, M.T., *Ideea de străin în opera lui Liviu Rebreanu*, studiu publicat în volumul „*Străinul. Schiță imagologică*”, coordonator Carmen Dărăbuș, Editura Universității de Nord, Ethnologica, Baia Mare, p.1-2

<http://maria.pirau.ro/resurse/IDEEA%20DE%20STRAIN%20IN%20OPERA%20LUI%20LIVIU%20REBREANU.pdf>

² Eliade, M., *Pe strada Mântuleasa*

³ Caragiale, I.L., *Kir Ianulea*

⁴ Eliade, M., *La țigănci*

⁵ Caragiale, I.L., *D-ale carnavalului*

⁶ Ion-Popa, V., *Take, Yanke și Cadâr*

⁷ Caragiale, I.L., *D-ale carnavalului*

⁸ Baci, M.V., *Zece prozatori exemplari. Perioada interbelică*, Ideea Europeană, București, 2012, p.15, preluat din <https://books.google.ro/>

⁹ Eliade, M., *Pe strada Mântuleasa*

Străinul, în sensul de non-român este într-adevăr o prezență cotidiană în literatura română de la sfârșitul secolului XIX, începutul secolului XX și din perioada interbelică. Fără a ne propune un inventar al acestor prezențe, aducem mai jos cu titlu de exemplu o analiză realizată cu privire la opera lui Liviu Rebreanu care scoate în evidență un spațiu multicultural al existenței din alte epoci istorice, reale sau imaginare. Dar dacă personajele sunt adesea imaginate de autori, multiculturalitatea cotidiană a României interbelice sau antebelice a reprezentat fundamentul social și cultural pe care și-au construit scriitorii operele și pe care au redat-o printre rânduri.

Cadrul în care se petrece acțiunea romanelor și nuvelor lui Liviu Rebreanu este spațiul românesc și, cu puține excepții (cum sunt, de pildă, nuvelele *Idilă la țară*, *Ițic Ștrul dezertor*, *Cumpăna dreptății*, sau piesa *Jidanul*), marea majoritate a personajelor principale create de către scriitor sunt români. Totuși, la o lectură globală a operei, ne dăm seama că dramele și bucuriile acestor personaje, frământările și revelațiile, iluziile și deziluziile lor, conflictele în care sunt surprinse, pasiunile lor profunde, implacabile, devoratoare de destine, atemporale chiar – *toate se petrec într-un spațiu populat și de alte neamuri sau, cel puțin, într-unul atins de spiritualitatea lor.*

În ceea ce privește romanele, de exemplu, cadrul în care se desfășoară acțiunea acestora este unul explicit sau implicit multicultural. Astfel, în Bucureștiul începutului de secol XX, în care se întâmplă evenimentele din *Jar*, *Ciuleandra*, *Gorila*, *Adam și Eva* și unde se țes o bună parte din intrigile *Răscoalei* „*se vânzolea o lume pestriță într-un amestec oriental*”: români majoritari și „*servitoare în costume țărănești ungurești*”, „*bulgari de lux cu clopoței de alamă, turci cu acadete...*” („*Răscoala*”, 2007, pg.13), armeni („*Răscoala*”), ruși („*Adam și Eva*”), nemți („*Gorila*”, „*Răscoala*”) și evrei („*Răscoala*”, „*Gorila*”). Membrii familiilor din înalta societate românească vorbesc între ei franțuzește, tinerii își fac studiile în străinătate (v. „*Ciuleandra*”), iar copiii sunt educați de către guvernante aduse de pe alte meleaguri (v. „*Gorila*”).

În zona Argeșului, în care se desfășoară evenimentele din „*Răscoala*” și „*Amândoi*” trăiesc, alături de români, evrei, greci și bulgari.

În romanele care descriu mediul transilvan, fie că e vorba de Marele Principat al Transilvaniei de la sfârșitul secolului XVIII, fie de Ardealul dinainte sau din timpul primului război mondial, trăiesc, alături de români, unguri, evrei, sași, secui și țigani. Uneori e vorba de localități întregi populate de alte neamuri. Așa de pildă, orașele Abrud și Aiud sunt percepute de către răsculații lui Horia din „*Crăișorul*” ca fiind adevărate „*cuiburi ungurești*” („*Crăișorul*”, 2006, pg. 88; 94). La mică distanță de localitatea Pripas, în care se desfășoară acțiunea din „*Ion*”, se află Jidovița, un sat evreiesc; despre orașelul Lechința ni se spune, în același roman, că e „*cam cât Armadia, însă împetriștat cu toate neamurile*” („*Ion*”, 2007, pg.122). În sfârșit, tânărul Titu, mândria familiei Herdelea, schimbă în regiunea natală, trei licee: unul românesc, altul unguresc și un al treilea săsesc.

Pe frontul de război din „*Pădurea spânzuraților*” multiculturalitatea e în așa măsură la ea acasă încât locotenentul Varga poate să spună: „*tu [Gross n.n.] ești evreu, domnul căpitan e ceh, doctorul de colea e german, Cervenco e rutean, Bologa e român, eu sunt ungur ... Tu ce ești băiete? ... ce neam ești? - Croat, să trăiți!*” („*Pădurea spânzuraților*”, 2007, pg.46).

Multiculturală este și populația de călători, angajați feroviari, vameși, hamali, funcționari, artiști, personal al muzeelor, personalități politice, ș.a.m.d. care dă viață cărții de călătorii a scriitorului, „*Metropole*”.

Un loc aparte în seria personajelor rebreniene îl ocupă profesorul Toma Novac personajul principal al romanului „*Adam și Eva*”. El ne este prezentat de către scriitor, într-o manieră cât se poate de intuitivă, ca fiind, *șapte străini într-unul* – altfel spus o unitate în multiculturalitate.

Sintetizând, repertoriul străinilor (în sensul de nonromâni) care populează opera lui Rebreanu numără peste 21 de etnii [...].¹⁰

Diversitatea etnică este mai puțin vizibilă astăzi pe străzile orașelor sau pe drumurile satelor din România, în principal pe fondul declinului demografic al minorităților. În același timp, membrii minorităților naționale sunt mai greu de recunoscut și pe fondul globalizării și al uniformizării la nivel de prezență fizică (îmbrăcăminte, comportament, desființarea spațiilor exclusiviste din geografia cotidianului oamenilor obișnuiți). Identitățile naționale se topesc în prezent din ce în ce mai mult în identități civice și cetățenești. De aceea, această lucrare se dorește o recuperare a diversității naționale trecute, sub forma sa culturală ca și contribuitor esențial la identitatea și cultura românească de azi.

¹⁰ Pirău, M.T., *Ideea de străin în opera lui Liviu Rebreanu*, studiu publicat în volumul „*Străinul. Schiță imagologică*”, coordonator Dărăbuș, C., Editura Universității de Nord, Ethnologica, Baia Mare, 2009 p.1-2
<http://maria.pirau.ro/resurse/IDEEA%20DE%20STRAIN%20IN%20OPERA%20LUI%20LIVIU%20REBREANU.pdf>

ARGUMENT pentru explorarea diversității și a minorităților

Proiectul Minorități minore

Prezentul raport de cercetare este elaborat în proiectul **MINORITĂȚI MINORE** finanțat printr-un Grant oferit de Norvegia, Islanda, Liechtenstein și Guvernul României. Proiectul este derulat de **Fundația Corona** din Iași în parteneriat cu **Muzeul Național al Literaturii Române Iași**.

Obiectivul general al proiectului: Recuperarea prin studiu a moștenirii cultural-istorice a minorităților etnice cu slabă vizibilitate în prezent, **conștientizarea** acestuia în rândul publicului larg printr-un film Documentar, **promovarea și valorificarea** ei prin evenimente publice, printr-un Catalog cultural turistic al minorităților conținând oferte/trasee turistice pentru piața de profil.

Proiectul urmărește recuperarea, conștientizarea, promovarea și valorificarea moștenirii cultural-istorice a minorităților etnice din România care au fost semnificative demografic și au avut o contribuție importantă în dezvoltarea României în perioada interbelică dar care sunt în prezent în declin demografic și cărora, prin consecință, li se acordă o mai mică atenție la nivel politic și mediatic. Proiectul urmărește susținere unei diversități etnice și culturale mai largi, istorică dar și actuală, aducând în prim plan o serie de „minorități minore”: evrei, germani, ruși-lipoveni, ucraineni, turci.

Obiectivul specific 1: Recuperarea moștenirii cultural-istorice a minorităților naționale cu slabă vizibilitate în prezent printr-un Studiu cultural-istoric cu privire la 25 de locații/ evenimente/ personalități legate de 5 minorități istorice din România, utilizând documentarea livrescă și cercetarea de teren în 5 zone relevante ducând la un Raport de studiu cu privire la minoritățile „minore”.

Proiectul abordează mai puțin diversitatea etnică din punct de vedere demografic a României actuale și mai mult diversitatea etnică și culturală a României interbelice și reminiscentele actuale ale patrimoniului cultural al minorităților din acea epocă. Se impune astfel o etapă inițială de studiu cultural istoric, pe de o parte livresc, la distanță, iar pe de altă parte la fața locului, investigând atât patrimoniul material cât și istorii orale ale minorităților. Studiul va fi orientat spre evaluarea valorii de piață a patrimoniului în sensul identificării de obiective și istorii orale atractive pentru public.

Obiectivul specific 2: Conștientizarea moștenirii cultural-istorice a minorităților în rândul marelui public prin realizarea unui film Documentar pornind de la cele 25 de obiective documentate și difuzarea acestuia la posturi TV și pe internet cu audiență în rândul a minim 50.000 de persoane.

Proiectul are un accentuat caracter de promovare a unei diversități cultural-etnice în declin. Promovarea diversității cultural-etnice istorice a României se va realiza prin producția unui film Documentar și difuzarea acestuia prin canale cu deschidere pentru marele public în vederea conștientizării de către acesta a importanței moștenirii cultural-istorice a minorităților.

Obiectivul specific 3: Promovarea moștenirii cultural-istorice a minorităților prin prezentarea și dezbateră Studiului inițial și a filmului Documentar, prin momente artistice și culinare (teatru, dans, muzică, bufet tradițional) în 5 Gale ale Minorităților derulate în 5 locații cultural-istorice cu participarea a 25 de reprezentanți ai minorităților, a 25 de specialiști în domeniu și a 200 de spectatori din publicul larg.

În continuarea efortului de promovare pe canale media se vor organiza 5 Gale ale Minorităților Minore, evenimente publice cu implicarea reprezentanților minorităților, cu invitarea specialiștilor în domeniu, a marelui public și a mass-media. Evenimentele vor include proiecția documentarului, dezbateri avizate dar și momente cultural artistice și culinare reprezentând minoritățile abordate.

Obiectivul specific 4: Valorificarea moștenirii cultural-istorice a minorităților prin elaborarea și promovarea unui Catalog cultural turistic, pornind de la Studiul inițial și de la filmul Documentar:

- ▶ organizarea a 3 workshop-uri cu 15 reprezentanți ai minorităților, ai agențiilor de turism și ai instituțiilor publice pentru dezvoltarea și testarea a 5 oferte/trasee turistice cu și despre minorități,
- ▶ elaborarea și distribuirea unui Catalog cultural turistic al minorităților având atașat filmul Documentar subtitrat în 3 limbi în rândul a 500 de licee din România, 100 de agenții de turism din țară și 100 din străinătate, 50 de posturi TV din țară și 50 din străinătate și 100 de organizații/instituții comunități/autorități relevante din țară, din UE și din statele donatoare.

Metodologie de culegere a datelor

Prezentul raport de cercetare cultural istorică este parte a Activității 1 a proiectului, **Studiul patrimoniului minorităților „minore”** și răspunde primului obiectiv specific, respectiv: **Recuperarea** moștenirii cultural-istorice a minorităților naționale cu slabă vizibilitate în prezent printr-un Studiu cultural-istoric cu privire la 25 de locații/ evenimente/ personalități legate de 5 minorități istorice din România, utilizând documentarea livrescă și cercetarea de teren în 5 zone relevante ducând la un Raport de studiu cu privire la minoritățile „minore”.

Cercetarea a fost derulată prin implicarea a **5 cercetători**¹¹ și a 5 operatori de date voluntari. Cei 5 cercetători au acoperit cele 5 minorități abordate prin proiect astfel:

- **minoritatea turcă** - Bălan Zamfir, cercetător științific I la Muzeul Brăilei „Carol I”;
- **minoritatea ruso-lipoveană** - Condrat Paul, profesor de istorie, membru al comunității;
- **minoritatea ucraineană** - Salvan Monica, referent la Muzeul Literaturii Române Iași;
- **minoritatea evreiască** - Lungu Dana, redactor la Editura Universității „Al.I.Cuza” Iași;
- **minoritatea germană** - Tudorescu Claudia, Conservator Muzeul Banatului Montan, Reșița.

Cercetarea a presupus două etape: o etapă livrescă și una de teren.

Etapa livrescă a studiului a constat în culegerea, organizarea și sintetizarea de informații cu privire la minoritățile etnice semnificative în perioada interbelică din România. Cei 5 Cercetători de teren au utilizat ca surse documentare studii și publicații de specialitate, statistici, arhive, internetul. În urma etapei livrescă au fost documentate 25 de locații/personalități/eventimente semnificative.

Cele 5 minorități abordate prin cercetare și ariile geografice abordate au fost:

Germani: județe principale Timișoara și Caraș Severin, județe secundare: Sibiu, Brașov;

Evrei: localitate principală București, județe secundare: Iași, Botoșani, Suceava;

Ucraineni: județ principal Maramureș, județ secundar Suceava;

Ruși-Lipoveni: județul Tulcea;

Turci: județ principal Constanța, județ secundar Tulcea;

Alegerea celor 5 minorități a avut în vedere următoarele criterii demografice:

- o prezență semnificativă a minorității în 1930 pe teritoriul actual al României (Recensământ 1930);
- o prezență actuală (Recensământ 2011) a minorității în spațiul românesc care să permită identificarea și abordarea unor comunități integrate suficient de mari în prezent, care să permită abordarea unor reprezentanți și care să susțină cercetarea din punct de vedere practic.

Astfel, chiar dacă la Recensământul din 1930 minoritățile slovacilor, bulgarilor sau grecilor erau comparabile sau depășeau demografic pe cele ale rușilor lipoveni, ucrainenilor sau turcilor, faptul că în prezent primele minorități amintite sunt puțin reprezentate demografic, a justificat alegerea celor din urmă. Excepție de la criteriul al doilea de selecție face populația evreiască ce număra în 2011 doar 3.271 de membri. Aceasta a fost păstrată pentru relevanța deosebită din perioada interbelică când această minoritate cuprindea 451.892 de membri, a treia după maghiari și germani.¹²

Etapa de teren a studiului a presupus deplasarea fiecăruia din cei 5 Cercetători de teren în teritoriu pentru documentare la fața locului pentru 5 minorități/comunități/zon:

- documentare instituțională (la autorități publice, la organizații ale minorității abordate);
- vizitarea obiectivelor semnificative și completarea de fișe de observație;
- realizarea de fotografii la aceste obiective;
- realizarea de interviuri cu membri ai minorității pentru culegere de istorii orale despre locații/eventimente/personalități aparținând minorității etnice investigate.¹³

Organizarea și sinteza informațiilor a fost realizată cu sprijinul celor 5 operatori de date voluntari implicați în proiect.

¹¹ Pasajele introduse pe parcursul raportului în chenare sunt texte elaborate direct de fiecare din cei 5 cercetători ca și Rapoarte sintetice de cercetare predate Fundației Corona și anexate prezentului raport de cercetare.

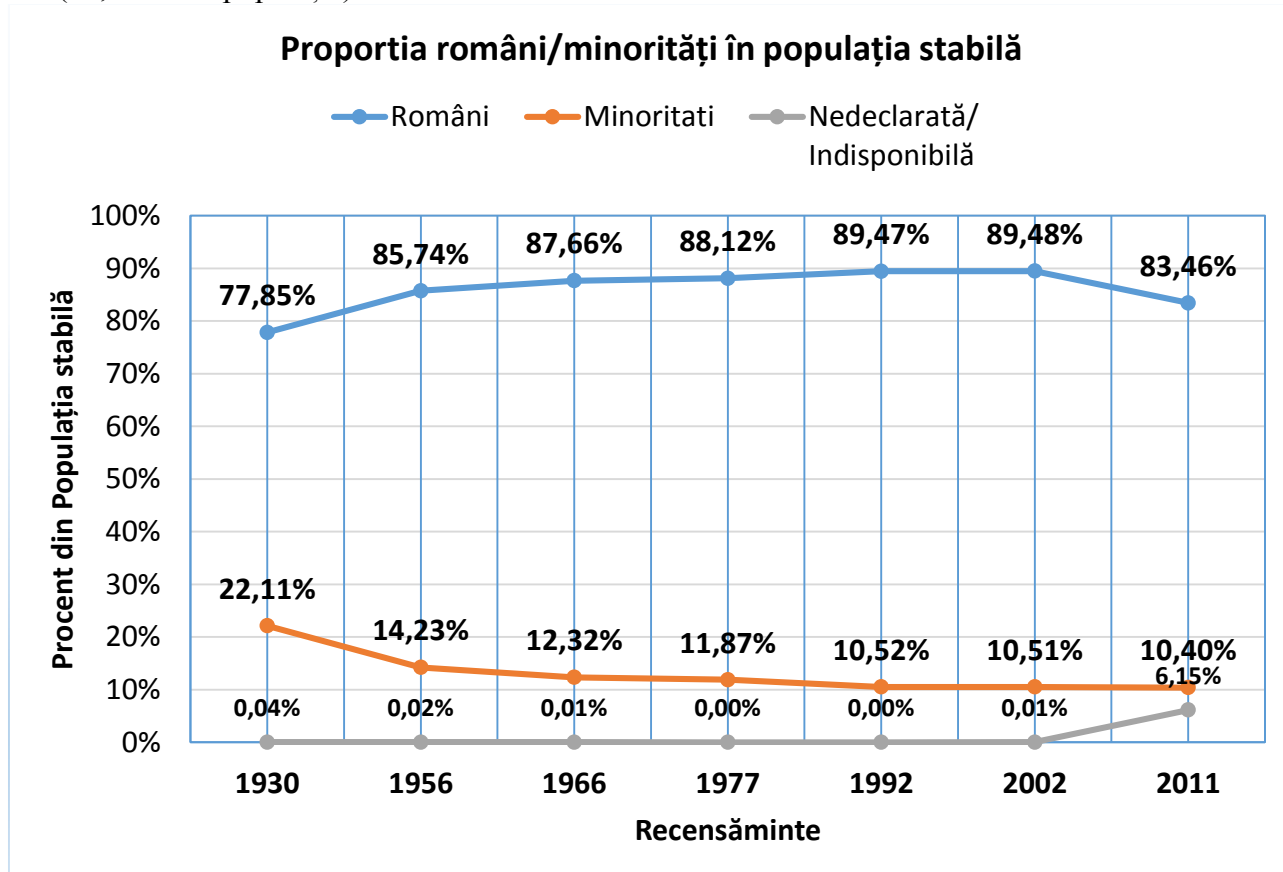
¹² <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>

¹³ Selecții din aceste interviuri realizate cu reprezentanți ai minorităților, cu lideri formali sau informali, cu simpli membri ai comunității au fost introduse cu fonturi distincte, vizibile, în cadrul Raportului de cercetare.

Declinul diversității etnice

Declin demografic etnic

De la constituirea României Mari (1918), minoritățile etnice au suferit schimbări majore atât la nivel demografic cât și structural, unele ca rezultat al politicilor deliberate ale Statului iar altele naturale¹⁴. Conform primului recensământ modern al României mari (1930), în județele actuale trăiau 3.157.507 de persoane de altă etnie decât românească (22,11% din populația de pe teritoriul actual al României). Conform ultimului Recensământ (2011), în România locuiau 2.091.963 de persoane de altă etnie (10,40% din populație).

Sursa date: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al Locuințelor, 2011 Volumul II: Populația stabilă (rezidentă) – structura etnică și confesională, 1. Populația după etnie la recensămintele din perioada 1930-2011 – județe (reprezentare grafică a datelor publice)¹⁵

Declinul diversității etnice

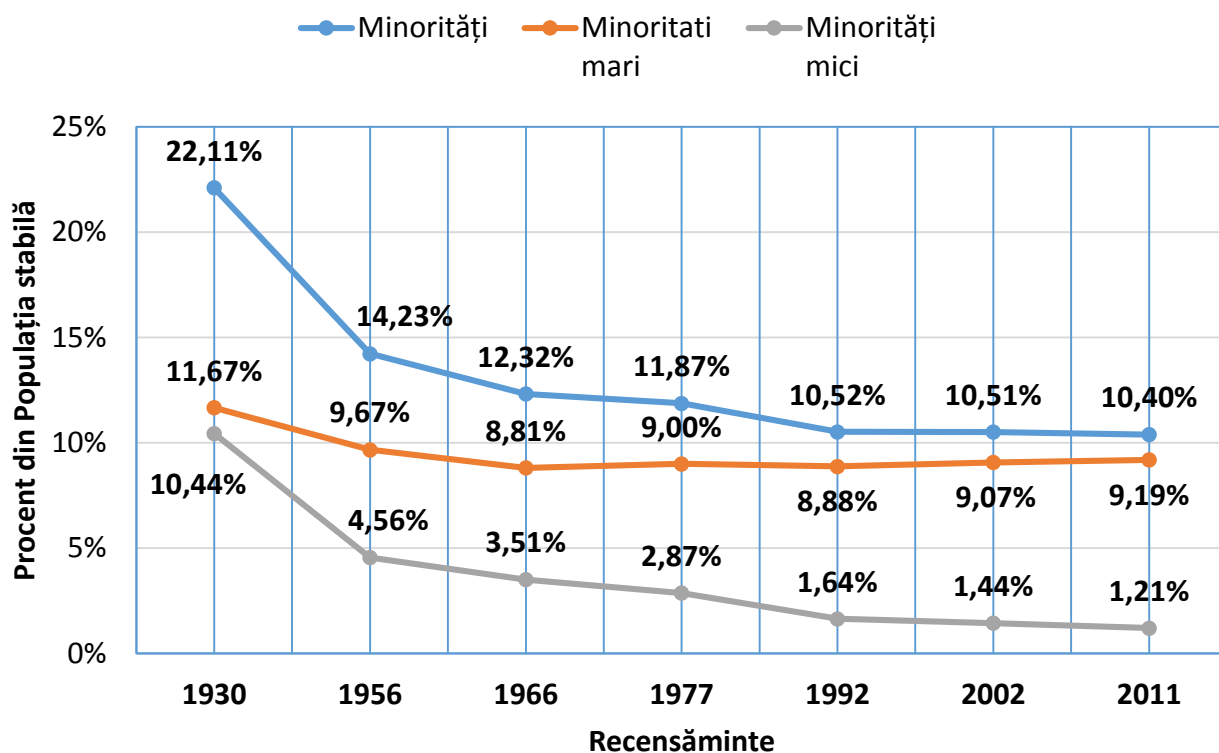
Declinul minorităților în ultimul secol nu se manifestă uniform la nivel demografic. Se înregistrează o pierdere masivă la nivel de diversitate etnică. Conform INS, în 2011, minoritățile semnificative demografic erau cea a maghiarilor (6,10%) și cea a romilor (3,09%) care cumulează 9,19% din totalul populației. Restul minorităților etnice cumulează în 2011 doar 1,21% din totalul populației. Prin comparație, în 1930 maghiarii și romii cumulează 11,67% iar restul minorităților cumulează 10,44% din totalul populației de pe teritoriul României actuale¹⁶.

¹⁴ Centrul de Resurse pentru Diversitate Etnoculturală, *Minorități în tranziție*, 2005, disponibil la <http://www.edrc.ro/docs/docs/provocdivers/092-127.pdf>

¹⁵ Analiza și reprezentarea grafică sunt realizate pornind de la datele existente pe pagina de internet <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/>

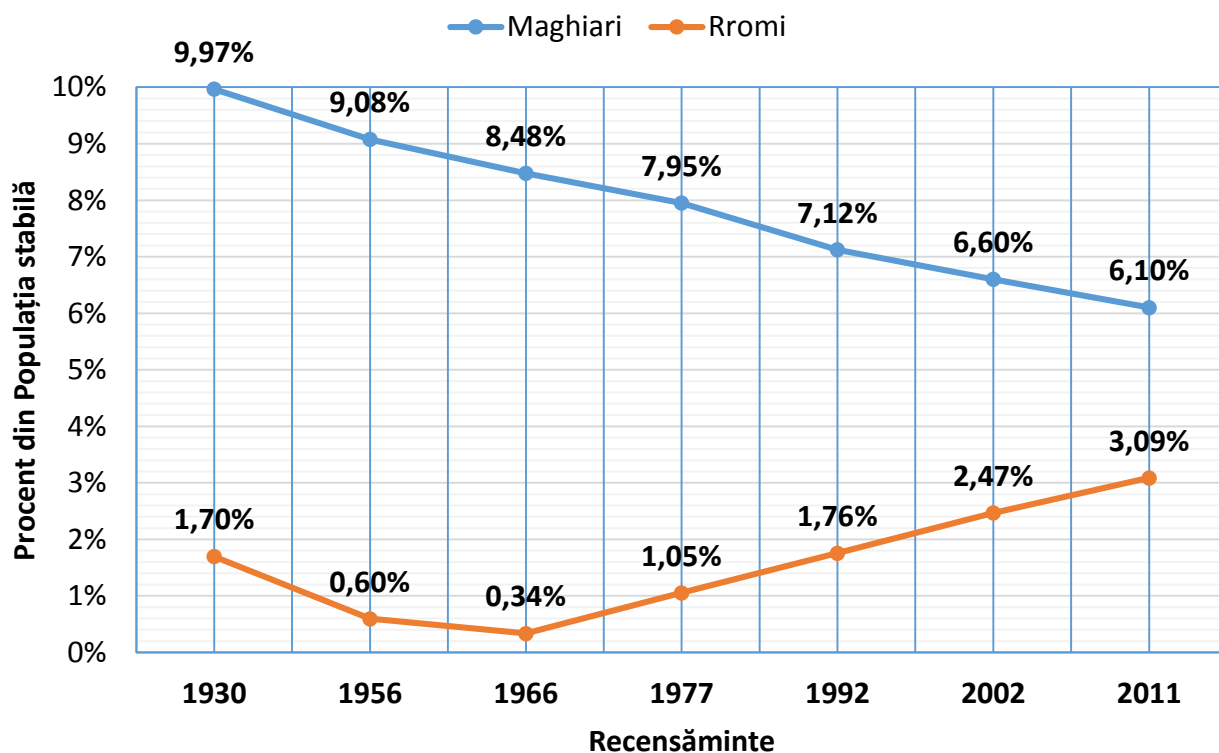
¹⁶ Idem

Proporția români/minorități „MARI/MICI” în populația stabilă

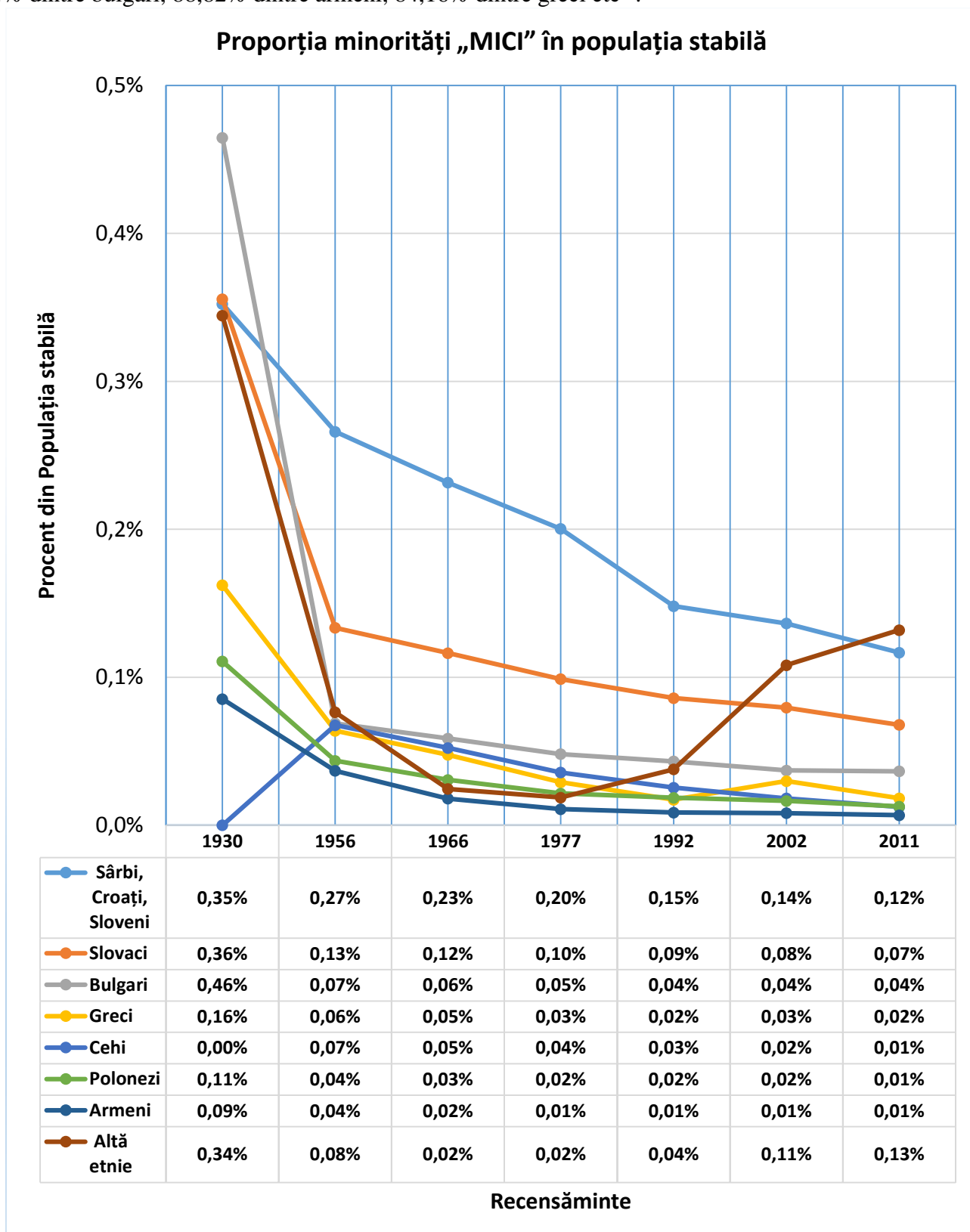

Sursa date: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al Locuințelor, 2011

Proporția minorități „MARI” în populația stabilă

O serie de grupuri etnice au dispărut practic din România iar altele s-au diminuat demografic. Deși minorități importante, care au lăsat o moștenire cultural istorică semnificativă până în al doilea război mondial, în ultimul secol România a pierdut 99,28% dintre evrei, 94,31% dintre germani, 88,94% dintre bulgari, 88,82% dintre armeni, 84,16% dintre greci etc¹⁷.

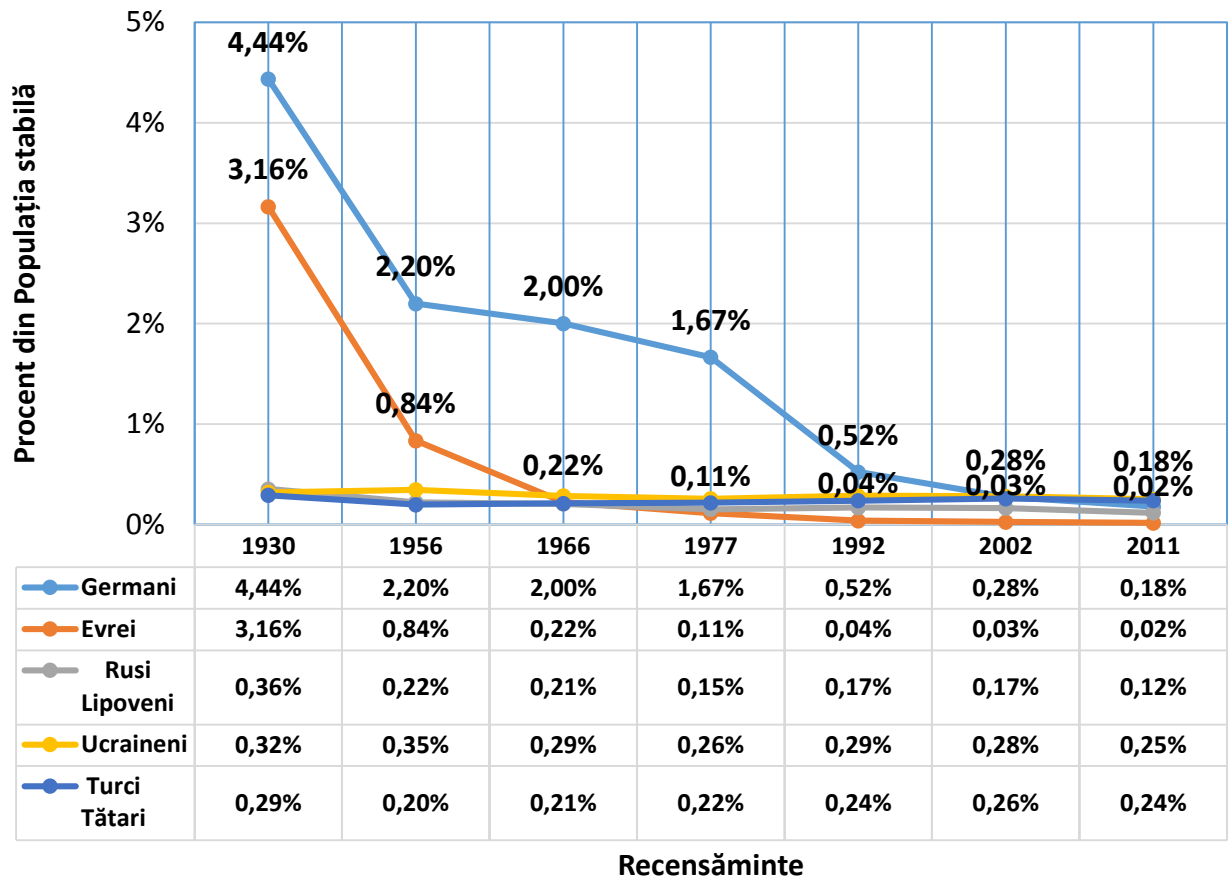

Sursa date: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al Locuințelor, 2011

¹⁷ Analiza datelor din Recensământul populației și al Locuințelor, 2011 (Institutul Național de Statistică) prin evidențierea raportului între populația fiecărei etnii în 2011 și populația aceleiași etnii în 1930

Proporția minorității „MEDII” în populația stabilă minorități abordate încercetare

Sursa date: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al Locuințelor, 2011

Moștenirea cultural-istorică

Cultura și identitatea românească au la bază un mozaic de valori materiale și imateriale cu influențe considerabile venite din partea minorităților etnice. Printre valorile materiale amintim centre urbane, sate tradiționale, fortificații, biserici, obiecte de artă etc. Patrimoniul imaterial este și mai vast. Personalități din toate grupurile minoritare au adus contribuții majore literaturii, artei, medicinei și științelor exacte. Comunități specializate au participat la progresul comerțului, meșteșugurilor, dreptului contribuind la organizarea politic administrativă a României de azi și la interconectarea cu spații culturale din vest și din est¹⁸.

Proiectul **recuperează, conștientizează, promovează și valorifică** moștenirea cultural-istorică a minorităților „minore” răspunzând nevoii de susținere a unei diversități etnice și culturale mai largi, istorică dar și actuală. Proiectul răspunde acestei nevoi printr-un Studiu de recuperare a diversității istorice, printr-un Documentar de conștientizare a diversității difuzat la nivelul a 50.000 de persoane, prin 5 Gale de promovare a minorităților, spațiu al experimentării directe a diversității etnice și prin elaborarea și distribuția în țară și străinătate a unui Catalog de promovare turistică a minorităților.

Minorități „minore”

Proiectul abordează acele minorități care, prin comparație cu perioada interbelică, sunt în prezent slab reprezentate demografic și, prin consecință, „mai puțin importante” din punct de vedere politic și mediatic. Ne referim la minoritățile actualmente subunitare, întrunind mai puțin de 1% din populația României. Acestea sunt *minoritățile „minore”* pe care le abordăm.

¹⁸ Marko, A., *Romania, a Europe in miniature, Brief presentation of national minorities*, <http://www.dri.gov.ro/driold/documents/31032010-romania-a-europe.pdf>

GERMANII

Capitol elaborat pe baza informațiilor culese în iulie - septembrie 2015 de către **Tudorescu Claudia, Conservator la Muzeul Banatului Montan, Reșița**

Pasajele introduse pe parcursul capitolului în chenare sunt texte elaborate de cercetătorul de teren. Raportul sintetic de cercetare elaborat de cercetător a fost predat Fundației Corona și este anexat.

Pe parcursul capitolului sunt inserate cu fonturi distincte selecții din interviurile realizate cu reprezentanți ai minorităților, cu lideri formali sau informali, cu simpli membri ai comunității.

RECENSĂMÂNT	GERMANI	
	anul 1930	anul 2011
ROMÂNIA	633.488	36042
JUDEȚUL		
ALBA	16.918	728
SIBIU	100.703	4.244
BRASOV	50.585	2.923
MURES	33.379	1.478
BISTRITA- NASAUD	22.217	428
SUCEAVA	46.025	717
SATU MARE	24.893	5.006
ARAD	58.639	2.909
TIMIS	178.238	8.504
CARAS-SEVERIN	36.793	2.897
MUNICIPIUL BUCURESTI	14.406	1.209

Sursa date: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al Locuințelor, 2011

Era anul 1150 și satele nemțești, valone și flamande dintre Rin și Maas erau în fierbere. Trimiși ai regelui maghiar Géza al II-lea mergeau din sat în sat și anunțau oamenii că regele Ungariei îi invită să se așeze în regatul lui. Vor avea libertate, un statut autonom, nu vor plăti taxe și vor fi respectați. Singura condiție: să apare granițele regatului.

I. ISTORIE, CULTURĂ ȘI INDUSTRIE GERMANE

Etnicii germani au sosit în România din mai multe zone ale Europei Centrale, în mai multe valuri colonizatoare, din sec. XII până în sec. XIX și s-au stabilit îndeosebi în **regiunile din centrul și vestul României (Transilvania, Banat și Crișana)**, regiuni aflate în acele timpuri sub dominație ungară sau integrate Imperiului Habsburgic.

Așezarea coloniștilor germani a avut drept scop apărarea granițelor Imperiului Austro-Ungar, refacerea și exploatarea economică a zonelor pustiite.

Cel mai cunoscut grup și primul din seria colonizărilor este al **SAȘILOR ARDELENI**, stabiliți în zona Sibiului, Bistriței, Reghinului, Brașovului (Siebenburger Sachsen). Inițial, rolul lor a fost **militar**, de apărători ai granițelor (chemați în jurul anilor 1143 – 1150 de regele Geza al II –lea), ulterior, datorită privilegiilor, libertăților și chiar a autonomiei teritoriale obținute de ei, **au dezvoltat o civilizație citadină înfloritoare**. Și azi stau mărturie bisericile fortificate (Biertan) și așezările urbane fortificate: **Sibiu (Hermannstadt), Mediaș (Mediasch), Sighișoara (Schäßburg), Brașov (Kronstadt), Bistrița (Bistritz), Cluj (Klausenburg)**. Dintre toate comunitățile germane, cel mai încheșat grup a fost al sașilor.

În 1918, după formarea României Mari, identitatea comunității săsești era puternic afirmată în domeniile social și cultural, dar și economic și politic. Împreună cu șvabii, sașii au format nucleul minorității germane din România interbelică.

Șvabii bănățeni și șvabii sătmăreni fac parte dintr-o grupă a coloniștilor germani supranumiți **Șvabi Dunăreni** datorită căii de transport prin care au fost aduși. Sunt consemnate trei valuri de colonizare a șvabilor, între anii 1718 – 1787: Colonizarea Carolină, cea Tereziană și Colonizarea Iosefină, după numele împăraților dinastiei de Habsburg care le-au organizat.

Șvabii bănățeni din România s-au așezat în câmpia Banatului, cu Timișoara ca centru cultural și în județul Caraș-Severin unde îi găsim și în regiunea montană. Locul și-a pus amprenta în formarea și identitatea lor, etnicii germani își asumă ca trăsături identitare calitatea de șvab bănățean de pustă sau muntean.

Șvabii sătmăreni au venit din zona Oberschwaben și Baden-Württemberg, la invitația contelui Alexander Karoly. Istoria colonizării lor a fost asemănătoare cu cea a șvabilor bănățeni până prin 1825, când asupra lor s-a aplicat obligativitatea limbii maghiare și au fost în mare parte asimilați de cultura maghiară.

Dacă de-a lungul timpului, unele comunități precum șvabii sătmăreni, au asimilat mai multe elemente de limbă, obiceiuri, cultură, de la populațiile conlocuitoare, alții, precum **landlerii**, au rămas o identitate etnică puțin alterată în timp. Landlerii sunt o comunitate mică așezată în jurul Sibiului (Turnișor, Cristian, Apoldu de Sus), în intervalul de timp dintre 1734-1776. Își au obârșia din Austria Superioară, din Știria și Carinthia.

Țipserii sunt coloniști germani din Austria Superioară și din Slovacia (Zips), mineri, meșteșugari, muncitori forestieri, plutași ce s-au așezat în Maramureș între 1796-1812 (Baia Mare, Baia Sprie, Căvnic, Vișeu de Sus).

Comunitățile germane din Basarabia, Bucovina și Dobrogea au fost practic distruse prin transferarea lor în masă, în urma acordului germano-sovietic din anul 1940, după anexarea Basarabiei și ocuparea Bucovinei de trupele sovietice.

Germanii din Basarabia, proveniți majoritatea din sud-vestul Germaniei, din Elveția și Alsacia, s-au stabilit preponderant în sudul Basarabiei între 1814 – 1842 și în anul 1930 reprezentau 3% din populația Basarabiei.

Germanii din Bucovina, colonizați din 1781, după ce Imperiul Habsburgic a ocupat partea de nord a Moldovei (din 1775), proveneau din Boemia și Slovacia (Zips), iar germanii așezați între **1841-1891 în Dobrogea** proveneau din Basarabia și din sudul Rusiei, unde fuseseră colonizați de Imperiul Țarist.

Comunități mici de germani sunt înregistrate și la Suceava, Craiova, iar în București recensământul din anul 1930 înregistrează o comunitate de 14.406 de persoane.

Evoluția demografică a comunității germane a fost ascendentă până în 1930 când erau înregistrați 633.488 de persoane de etnie germană (4,1% din populația țării), din care 23,7% din populația Banatului, 7,9 % din Transilvania, 8,9% din Bucovina, 3% din Basarabia și 2,8% din Dobrogea.

Urmările primului război mondial, al crizei economice mondiale dintre anii 1929-1933 și apoi al doilea război mondial urmat de deportări, a dus la o **descreștere demografică** ce a înjumătățit numărul etnicilor germani. În 1956 sunt înregistrate 384.708 persoane de etnie germană. Până în 1977 acest număr se menține oarecum: 382.595 persoane în 1966 și 359.109 persoane în 1977.

În anul 1992 descreșterea demografică este dramatică și continuă: de la 119.462 de persoane în 1992 până la 36.009 persoane în anul 2012.

Ocupațiile coloniștilor germani sunt și ele diverse: agricultori care au adus metode și mentalități moderne și eficiente în culturile agricole, viticultură și creșterea animalelor, meșteșugari care au format bresle, mineri, muncitori forestieri, militari, negustori, clerici, funcționari și specialiști în diverse domenii, care alături de dascăli și oameni de cultură germani au fost activi și inovatori în viața socială.

În România interbelică etnicii germani au avut o **contribuție majoră**, au fost promotori ai valorilor culturale europene, iar în domeniul învățământului, literaturii, artei, presei, științei, au fost punți de legătură ale României cu spațiul germanofon.

Dintre etnicii germani, sașii din Transilvania s-au bucurat de atenție mediatică și turistică. **Sibiul** a avut o expunere mare națională și internațională dat fiind că a fost desemnat capitală europeană culturală în anul 2007, oferind deschidere și vizibilitate și altor burguri transilvănene: **Sighișoara** a devenit *Bijuteria medievală a României* la târgul internațional de la Lugano, **Mediașul** - orașul turnurilor dintre podgorii, **Bistrița** cel mai nordic oraș germanic fortificat din Transilvania. *Biserica Neagră* și stațiunea de iarnă *Poiana Brașov* au adus popularitate **Brașovului**, iar **Timișoara** - *Mica Vienă* și-a recâștigat vizibilitatea internațională după revoluția din 1989.

Toate aceste poluri ale comunităților germane nu mai au nevoie de prezentare, însă sunt și alte așezări ale comunităților germane care merită atenție culturală și turistică. **Banatul** are o tradiție plurietnică și un model specific de comunicare intercultural, iar comunitatea șvăbească din Banat și-a pus amprenta în formarea identitară regională. **Comunitatea germană a avut un rol important în nașterea și dezvoltarea urbană în general, a orașelor miniere și industriale în special, în dezvoltarea economică și culturală a Banatului.**

STEFAN JAGER – „VENIREA SVABILOR”

I.1. JIMBOLIA, Ștefan Jager și „Colonizarea șvabilor”

Din anul 1766 încep **colonizările cu etnici germani** ce provin din posesiunile Casei din Austria (Trier, Mainz, Badisch, Pfalz, Lotharingia, Luxemburg). Inițial, au fost întemeiate două localități distincte, Hatzfeld și Landestrau, contopite în anul 1768 sub numele de Hatzfeld, după numele prim-ministrului împărătesei Maria Theresia, Hatzfeld Gleichen (1718-1793). Datorită comunității germane, Jimbolia s-a dezvoltat economic, agricultura cedând teren industriei: **în 1864 Ștefan Bohn deschide o fabrică de țigle**; prima instituție bancară „Hatzfelder Sparkasse A.G.” în 1868, etc. În Jimbolia interbelică, erau exploatari de argilă, o mare fabrică de cărămidă și țigle, 3 mori, fabrici diverse, o școală medie, o școală de ucenici, cinci școli primare, Pretură, Primarie, Judecatorie, Notar public, Poliție, Percepție, Vamă, Serviciu sanitar de frontieră, Pompieri, Spital etc.

Motorul economic al Jimboliei, și până la urmă și cultural, era **fabrica de cărămidă Bohn** care ulterior a devenit Ceramica, vestitele țigle de la Jimbolia. Au reușit să se dezvolte atât de mult încât aveau filială la Budapesta, aveau o putere economică. Chiar un cartier în care locuiesc 2.000 și ceva de jimbolieni a fost construit în totalitate de acest Bohn.

Activitatea culturală a orașului a fost influențată de cultura germană, printre personalitățile de etnie germană este poetul cel mai renumit al șvabilor, Peter Jung (1887-1966), cu peste 12.000 de poezii, Emmerich Bartzler (1895-1961), compozitor (lieduri și opereta „Grüß mir mein Banat”), dirijor de cor și orchestră, fondator al multor formații în Jimbolia interbelică.

Și în prezent Jimbolia are instituții de cultură active: Casa de Cultură, o bibliotecă orășenească și șase muzee: Muzeul Presei „Sever Bocu”, Muzeul „Ștefan Jäger”, Muzeul Pompierilor „Florian”, Fundația româno – germană „Petre Stoica”, Muzeul „Dr. Diel”, Muzeul CFR.

Au fost foarte, foarte multe personalități: începând cu **Csekonics** (groful care a construit castelele nemaipomenite și a dat așa, o eleganță a orașului), **Ștefan Jäger** bineînțeles, Peter Jung a fost poet, **Petre Stoica** (a venit și a trăit aici, a murit aici, pentru că el s-a lăsat fascinat de oraș), familia **Bartzler**. Pe urmă profesorul **Gross** și profesorul **Groenner**, au fost niște dascăli adevărați. Nu numai că și-au făcut meseria extraordinar, dar ei au fost doi dintre cei patru piloni care au făcut muzeul Ștefan Jäger. Pe urmă **Karl Diel**, medic care a făcut peste 50.000 de operații.

Evenimente organizate de Primărie în ultimii ani au devenit tradiție: sărbătoarea orașului „Zilele jimboliene”, un Festival euroregional de muzică blues „Jimbo-blues” și sărbători tradiționale (Sărbătoarea de Ignat, cu un concurs gastronomic de preparare a porcului și Festivalul obiceiurilor și datinilor de Crăciun).

La Jimbolia se află **muzeul „Ștefan Jäger”** (1877-1962), pictorul șvabilor, cum este supranumit datorită tematici lucrărilor sale. Cel mai cunoscut pictor șvab al Banatului s-a stabilit la Jimbolia în 1910, unde a trăit tot restul vieții, până în 1962. Absolvent al Academiei de Arte din Budapesta în 1899, este autorul celebrului triptic „Venirea șvabilor în Banat”, care este expus la Casa „Adam Müller Guttenbrunn” Timișoara. O parte din lucrările sale, inspirate în cea mai mare parte din viața și obiceiurile șvabilor bănățeni, se mai păstrează în Casa memorială din Jimbolia. Muzeul expune piese din atelierul pictorului, documente, piese de mobilier, obiecte casnice și lucrări în ulei, acuarele și schițe. Este și o secție de etnografie, o camera a personalităților jimboliene, o cameră șvăbească, un luminor destinat expozițiilor etc.

Dacă spun Jäger, mă gândesc la toată etnia șvăbească, pentru că nu poți să-l pomenești pe Jäger altfel decât împreună cu șvabii lui. Începutul e cu lucrarea „Venirea șvabilor în Banat” și sfârșitul „Deportarea șvabilor”, deci cele două lucrări. **Fiecare șvab îl are pe Jäger acasă**. Pe locul întâi e muzeul Ștefan Jäger în Jimbolia, important pentru Jimbolia, pentru că Jimbolia a fost construită de nemți. Asta nu se poate șterge și asta trebuie să se păstreze.

Centrul orașului este străjuit de **Sfântul Florian, patronul ocrotitor al orașului** ce-i apără pe localnici de incendii și calamități. În Jimbolia au avut loc incendii mari, în 1866 a fost distrus prin foc aproape jumătate din așezare (atunci casele erau acoperite cu paie și stuf) și atunci a fost adusă statuia de la Viena prin grija familiei contelui Csekonics. **Muzeul Pompierilor Florian** a fost înființat în anul 1993 la inițiativa Asociației Pompierilor Civili Florian și deține obiecte și dotări specifice formațiilor voluntare de pompieri din Banat din perioada anilor 1880 – 1970, fotografiile, documente specifice, diplome și trofee obținute de pompierii voluntari.

Fundația Culturală Româno-Germană Petre Stoica promovează reconstituirea vieții culturale și spirituale române și germane de pe teritoriul Banatului, pluralismul și dialogul interetnic. Fundația are o bibliotecă de aproximativ 15.000 de volume în limbile română și germană, colecție de filaterie, cartofilie și ex-libris-uri, manuscrise, tablouri, gravuri, numismatică.

Ștefan Jäger a făcut eforturi și pentru comunitatea română. Pentru că are lucrări unde lasă să se vadă mesajul ăsta, că românii și cu germanii la sărbători erau împreună. Sunt lucrări de acuarelă unde sunt femei românce în costum național, discutând cu șvaboice, copii jucându-se împreună. Ștefan Jäger a întreținut această comunitate prin ceea ce a făcut, pentru că **arta este un liant între membrii unei comunități**.

Sărăcia lui Ștefan Jäger poate fi explicată și prin faptul că el era îndrăgostit de fata unei familii nobiliare, familia doctorului Karl Diel. Fata aceea nu l-a acceptat niciodată, deși el a fost veșnic îndrăgostit de ea și foarte mult timp și-l consuma acolo, îi făcea portrete.

Casa memorială „Dr. Karl Diel” a fost inaugurată la 11 august 2000, prin efortul comun al Prof. Dr. Pia Brânzeu (stranepoata lui dr. Karl Diel) și a Primăriei orașului Jimbolia. Dr. Karl Diel (1855 – 1930) a fost medic chirurg, director al Spitalului din Jimbolia și a efectuat extrem de mare de operații. A condus secția de chirurgie a Spitalului orășenesc de la înființarea acestuia (1896-1928).

Muzeul Presei „Sever Bocu”, inaugurat în 2007 își propune să adune presă, indiferent de limba de apariție, din România. Colecția de ziare se deschide cu „Albina Românească”, fiind prima publicație în țara noastră și se termină cu aparițiile la zi. Încăperile muzeului sunt ornate cu specimene de ziare rare și imagini din viața cotidiană a tipografilor, o tiparniță și două piese de atelier tipografic.

Muzeul Căilor Ferate din Jimbolia, cuprinde o colecție de cărți poștale cu diferite tipuri de locomotive folosite de-a lungul timpului, o colecție de legitimații de călătorie, una de grafică cu tematică feroviară, plachete, insigne, decorații legate de activitatea feroviară. În curtea muzeului sunt expuse utilaje și instrumente de semnalizare folosite la infrastructurii feroviare, un turn de apă, o tricicletă folosită acum mai bine de 100 de ani la revizia liniilor.

Locuri de agrement sunt strandul termal și bălțile. Strandul termal are trei bazine, din care unul cu apă termală recomandată îndeosebi pentru reumatism, osteoporoză, lombo-sciatică, etc. Complexul are terenuri de baschet și volei, loc amenajat pentru picnic, terase de vară. La ieșirea din Jimbolia spre Comloșul Mare sunt „Bălțile”, lacuri antropice rezultate în urma excavațiilor efectuate de fosta fabrică de țigle. Sunt nouă lacuri ce acoperă o suprafață de 7 hectare și ajung la adâncimi de 30 metri. Atractive pentru pescari, sunt populate cu somn, crap, știucă, dar sunt amenajate și pentru scăldat și picnicuri (bănci, umbrare, foisor, loc de joacă pentru copii etc.).

E un complex de 8-9 lacuri care sunt de fapt carierele fostei fabrici de cărămidă. În ziua de astăzi fauna s-a dezvoltat destul de mult, este o zonă puțin cunoscută de lume, într-un fel poate că-i mai bine așa, că nu se distruge. Se practică pescuitul. Adâncimi foarte mari de 20 -30 metri.

***

Jimbolia, este și rămâne un oraș nemțesc, organizat și locuit de aceștia în spiritul ordinii, disciplinei și al vieții comunitare.

Mie îmi place Jimbolia în primul rând pentru străzile largi. Distanța asta mare, spațiul ăsta mare între drum și case l-am visat tot timpul: străzile drepte care se intersectează la unghiuri de 90 de grade, asta mie mi se pare extraordinar. Mi se părea mie atât de straniu, străzile late, pe mine asta m-a atras prima dată, felul în care este construit orașul.

Eu cred că un vizitator care vine în Jimbolia, ar trebui să rețină exact aspectul care lipsește în ziua de astăzi comunităților din România și anume, aceea unire care exista între membrii localității, între membrii societății și, în același timp, aceea ordine și rânduială care au dus la progres. Cu toții ne dorim să avem un trai mai bun, cu toții să trăim mai bine. Atâta timp cât nu învățăm de la șvabi că a da „bună ziua” pe stradă este ceva extraordinar și că a-ți gospodări grădina sau orice proprietate pe care o ai cât mai bine posibil, mai ordonat și mai curat, nu vom ajunge nicicum. Noi, toți jimbolienii care mai cunoaștem câte ceva din istoria noastră, considerăm că am regresat în loc să progresăm, chiar dacă avem internet și avem apă curentă.

Dacă nemții care au fost pictați de Jager s-ar întoarce și ar vedea atâtea grădini nelucrate, pline de buruieni, ar pleca oriunde în altă parte, decât să rămână în Jimbolia.

I.2. BOCȘA, împodobită de Tiberiu Bottlik

Orașul Bocșa (Bokschan), situat în sud-vestul țării, în județul Caraș-Severin, este un oraș mic, cu aproape 15.000 de locuitori, în lunca cursului mijlociu al Râului Bârzava, într-o zonă colinară.

După o stăpânire succesivă a cetății de către turci, austrieci și maghiarii din Transilvania, comunele bocșene, în dezvoltarea lor industrială, au trecut prin trei valuri de colonizare, din care în primele două etape cei mai multi dintre coloniști proveneau din Boemia, Stiria, Luxemburg (1718-1780, 1801-1850).

În urma ordinului imperial din 7 decembrie 1717, regiunea minieră a Banatului a fost împărțită în districte miniere: Oravița, Dognecea, Moldova și Bocșa. Tot prin patent imperial s-a constituit și Bocșa Germană (Montană), iar anul 1719 a reprezentat anul **începutului metalurgiei la Bocșa** (primul cuptor de topit minereu de cupru și fier de la Neuwerk, ridicat de maistrul Friedrich Freiberg). În 1898 (după închiderea Uzinelor Metalurgice din Bocșa din 1896), StEG-ul (Societatea privilegiată cezaro-crăiască austriacă de căi ferate de stat) construiește Fabrica de unelte agricole din Bocșa Română, cea care va deveni cel mai important agent economic vreme de 100 de ani în spațiul bocșean.

Au fost vremuri mai grele dar ulterior, ușor, ușor a început uzina din Bocșa să se ridice iar **și ajunsese la un renume mondial**. S-au reprofilat apoi pe uneltele agricole, au avut și-o conducere foarte bună în aceeași perioadă și au început cu poduri, după aceea cu turnurile, cu macaralele turn. Și macaralele turn au fost exportate și în Rusia și în China. Dar, după revoluție ...

În perioada interbelică, Bocșa Montană era considerată excepțională pentru tratamente de recuperare, datorită pădurilor și curenților de aer specifici zonei, astfel că, printr-o decizie a Ministerului Muncii, Sanatații și Ocrotirilor Sociale, Bocșa Montană a fost declarată Stațiune Balneoclimaterică în 1931. Aceste condiții naturale se mențin și astăzi, deși după al doilea război mondial, stațiunea Bocșa Montană a fost distrusă.

Dacă în anul 1930 Bocșa Montană avea 49% etnici germani din totalul localnicilor, în 2011 populația orașului Bocșa se ridica la 15.842 de locuitori, majoritatea români (82,43%), germanii reprezentând doar 1,05% din populație.

Din 17 noiembrie 1968, Bocșa a făcut parte din teritoriul județului Caraș-Severin cu reședința la Reșița. **Comunitatea germanilor din Bocșa a conviețuit în bună armonie cu majoritatea română** și este de remarcat în prezent susținerea reciprocă a ambelor comunități de a-și păstra și transmite tradițiile și obiceiurile, grupurile mixte de coruri, muzicanți, dansuri populare fiind o regulă la Bocșa. Și în prezent, formația de dansuri populare a filialei Forumul Democrat German din Bocșa este alcătuită din tineri simpatizanți români.¹⁹

Relațiile au fost bune, au fost întotdeauna bune. Comunitatea germană nu a ieșit în evidență cu probleme specifice. Întotdeauna s-a făcut ce s-a făcut în comun. Petrecerile, am mai prins eu, puștoaică. Se faceau „ceaiuri” dansante unde puteam noi să mergem după-masă și **am fost întotdeauna o societate amestecată**.

Artistul plastic Tiberiu Bottlik (1884 - 1974) s-a născut la 16 octombrie 1884, Biserica Albă (Banatul Sârbesc) ca descendent al unei familii nobile, a studiat la Budapesta, Viena, München și Paris. Periplul lui artistic s-a încheiat din cauza războiului, în care a căzut prizonier pe frontul italian, iar între timp familia sa a fost ruinată. Din 1927 Tiberiu Bottlik și-a găsit adăpost la Bocșa, unde până în octombrie 1974, a trăit foarte modest într-un atelier ce-i era și casă. Sculpturile lui Bottlik personalizează Bocșa. Pe străzile orașului sunt grupuri statuare, din păcate multe degradate. Alături de sculptură, Tiberiu Bottlik a fost și un pictor prolific, parte din lucrările sale sunt la Muzeul Banatului Montan din Reșița și Muzeul de Artă Timișoara.

Tiberiu Bottlik a fost o legătură în comunitatea germană. Nu neaparat numai în comunitatea germană. **El a fost un european**. A trăit și în Franța, avea ceva legături cu Serbia, cu Iugoslavia, nu mai rețin foarte exact. El era european așa zice. **O viață de boem**. Dar am impresia că pentru el a fost în ordine. El era dedicat artei. Și restul ... erau necesare traiului dar nu a dat importanță. Poate exagerez dar pe puțin 40 de ani a trăit el aici.

¹⁹ Interviu, Președinte Forumul Democrat German filiala Bocșa, Helen Rieser.

Printre **personalitățile locului** amintesc și pe Corneliu Diaconovici (1859-1923), publicist, autorul primei enciclopedii românești și Petru Oance (1881-1973) sculptor, poet în grai bănățean și editor al revistei Vasiova (1928-1947), cunoscut ca „Tata Oancea”. Tata Oancea a publicat trei volume de versuri, în 1970 a apărut o antologie a operelor sale, iar personalitatea sa este văzută ca fiind reprezentativă pentru țăranul intelectual al Banatului Montan (localnicii îi spun „Badea Cârțan al Banatului”). Personaj de legendă locală este și .... găscă lui Tata Oancea, o găscă albă cu fundă roșie la gât, ce îl urma ca un câțeluș peste tot. Se povestește că l-ar fi însoțit în peregrinările lui cel puțin vreo 34 de ani, din care vreo patru în război, prin Bocșa, Oravița, Timișoara. Era atât de cunoscută, încât caleștile și automobilele opreau și acordau prioritate găștei cu fontă roșie ce-l însoțea permanent pe Tata Oancea.

Ca **obiective culturale turistice mai importante:**

Muzeul Constantin Lucaci, în care sub motto-ul „Spațiul și lumină” sunt prezentate 17 sculpturi din oțel ale părintelui fântânilor cinetice, Constantin Lucaci (născut la Bocșa).

Mănăstirea Sfântul Ilie Tesviteanul, cunoscută ca Mănăstirea Sf. Ilie de la Izvor, pentru că legenda locului spune că în apele izvorului și-a spălat fața un miner orb recăpătându-și vederea. Atunci s-ar fi început ridicarea Capelei, iar la început de secol XX, călugărul Macarie a ridicat, în stil bizantin, mănăstirea ce are hramul Sf. Ilie, la 20 iulie (lista monumentelor istorice 11B 136).

Bisericele romano-catolice de patrimoniu (Sf. Mihai(1929), Sf. Ioan de Nepomuk (1815) etc., dintre care amintesc Biserica Romano-Catolică Imaculata Concepție (lista monumentelor istorice- 11 B 125), ridicată între 1723-1726 în stil baroc și a cărei pictura centrală a altarului „Madona Imaculată” a fost pictată de Tiberiu Bottlik.

Alte puncte de interes turistic: clădirea Primăriei ca parte din fostul sanatoriu Dr. Velicsek; Școala de Piatră construită în anul 1840; Halta C.F.R. Bocșa Montană cu parc (sec. XIX); Turnul de alimentare furnal de lângă gara CFR (an 1719, lista monumentelor istorice CS-II-m-B-11037) și ansamblu stăvilă și canal aducțiune apă pentru furnale (între 1723 – 1725, lista monumentelor istorice CS-II-a-B-11038).

Importante **obiective culturale turistice și de agrement** în împrejurimi:

Muzeul de mineralogie estetică „Constantin Gruescu” supranumit „Casa Binelui”, Lacul Medreș din imediata apropiere, Lacurile Dognecea, Lacurile Vârtoape și Dănilă de la Ocna de Fier.

Obiective istorice: Cetatea medievală de la „Buza turcului” (la 1 km nord de cartierul Neuwerk), „Gruniul Cetățuia”, cultura Coțofeni, „Dealul Mare”, perioada hallstatt (4 km de Bocșa).

Ca **evenimente locale de tradiție** amintesc de Festivalul Etniilor, Festivalul de poezie în grai „Tata Oancea”, Festivalul de muzică populară „Aurelia Fătu Răduțu”, Târgul tradițional de la Neuwerk, Festivalul Toamnei (Herbstfest).

.....

Cultura și tradițiile germane se păstrează în Bocșa iar transmiterea intergenerațională se realizează cu dificultate, de multe ori prin implicarea tinerilor români. Teama uitării rămâne totuși.

Vă puteți imagina că în Germania sunt care nu au știut nimic de România. Am întâlnit vizitatori din Germania. Și s-au tot uitat mirați că se vorbește atâta germană. Și o fata stătea lângă mine și mă întrebă „**De unde știți germană așa?**” Păi zic „Asta e etnia mea, eu vorbesc în familie. Dar dumneavoastră n-ați învățat de România nimic?” „Ba da, am învățat că există țara și că are capitala la București”. Păi, eu am zis „Asta e rușine.”

Am reușit cât se poate să păstrăm din tradițiile noastre. Chiar pot să le mulțumesc acestor copii care încă vin, că ne ajută. Dacă ei n-ar veni, n-am mai avea. **Sunt exclusiv romani cu bună-voință.** Mai are câte unu poate un bunic, poate o bunică germană sau maghiară.

În 10 octombrie avem sărbătoarea de toamnă. Se face un spectacol unde încercăm să prezentăm dansurile specifice germane și mai ales cele din Stiria, pentru că Stiria cu Reșița a avut legăturile acelea și dinainte de revoluție.

JIMBOLIA (jud. Tiimiș) - Muzeu „Ștefan Jäger” - camera șvăbească

BOCȘA (jud. Caraș Severin) biserica romano-catolică imaculata concepție

I.3. REȘIȚA, primele locomotive cu aburi din România

Municipiul Reșița (Reschitza), reședința județului Caraș-Severin aflat în sud-vestul României, este amplasat pe cursul mijlociu al râului Bârzava și este cel mai vechi centru siderurgic al României și una dintre cele mai importante cetăți industriale din sud-vestul Europei.

După pacea de la Passarowitz din 1718, când Banatul a trecut sub stăpânirea Imperiului Habsburgic, domeniul Coroanei a dispus în 1768, construirea unor **ateliere metalurgice la Reșița**. Momentul nașterii industriei reșițene este socotită a fi aprinderea focului la cele două furnale „Franciscus” și „Josephus” la 3 iulie 1771. „A devenit însă în scurt timp uzina de fier cea mai importantă din Banatul montan, dar și din întreaga Ungarie de sud.”²⁰

Inițial erau două localități: Reșița Română și Reșița Germană (Montană, Eisenwerk Reschitza) unde locuiau deja 141 familii în 1772, localnici și meseriași aduși din Austria, Boemia, Alsacia, Lorena, Croația, Ungaria. În 1776 au venit familii germane originare din Stiria, Carinthia și Austria de Sus, între 1782-1787 familii germane din valea Rinului. Colonizarea a durat aproape un secol.

Se știe foarte bine și se vorbește foarte mult de anumite calități ale germanilor: punctualitate, corectitudine, munca asiduă pentru a realiza țelului propus. Toate acestea au fost și emblematice pentru germanii din Banatul Montan, pentru reșițeni. Faptul că astăzi ne mândrim cu o istorie atât de îndelungată, industrială, a Reșiței și a Banatului Montan se datorează și faptului că **pe aceste meleaguri s-au așezat germani**.

S-au construit furnale și laminoare, în 1851 a început producția șinelor de cale ferată și „primele mașini cu aburi fabricate în Ungaria secolului al XIX-lea și în România de astăzi” au fost fabricate la Reșița. Dacă începutul a fost al metalurgiei, în timp s-a dezvoltat și construcția de mașini. În 1872, Uzinele St.E.G. de la Reșița produc **prima locomotivă cu abur** proiectată de John Haswell, directorul fabricii de locomotive St.E.G. din Viena, iar din anul 1921 s-a început fabricarea motoarelor electrice.

În 1930 Reșița era un centru industrial cu furnale, laminoare, fabrici, uzine și ateliere și cu o populație de 19.868 de locuitori, dintre care 10.637 germani (53,5%). Până în anii '80 Reșița a fost un oraș trepidant, care trăia în ritmul sirenelor uzinelor, iar impactul vizual al șarjelor de oțel era trăit de întregul oraș, astfel că Reșița a fost supranumită „**Cetatea de Foc**”.

Marea majoritate a germanilor din Reșița au lucrat în uzinele reșițene. A fost o tradiție ca, din tata în fiu, să se duca mai departe aceasta legătură cu uzina, cu tot ceea ce înseamnă **civilizația uzinei**, ceea ce înseamnă meritul uzinei de a forma civismul și intelectualitatea industrială a fiecărui membru care a activat și a lucrat în cadrul uzinelor reșițene. Germanii din Banatul Montan au avut posturi cheie în cadrul uzinelor reșițene dar și în activitatea extra-uzinală a acestora. În mișcarea sindicală Reșița, ca un important centru social-democrat, a avut foarte multe personalități germane care au contribuit la dezvoltarea sindicalismului în acest spațiu.

Datorită succesului în industria de locomotive, din anul 1930 în România nu s-au mai importat locomotive, la Reșița realizându-se 1495 de locomotive cu aburi până în 1960. La aniversarea unui secol de producție s-a înființat **Muzeul de Locomotive din Reșița**, singurul muzeu de locomotive în aer liber din Europa, ce cuprinde 16 exponate construite între anii 1872-1960.

De exemplu, **denumirea majorității sculelor** cu care s-a muncit în uzinele reșițene, și românii sau sârbii sau maghiarii care au lucrat alături de germani au folosit denumirea acestor scule, aparatura cu care s-a muncit în cadrul uzinelor. Iată un exemplu de interferențe lingvistice. Și, nu în ultimul rând, multe obiceiuri care s-au preluat. S-au preluat obiceiuri de la germani cum este „Sărbătoarea Rugii” la Reșița. Sigur că unii au preluat de la ceilalți și au întregit o anumită tradiție.

Din 1968 Reșița este municipiu reședință de județ și, exceptând perioada crizei economice mondiale dintre anii 1931-1934, industria și orașul s-au dezvoltat permanent până la data naționalizării (1948), când UDR avea 22.892 de salariați, fiind cea mai mare întreprindere din țară.

²⁰ Rudolf Gräf, „Domeniul Bănățean al StEG 1855-1920”, Ed. Banatica, Reșița, 1997, pag.116.

Viața culturală a secolului al XIX-lea a fost și ea în plină dezvoltare, în anii '20 existau deja în Reșița trei cinematografe, unde se proiectau mai ales filme germane, două librării și patru tipografii. „Allgemeiner Leseverein” (Asociația generală de lectură) fusese înființată din 1881, iar în 1921 sindicatul muncitorilor din Reșița a înființat o bibliotecă muncitorească unde se citea îndeosebi în limba germană. Muzica a fost permanent prezentă în cultura reșițeană, corurile germane au devenit tradiție (în 1928, Anul Internațional Schubert, 50 de coriști germani reșițeni au participat la Viena la festivalul internațional de coruri). Și opereta germană a fost bine reprezentată la Reșița până după al doilea război mondial. În anii '30, la Reșița apăreau patru săptămânale în limba germană, iar muncitorii reșițeni au construit Casa Muncitorească, cu o sală de 900 de locuri, distrusă însă într-un incendiu din anii '90. Uzinele au acumulat în timp o cultură aparte și o reputație bazată pe tradiție și calitate. Folclorul urban include un tip unic de folclor muncitoresc, cu diverse tente regionale și o variantă a limbii populare germane influențate de munca industrială și influențele comunității locale.

Reșița a fost o cetate culturală a etniei germane nu numai în ultimii ani ci și în istoria acesteia. Încă de la venirea și așezarea etnicilor germani pe aceste meleaguri, printre primele lucruri pe care le-au făcut aici în această zonă a fost **organizarea culturală** înființând imediat formații culturale. Mă refer în primul rând la formații muzicale, la renumitele fanfare ale muncitorilor și minerilor din zona aceasta. Aceasta este o tradiție a locurilor de unde au venit în secolele XVIII și XIX pe care au continuat-o bineînțeles aici. S-au format foarte multe asociații de literatură, de lectură publică, asociațiile culturale, teatrul popular, opereta germană, opereta germană fiind una dintre cele mai importante formații culturale artistice ale etniei germane din perioada interbelică și postbelică din România, ea activând până în mijlocul anilor '80 din secolul trecut.

Alexander Tietz, născut la Reșița în 9 ianuarie 1898, este pionierul etnografiei muncitorești din România. Profesor din anul 1920 la Reșița, a condus în anii '30 „Reschitzaer Zeitung” și a fost un pionier în turismul montan bănățean. Perioada interbelică a fost perioada sa de culegător de folclor din spațiul Banatului montan și a debutului său în gazeta „Reșița” (în 1939) cu o serie de treisprezece articole despre folclorul, obiceiurile și frumusețile Banatului montan, urmate de volumele sale „Basmе și legende din Munții Banatului”(1956), „Izvorul fermecat” (1958), „Unde în văi fumează coșurile” (1967), „Povești și legende din Banatul montan” (1979). Ultimul volum a apărut postum, Alexander Tietz s-a stins din viață în iunie 1978.

Învățământul în limba germană în Reșița a funcționat din 1777 (prima școală confesională) cu prima grădiniță în limba germană din 1888, Școala de Beton a fost construită între 1907-1910, iar din 1958 la Liceul de Piatră (din 1991 se numește Liceul Diaconovici-Tietz).²¹

După revoluția din 1989, uzinele au fost privatizate. Dacă în 1990 Combinatul Siderurgic avea 15.000 de angajați, în 2013 mai erau 780, iar Uzina de Construcții de Mașini mai are în anul 2015 doar 1.000 de angajați din 14.000 câți erau în 1990. În 1992 recensământul a înregistrat un număr de 95.216 locuitori (din care 5.045 germani), la recensământul din 2011, populația municipiului Reșița a coborât la 65.509 de locuitori, din care 1.096 germani (1,71%).

Reșița de astăzi are multe cartiere și două centre, administrativ și civic. Reșița Germană sau Montană, este astăzi cunoscută ca Reșița Veche, unde clădirile și obiectivele cu importantă istorică sunt numeroase, iar uneori devin ansambluri ce cuprind străzi.

Venind dinspre Timișoara-Bocșa principalul obiectiv este Muzeul Banatului Montan ce funcționează în sediul actual din 1987. Urmează, în cartierul Triaj, Muzeul de locomotive înființat în anul 1972 într-un parc amenajat unde ne întâmpină a doua locomotivă construită la Reșița, în 1872.

Din punct de vedere industrial, din păcate, nu prea mai avem ce să arătăm în afară de niște lucruri care încă mai trăiesc, să spunem așa, înca mai rezistă timpului. Am fost de foarte multe ori în străinătate, în Europa, și am putut observa și vizita foarte multe ansambluri industriale care sunt puse în momentul de față la dispoziția turiștilor. Din păcate, în Banatul Montan, **s-au distrus majoritatea acestor vestigii industriale** care de fapt înainte erau punctul central în jurul cărora se învârtea absolut totul. Sigur că ne mândrim. Ne mândrim cu parcul de locomotive, cu existența unui cuptor „Siemens-Martin” care încă mai este în picioare. Dar cu multe lucruri, cu multe vestigii industriale, a ceea ce s-a clădit aici de-a lungul a trei secole, nu prea mai avem ce să arătăm.

²¹Christian Gitzing, „Schule im Wandel der Zeit. Teil II. Der Reschitzaer Mittelschulungunterricht (in deutschen Sprache) von denn Anfängen bis zur Gegenwart”, Banatul Montan, Reschitza, 2012.

În zona centrului administrativ remarcăm Palatul Cultural, construcție în stil românesc, ridicată în 1928. În imediata apropiere, peste râul Bârzava este „Podul de la Vamă”, primul pod nituit și sudat în România (1937). Acest pod a făcut întotdeauna legătura între cele două părți ale orașului și înainte de unirea celor două într-un singur oraș se plătea vamă la trecerea mărfurilor comerciale. În stânga podului, este vila Koch (astăzi sediul Casei Corpului Didactic), în fața căreia poate fi văzută gura de vărsare în Bârzava a „canalului topitoriei” (Schmelzgraben), săpată în anii 1767-1771, cea mai veche construcție existentă azi în Reșița Montană. În apropiere este și clădirea gării Reșița Sud, construită în anul 1932.

În vechea Reșița Montană, pe vechea „Hauptstrasse” (str. Traian Lalescu) găsim multe clădiri istorice: casele familiei Neff, foste tipografii și librărie, vechea Poștă construită în 1912, fosta școală siderurgică, locuințe ale conducătorilor uzinei U.D.R., fostul Cazinoul German, construit în 1862. Peste drum, biserica romano-catolică „Maria Schnee” (Maria Zăpezii) întemeiată în 1771, însă în forma actuală- din 1848 (refăcută după un incendiu). Imediat după podul-pasaj construit în fața bisericii, sunt vizibile vechile instalații industriale tipice industriei reșițene. În imediata apropiere este și Liceul de Piatră (supranumit Bastilia), lângă care este Sinagoga.

În vecinătate, pe **Dealul Crucii**, este Crucea lui Herglotz (ridicată la 29 iunie 1874 de către muncitorii reșițeni în memoria victimelor revoluției de la 1848), la poalele căreia este un ansamblu urbanistic al caselor muncitorești ridicate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea (străzile denumite Rândul I, Rândul II, Rândul III și Rândul IV, unde este un ansamblu de șapte case construite încă de la sfârșitul sec. XVIII).

Pe str. Paul Iorgovici este biserica evanghelică (1908), pe partea cealaltă a străzii sunt vechiul sediu al Poliției, farmacia Farkas, casa Friedmann cu atelier (azi Biblioteca Județeană), toate datând de la sfârșitul secolului al XIX-lea.

Podul „Stavila”, din cartierul cu același nume, cel mai vechi pod arcuit integral sudat din România, al treilea din Europa (1930). Alte puncte de interes: masiva clădire din piatră a morii Juracsek numită astfel după vechiul său proprietar, unul dintre conducătorii orașului în timpul revoluției de la 1848; cea mai veche cantină muncitorească din oraș (1860) și în apropiere, pe str. Văliugului, sunt două case de silvicultori construite în anul 1880. Din acest cartier drumul urcă spre stațiunile muntelui Semenic.

Dacă însă traversăm din nou Bârzava, intrăm în **cartierul Lend** (germ. Länd) unde, pe malul unui lac artificial, se află Centrala hidroelectrică Grebla, din 1903-1904, cea mai veche din oraș și fostul azil de bătrâni (sfârșitul sec. XIX). Înaintea ieșirii din oraș se află, în părăsire, vechiul ștrand al Reșiței, amenajat în 1929 de către membrii Asociației turistice reșițene „Prietenii naturii”, prin muncă voluntară. De aici, drumul duce spre stațiunea turistică Secu, pe malul lacului cu același nume.

Activitatea culturală reșițeană din prezent este foarte bogată.

În iunie 1991 am organizat pentru prima dată o manifestare cu caracter internațional la Reșița, este vorba despre **Zilele Literaturii Germane la Reșița**, această manifestare fiind printre manifestările de prestigiu ale etniei germane din sud-estul european. Zilele Literaturii la Reșița este singura manifestare de acest gen din țara noastră și ea cuprinde și adună pe malurile Bârzavei, în municipiul nostru, oaspeți din țară și de peste hotare, scriitori, profesori universitari, elevi, studenți care doresc să ia contact cu literatura germană din România sau din spațiul de limbă germană.

Din punct de vedere al manifestărilor care sunt organizate anual pentru etnia germană din Banatul Montan cea mai importantă este **Decada Culturii Germane în Banatul Montan** care în fiecare an se desfășoară în luna octombrie, timp de zece zile. În cadrul acestei manifestări organizăm o multitudine de acțiuni care cuprind o arie vastă din punct de vedere cultural, pentru păstrarea tradițiilor și obiceiurilor din această regiune.

Ce este foarte important este faptul că, în cadrul formațiilor noastre culturale artistice, **participă și elevi care nu sunt etnici germani, care sunt de limbă română**. Cu sprijinul colegilor lor de etnie germană, au venit în cadrul formațiilor noastre artistice și participă la dezvoltarea și la ducerea mai departe a obiceiurilor, a tradițiilor germanilor din Banatul Montan.

Comunicarea și cooperarea interetnică pe plan cultural se păstrează în Banatul Montan.

Sunt simpatizanți înscriși, dar sunt și simpatizanți care nu sunt înscriși în organizația noastră, dar care participă la evenimentele organizate de noi. În comparație cu sașii transilvăneni și cu șvabii din zona Banatului sau cu șvabii din zona Săt-Marului, germanii din Banatul Montan nu s-au așezat și au format colonii mono-lingvistice și mono-culturale în acest spațiu, făcând abstracție de zona de munte, mă refer aici la Gărâna, Brebu Nou, Lindenfeld, care au fost comunități încheiate numai de etnici germani. În celelalte spații ale Banatului Montan coloniștii germani s-au așezat alături de alte structuri care existau deja pe vremea aceea. Astfel au trebuit să trăiască împreună de la bun început în această comuniune în multiculturalitate, multi-lingvism, de care astăzi suntem cu toții mândri în Banatul Montan și **povestim ori de câte ori avem prilejul că trăim într-o mică Europă**. Această simbioză între diferitele minorități din Banatul Montan și populația majoritară este o simbioză unicat în arealul românesc și de aceea ne place de fiecare dată să o amintim și să o subliniem.

Etnia germană, prin elitele acesteia, prin nivelul intelectual și cultural pe care l-au menținut de-a lungul anilor, a încercat să contribuie la prosperitatea acestei zone, nu numai din punct de vedere industrial, ci și din punct de vedere cultural. Iar dacă astăzi participă români, maghiari, sârbi, croați la manifestările noastre, este un exemplu concludent pentru ceea ce am arătat mai înainte.

În Reșița Montană nu sunt străzi pe care să nu fi locuit etnici germani iar amprenta comunității este încă vizibilă. Reșița sec. XIX o regăsim în ethosul local în povestirile culese de Alexander Tietz: în „**Unde-o mai fi și Reșița asta?**”, este redată experiența unui tânăr inginer de marină, originar din Viena, trimis să preia piesele turnate și strunjite comandate de Arsenalul Marinei Cezaro-Crăiești din Pola. La întrebarea sa „Unde-o mai fi și Reșița asta?”, șeful său a răspuns „Asta e departe, în spatele Budapestei, foarte aproape de Asia.” „Și cum se ajunge acolo?” „Mergeți de la Budapesta tot mai jos, până când dați de o localitate ce se cheamă Bocșa. Acolo se termină calea ferată de stat. Când coborâți, veți da de o colibă de scânduri în care e un om cu un felinar. El vă va îndruma către trenulețul care merge la Reșița. Și dacă totul merge bine, veți fi dus chiar în aceeași seară și veți ajunge la Reșița înainte de miezul nopții. În orice caz, de acolo mai departe nu se poate merge. Acolo ați ajuns la capătul lumii ...” După drumul pe care l-a parcurs exact cum i s-a spus, tânărul a fost surprins că în locul sălbăticiei așteptate să găsească o vale ascunsă între dealuri cu aspect pictural, străzi muncitorești deosebit de curate și sunetul limbii natale, germane, peste tot. Într-un final, povestitorul ne spune că vienezul a și cântat împreună cu localnicii din formația de muzică a uzinei: „Îmi aduc bine aminte, își încheie bătrânul Bartl povestirea, cântam trio-ul de Beethoven. Vienezul cânta la vioară, eu la flaut și Leopold Schrittwieser la violă.”²²

În primul rând oamenii locului, fiindcă mai avem oameni minunați, mai avem oameni care se pun în slujba comunității. Și acești oameni, pot să mai dea din surplusul lor, surplusul cunoștințelor care le-au dobândit de-a lungul anilor, mai departe celor care doresc să ia cunoștință cu Reșița și cu ceea ce a însemnat Reșița. **Acești oameni îi mai găsim, sunt majoritatea de vârstă a treia**, care au muncit, sau au construit Reșița sau au ajutat la construirea Reșiței, din păcate din ce în ce mai puțini. Am constatat că sunt localități în județul Caraș-Severin în care au mai rămas poate doar 2-3-5 membrii ai comunității germane, restul emigrând ori în străinătate ori în alte localități. Acești oameni au rămas singuratici, și una dintre menirile noastre este de a-i lăsa, macar o dată pe an, să simtă că comunitatea nu i-a uitat. De aceea organizăm manifestări pentru acești 2-3-5 germani în localități din județul Caraș-Severin și mergem cu formațiile noastre. Suntem poate și 30 și 40 de persoane care merg și organizează un program pentru acești 4-5 oameni dându-le posibilitatea ca măcar pentru câteva **minute să-și aducă aminte de tinerețea lor, de faptul că fac parte din comunitatea germană**.

²² Povestit de Josef Bartl, fost laborant în uzină, 82 ani (1954), Reșița, în „Alexander Tietz și Banatul Montan”, Erwin J. Țigla (ediție îngrijită și cuvânt înainte), trad. Alexandra. C. Popescu, Asociația Germană de Cultură și Educație a Adulților Reșița, Ed. Timpul, Reșița, 1998.

REȘIȚA (jud. Caraș Severin) – Biserca Romano Catolică „Maria Zăpezii”

REȘIȚA (jud. Caraș Severin) - Muzeul Locomotivelor

I.4. GĂRÂNA, pemi și Jazz Festival

Colonizarea Imperiului Habsburgic a dus la înființarea unor **sate de munte cu populație exclusiv germană, denumiți pemi**, provenită îndeosebi din zona Boemia și Klattau, în anii 1827-1828 (colonizare târzie). Au fost întemeiate satele Wolfberg, Weidenthal, Lindenfed și Wolfwiese, cu o populație ce nu a depășit vreodată 3.000 de persoane.

Și au avut o viață grea aici totuși, trăind la munte cu iernile aspre și tot ce însemna. Barbații, din câte am înțeles, erau peste săptămână în oraș la muncă la uzină și femeile se ocupau de tot ce însemna acasă, animale, copii, pamânt, absolut tot. Deci, au avut o viață grea. Și am încercat să prezentăm așa, în micuțul nostru muzeu, cu manechine, exact ce se întâmpla într-o zi, într-o familie din Gărâna, într-o familie de pemi.

Gărâna (Wolfberg) este astăzi un sat de vacanță, așezat pe versantul nordic al Muntelui Semenici, la o altitudine ce variază între 809 și 1100 metri. În trecere spre Gărâna, cu pornire din Reșița, se trece prin Secu, Cuptoare și Văliug. În amonte, la al doilea lac de acumulare - Lacul Gozna, cu o lungime de aproximativ trei km, este stațiunea Ponton Casa Baraj (un complex recreativ modern pe malul lacului și o pârtie de schi artificială). La ambele lacuri din apropiere, Lacul Trei Ape și Gozna Văliug, se pot închiria bărci și hidrobiciclete, se poate practica înotul, pescuitul și alte sporturi acvatice, se pot realiza drumeții, se pot închiria ATV-uri și biciclete.

Din anul 2014 Gărâna are și o pârtie de schi proprie, dar se poate ușor accede și pe **Platoul Semeniciului**, un loc vestit din perioada interbelică, pentru practicarea sporturilor de iarnă, unde pârtiile de schi sunt în număr de cinci. O atracție a Stațiunii Semenici este și Baia Vulturilor (Adler Bad), un izvor cu apă foarte rece și un diametru de circa 4 metri, la o altitudine de 1421 metri. Conform legendei, acolo își scaldă vulturii puii și de aceea aceștia sunt atât de puternici și trăiesc mult. În fiecare an, de Sf. Ilie, sunt oficiate slujbe la clopotnița din imediata apropiere, ridicată de credincioșii de rit ortodox, iar pelerinajele sfârșesc la Baia Vulturilor, unde credincioșii, indiferent de confesiune, speră că apa cu puteri vindecătoare sporite în această zi, le va aduce alinare sau vindecare.

Deportarea în Uniunea Sovietică la sfârșitul celui de-al doilea război mondial²³ urmate de diverse discriminări, condițiile de viață oricum extrem de grele în aceste zone montane²⁴, îngreunate și de metehnele comunismului (lipsa de apă, curent și transport) au dus la emigrarea masivă a pemilor, o emigrare începută în anii '70, ce s-a generalizat după revoluția din decembrie 1989.

Cazul satului Lindenfeld (Poiana cu tei) ce a fost părăsit complet, este dezvoltat și într-o poveste romantică în „Lindenfeld. O poveste de dragoste”, al regizorului Radu Gabrea și care îi are în distribuție pe actorii Victor Rebengiuc, Victoria Cocias, Mircea Diaconu și Ion Caramitru.

După plecarea pemilor, Gărâna a ajuns un sat de vacanță. Mai sunt 4-6 familii de pemi ce locuiesc permanent în Gărâna și un număr de aproximativ 20 de familii ce și-au păstrat casele și revin în sezonul de vară. Casele celorlalți au devenit pensiuni și case de vacanță pentru reșițeni și timișoreni.

Nu știu să vă spun la celelalte pensiuni cum este, dar se ține un obicei. De exemplu, o anumită pensiune este renumită pentru o anumită ciorbă, o altă pensiune e renumită pentru un anumit ștrudel. **Fiecare are câte un atu**, dar n-aș putea spune că numai pe tradițional.

Cele mai importante obiective turistice, pe care Gărâna le oferă vizitatorilor săi, sunt: vechea moară, o pensiune-muzeu, festivaluri, sărbători tradiționale și turismul montan.

Moara a fost construită în anul 1832 și este un adevărat exponat muzeistic în aer liber. Joagărul de alături a fost ridicat în anul 1842 și înlocuit cu unul nou în anul 1865.

Casa memorială „Heimatstub'n zu Wolfsberg” a fost înființată în februarie 2006 de către Günter Diemer, un investitor german ce oferă o combinație între vechi și nou, cu motto-ul: „Așa am trăit înainte, așa trăim și acum”. Casa, amenajată ca un muzeu, cu camerele mobilate în stilul unei gospodări pemești din trecut, face cunoscut și următoarelor generații modul de viață din Gărâna.

²³ Smaranda Vultur (ed.), „Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol din Banat”, Ed. Nemira, București, 2000.

²⁴ Smaranda Vultur (coordonator), „Germanii din Banat prin povestirile lor”, Ed. Paideia, București, 2000.

Păi la noi a început povestea în 2006 când a fost cumpărată casa, și așa am început cu muzeul. Partea de muzeu reprezintă vechiul, tradiția, tot ce înseamnă Gărâna din trecut. Și într-un fel sau altul am vrut să demonstrăm cumva trecerea timpului sau ce înseamnă trecerea timpului, prin noua pensiune pe care am construit-o, care e cu totul altceva față de ce a fost. **Am îmbinat cumva vechiul cu noul**, asta am încercat să facem.

Biserica romano-catolică din Gărâna este un adevărat monument istoric început în anul 1869 ca o construcție de lemn terminată în anul 1871, iar apoi în 1875 din cărămidă și piatră.

Viața în Gărâna este marcată de o serie de **evenimente, sărbători și festivaluri** ce ce au loc anual în sezonul de vară, lunile iunie-octombrie. Ca eveniment cultural, **Festivalul Internațional de Jazz** a devenit marcă a zonei și un eveniment-reper în peisajul festivalurilor de muzică de gen. Această manifestare în aer liber a ajuns în 2015 la cea 19-a ediție, iar în cadrul festivalului sunt și alte evenimente: lansări de carte, expoziții de pictură, spectacole de teatru neconvențional, concerte în biserică.

După Festivalul Internațional de Jazz, urmează în luna august **Festivalul „Guitar-Folk-Rock“** (organizat de „Lupo Invest” și Fundația Culturală Jazz Banat) tot în Poiana Lupului. Începând cu a IV-a ediție organizatorii au hotărât să comaseze festivalurile de folk și de rock, care se desfășurau până atunci independent.

Alte evenimente: Sărbătoarea Gărânei și Focul Prieteniei (organizate de „Metarsis”), diverse concerte organizate în bisericile din Brebu Nou și Gărâna sau la Pensiunea La Răscruce. Festivalul Berii ce încheie Festivalul de Folk și Rock a început să fie și el cunoscut. Se mai organizează Mountain Bike Fest și competiții pe traseele Enduro pentru motocicliști.

În primul rând găsești liniștea pe care nu o ai niciunde și pe care, de multe ori, îi duc dorul dacă nu sunt aici. Aerul curat. Oamenii sunt ospitalieri. Avem pensiuni suficiente unde să ne putem caza, restaurante. Și punctul nostru forte, în fiecare an, în luna iulie avem **Festivalul de Jazz**, de mulți ani încoace. Și atunci avem în jur de 10.000 de turiști în sezon. Mai avem și **Festivalul de Folk**, care e în august. În Octombrie, în fiecare an, e **Kirweich**-ul, hramul bisericii sau Ruga Satului, cu tot cu obiceiuri, cu tradiții, cu tot ce înseamnă Gărâna și e foarte frumos.

Tabere de creație artistică sunt des organizate la Gărâna. Arthouse Wolfsberg este un punct de întâlnire pentru artiști. Pe coama dealului, chiar înainte de intrarea în Gărâna dinspre Văliug, este o expoziție permanentă, rod al taberelor anuale de sculptură. Prima tabără de acest gen a fost organizată de artistul Bata Marianov în anul 1996 cu ocazia unui simpozion internațional de sculptură.

Remarcabil este faptul că pemoaicele care locuiesc încă în sat, dar și cele care sunt emigrate, poartă **portul popular zilnic**. Este pitorească imaginea pemoaicelor în costumele lor populare într-un sat de vacanță cu case bine întreținute, majoritatea văruite în alb după tradiția locală, înțesat de pensiuni și de turiști în timpul festivalurilor.

Mai sunt 5 familii, să zic, între 5 și 10 familii care sunt în permanență aici în sat. Și pot spune că **pemii încă trăiesc în trecut**. N-au schimbat nimic, nici la ce înseamnă mâncare, nici la ce înseamnă obiceiuri. Așa au fost obișnuiți. Poate nici nu știu altceva. Inclusiv portul tradițional. Zilnic, cel puțin femeile, sunt îmbrăcate în portul acela de pemoaice, cum se chemau pe vremuri.

Gărâna a devenit în timp o adevărată atracție turistică.

E frumoasă. Când am venit eu prima data aici, eram și mai tânără, nu mi se părea nimic spectaculos. Mai ales în ziua de astăzi, tot tineretul, internet, cluburi ... Aici e cu totul altceva. Aici te integrezi așa într-un tot, ce înseamnă natură. Eu pun foarte mult accent pe aerul de aici. Și, cu timpul m-am obișnuit. Am început să înțeleg de ce vin turiștii. Te îndrăgostești pur și simplu, priveliștea și tot ce e. **Unii vin doar pentru o ciorbă de burtă să mănânce, mă credeți?** Am cunoștințe care mi-au zis „Hai că vin până la Gărâna, mi-e foame, tragem o fugă, venim pe la tine.” Te face să te simți bine când auzi că doar pentru o ciorbă sau doar ca să vină să vadă muzeul. Nici nu știu dacă trebuie să facem vreun efort ca să chemăm turiștii. Sunt turiști fideli care vin în permanență. Vin o dată. Dacă le place, mai vin și săptămâna viitoare. Nici nu trebuie să depunem un efort prea mare ca să atragem turiștii. Vin pur și simplu.

I.5. ORAVIȚA, intrare pe Dunăre în Munții Banatului

Orașul Oravița (Berggemeinde Orawitz, Deutsch-Orawitz), format din unirea Oraviței Germane (Montană) și Oravița Română, se află în partea de sud-vest a județului Caraș-Severin. Fost oraș minier cu o tradiție culturală simbolică în Banat, prima mențiune documentară a Oraviței o aflăm în însemnările lui Marsigli din 1690-1700.

Oravița s-a dezvoltat într-o zonă minieră a Banatului montan, o zonă de frontieră ce și-a cunoscut apogeul în perioada Imperiului Habsburgic datorită colonizării germane. **Colonizarea** începe oficial printr-un decret imperial în decembrie 1717, dar într-un document aflat în colecția parohiei romano-catolice din Oravița se menționează că deja înainte de Pacea de la Passarowitz, în 1703, au sosit la Oravița 13 mineri din Tirol conduși de Mathias Brunner. Recensământul din 1717 indică în Oravița Română 77 de case cu populație românească, cei aproximativ 456 de coloniștii germani înființând Oravița Germană (sau Montană). În următorii ani continuă venirea coloniștilor la Oravița, specialiști în minerit, metalurgie, funcționari imperiali, muncitori minieri sau forestieri, pietrari, comercianți.

În 1718 se construiește la Oravița **primul furnal înalt**, în 1723 ia ființă Oficiul Superior al Minelor (Direcția Minieră din Banat) ce a funcționat până în 1856, din 1855 uzinele Oravița trec în proprietatea StEG (Societatea de Cale Ferată Austro-Ungară), iar în 1863 se dă în exploatare linia ferată Oravița – Anina, o realizare tehnică de excepție pentru perioada respectivă datorită tunelurilor și viaductelor și în 1878 se dă în folosință stațiunea climaterică Marila, renumită în perioada interbelică prin poziția sa și vilele foarte luxoase.

Alături de munca industrială în mine, metalurgie sau fabrici, avem și micii meșteșugari, comercianți, funcționari, angajați ai Ocolului Silvic, cadre sanitare și din învățământ, arhitecți, finanțiști, clerici etc. O parte sunt angajați ai StEG, un personal format din funcționari, mineri, siderurgiști, muncitori forestieri. Într-un document din „Fondul Documentar Sim. Sam. Moldovan al Teatrului Vechi Mihai Eminescu”, avem o statistică a meseriilor și meseriașilor. Astfel, în anul 1802, meseriașii (comercianți, tâmplari, lăcătuși, fierari, croitori, pantofari, morari și brutari, strungari) aveau trei paliere ierarhice profesionale: patroni, calfe și ucenici.

Aici oamenii aveau de toate, **erau absolut toate meseriile de care aveai nevoie**. Era și croitor, era și cizmar, era și Klempler, nu vorbesc de dentist și nu știu ce, erau și magazine, erau tâmplari, făceau mobilă, făceau ateliere, nu mari, nu fabrici, erau ateliere dar nu aveai nevoie să mergi în alta parte. Bunicul de aici din casa era dogar. Clădirea de alături era atelierul lui de dogărie. Făcea butoaiele alea foarte mari și avea întotdeauna 2-3 ucenici. Erau toți meseriași. Era adevărata clasă de mijloc. Erau oameni foarte respectați și oameni care aveau o anumită demnitate, o anumită conștiință a valorilor.

Din recensământul din 1880 aflăm că dintr-un total de 6.502 locuitori, 3.152 sunt români și 2.712 germani, recensământul anilor 1930 specifică că 55,3% din populație sunt români și 24,6% germani (2.085 germani dintr-un total de 6.787 localnici). În anul 2002 din 15.263 locuitori, 239 germani, în 2011 din 11.382 localnici doar 109 germani.

Faptul că la Oravița s-au concentrat sediile administrațiilor industriale, ulterior și administrațiile județene, de raion sau plasă, a dus la dezvoltare edilitară. **Printre cele mai importante edificii ale Oraviței** sunt: clădirea Liceului General I.Dragalina (1873), Vila și Grădina de Tir (1873), Primăria Veche (1860), Cazarma Grănicerească (1786), Hotelul Coroana (1733), Tribunalul (1818), Farmacia „La Vulturul Negru” a familiei Knoblauch din 1796 (anterior a farmacistului Johannes Lederer, 1790), Prefectura (1930), sediul Direcției Montanistice (1741), biserica Sf. Ilie (1755), biserica Romano-Catolică (1713), etc. Printre cele mai cunoscute premiere naționale și europene care au avut ca loc fostul centru administrativ-economic al Banatului Montanistic, Oravița, se numără: primul edificiu teatral din cultura română, prima gară și prima cale ferată din sistemul feroviar românesc, prima farmacie montană.

Aș spune că este orașul premierelor: cea mai veche linie ferată, cea mai veche monetărie, cea mai veche mină de nu știu ce, cea mai veche gară. La Oravița, la noi, a fost totdeauna cel dintâi din țară. De fapt nu era parte din România, era de fapt parte din Austro-Ungaria. Asta aș spune, că Oravița e orașul premierelor.

La sfârșitul secolului al XVIII-lea, Oravița devenise un factor economic important în Imperiul Habsburgic iar înclinațiile artistice ale coloniștilor mineri austrieci, aduse din țara de baștină unde **arta cultă** avea deja tradiție, cunoscute în Imperiu încă din anul 1720. În anii 1818-1820 apare o gazetă săptămânală redactată de Ion Konstantiny iar mișcări teatrale și un club de diletanți, din 1838.

Învățământul de aici este legat de specificul localității, deschiderea primei școli de minerit în 1722 când s-a înființat „Școala montanistică pentru învățământul ferăritului și a mineritului”, urmată în 1723 de o școală normală cu limba de predare germană.

Viața bancară prezintă o caracteristică interesantă, fiind organizată la începuturi pe grupuri etnice. În 1866 se deschide „Oravitzaer Sparkasse”, în 1894 Banca Oravițana, care a fost precedată de Asociația românească de consum (1887), iar din 1888 funcționa Oraviczai Népbank.

Din inițiativa Clubului Diletanților din Oravița și prin donații ce au demonstrat o unitate culturală ce nu a ținut cont de etnie, s-a ridicat prima clădire de teatru de pe teritoriul României. **Clădirea Teatrului Vechi Mihai Eminescu**, ridicată între 1815-1816, este copia, la o scară mai mică, a vechiului Burgtheater al Vienei (demolat în 1980), un edificiu al barocului târziu. Acest teatru este și prima clădire de teatru din Europa Centrală iluminată cu ajutorul lămpilor cu acetilenă. Teatrul a fost inaugurat în prezența împăratului Francisc I și a împărătesei Augusta Carolina, cu un spectacol intitulat „Die Beschämte Eifersucht” (Gelozia umilită) de Franul von Weisenturm. Pe scena teatrului s-au perindat trupe din Austria, Germania, Ungaria, de la Teatrul Național București etc. Din 1817 și până astăzi, arhitectura edificiului orăvițean nu s-a modificat. În 1868, pragul teatrului este trecut de însuși **poetul Mihai Eminescu**, care se afla la acea vreme în turneu cu trupa lui Mihail Pascaly, ca sufleor și al doilea secretar al directorului, astfel că denumirea îi va fi schimbată din Teatrul Vechi în Teatrul Mihai Eminescu, din 1957 fiind declarat monument istoric (cod LMI, CS-II-m-A-11154).²⁵

Gara Oravița (monument istoric, cod LMI CS-II-m-A-11158) finalizată în 1847, este cea mai veche gară din România și este punct de plecare pe calea ferată Oravița-Anina, prima cale ferată montană din România, supranumită Semmeringul bănățean, sunt 34 de km cu 15 tuneluri și 30 de viaducte ce străbat un peisaj mirific, cu o garnitură de tren cu locomotivă cu aburi.

Oravița este un **oraș cu vechi tradiții culturale**, în domeniul cultural-social putem aminti existența companiei de Pompieri voluntari (1870), a Grădinii de Tir (1872), a Clubului turistic (1890). Biblioteca Simeon Manguica din Oravița a luat ființă în 1877 și a fost, pe rând, în posesia mai multor familii cu renume (prima fiind Maderspach, 1802, urmată de Grosz, 1849).

Pemoaicele din Gărâna veneau la Oravița pentru a deprinde arta gospodăriei.

Fetele de la Gărâna, pemoaicele, nu se puteau căsătorii dacă nu mergeau un an-doi-trei, servitoare în case de la oraș. Pemoaicele erau îmbrăcate tradițional, în hainele lor, fuste bogate, o bluză cu mânecă lungă și în spate era un trunchi așa. Ciupicei făcuți din lână, cu talpa de cauciuc. Și ele Duminică aveau liber. Ei, se adunau, că totdeauna erau în Oravița 7-8-9-10 fete din astea, se adunau și se plimbau. Dar mergeau, așa se țineau la braț. De ele nu mai puteai trece, că ele ocupau strada dintr-un trotuar în altul. Și acuma a rămas vorba. Adică, dacă merg 2-3 oameni împreună, „**Umblați ca pemoaicele.**” Da, erau foarte drăguțe așa, fete frumoșele, blonde așa cum e neamul lor, curățele așa, apretate, frumoase. Dar asta era ceva specific. Nu știi dacă la Reșița mergeau. Dar aici veneau și stăteau. Locuiau în casele oamenilor. Stăteau un an, doi, până le venea vremea, de pe la 16 ani până pe la 18 ani. **Dar învățau, învățau gospodarie.** Că nu mergeau la oameni care n-aveau după ce bea apă ci în familii care-și putea permite să plătească.

Multiculturalismul a fost întotdeauna o constantă a Oraviței.

Strada unde am crescut, era o stradă laterală acolo, unde eu totdeauna zic că **era Uniunea Europeană a vremilor de demult.** Pe strada noastră locuiau, la fiecare casă câte o altă naționalitate. Prima casă erau țigani, pe urmă erau români, erau germani, erau sârbi, erau evrei, erau și refugiați, două familii de refugiați din Basarabia. Și culmea e că acolo se trăia într-o armonie extraordinară. Eu nu am auzit niciodată să fi fost odată o ceartă pe strada noastră. **Era exact idealul de familie europeană. Într-o familie a fost o nuntă (erau oameni săraci cu toții). Mireasa a fost de pe strada noastră și el era șvab de undeva. La nunta aceea, într-o casă s-a fiert supă, în altă casă s-a fript carnea, în alte două case s-au făcut prăjiturile, în alte două, trei case au înnoptat neamurile mirelui. Toată strada a avut nuntă.**

²⁵ Ionel Bota, „Istoria teatrului vechi din Oravița 1817 – 1940”, volumul I, Timpul, 2003

GĂRÂNA (jud. Caraș Severin) BISERICA SFÂNTA TEREZIA DE ALVILLE

ORAVIȚA (jud. Caraș-Severin) – Biserica Romană Catolică

I.6. Concluzii

Banatul, situat în bazinul mijlociu al Dunării este cea mai vestică provincie a țării, Banatul Românesc fiind doar o parte din Banatul Istoric ce îngloba și teritorii din Serbia și Ungaria.

După 1718, o dată cu trecerea sub stăpânirea habsburgică, Banatul a intrat într-o perioadă marcată de revoluția industrială ce a adăugat lumii rurale tradiționale coloniile muncitorești și a dus la o identitate regională bănățeană marcată de multiculturalism, de realități lingvistice plurale, toleranță interetnică pragmatică și un idealism local uneori generator de stereotip ori mit.

Din documentele administrației austriece se cunoaște că doar pe parcursul secolului XVIII au fost aduși aproximativ 80.000 de coloniști în Banat. În Banat, de la patru orașe în 1774-26 s-a ajuns la 23 de orașe în 1793 și la 59 de orașe în perioada Imperiului Austro-Ungar (în 1839), iar comunitățile germane au fost de multe ori inițiatori și participanți la modernizarea orașelor, dezvoltare urbanistică, canalizarea și regularizarea râurilor, construirea podurilor, înființarea primelor spitale, etc. (etnicii germani erau muncitori, specialiști, primari, ori finanțatori). Orașele bănățene s-au dezvoltat ca localități cu caracter multiethnic. Populația românească a fost mereu majoritară în Banat, dar ca urmare a colonizărilor, în câteva orașe bănățene etnicii germani au devenit majoritari (în anul 1900 în Jimbolia erau 82,69% germani, în Reșița 61%, Anina 66,34%). Rolul lor în dezvoltarea economică a localităților a fost însă determinant și în perioadele în care erau minoritari. Și în perioada interbelică, limba vorbită de cei mai mulți reșițeni și jimbolieni era germană.

Constantă a fost și toleranța majorității românești față de comunitatea germană, cu mici excepții, etnicii germani au fost acceptați, deseori luați ca model și numeroase sunt exemplele în care populația română bănățeană a adoptat obiceiuri comportamentale, stil vestimentar și culinar, iar graiul popular bănățean este înțesat de cuvinte cu origini germane (zucăr, fain, speis, crumpi, șpriț, bliț, cocs, matriță, bormașină, țigla, ștrudel, etc). Preluări ale obiceiurilor și tradițiilor românești sunt vizibile și la comunitățile germane, în funcție de specificul local. Limba populară germană vorbită în Reșița a preluat deseori cuvinte românești (brânza a devenit Brindsa, răchia /Raki, prună/Prunje, necaz/Nakas, papălapte/Papălaptsche, etc). Excepție face comunitatea de pemi din Gârâna, care și-a păstrat aproape nealterată limba, dialectul lor este diferit față de celelalte comunități germane, concesiile lor lingvistice au fost îndeosebi față de limba germană uzual vorbită în zonă, pemii folosind și germana „reschitzarea” pentru a fi înțeleși.

În Banatul de Câmpie șvabii și-au pus amprenta asupra mediului natural prin desecarea mlaștinilor și ample lucrări hidrotehnice începute încă din 1728, au schimbat cursul râului Bega (mutare laterală sud față de vechea albă) și canale ajutătoare la sistemul hidrotehnic Bega-Timiș. Au pus astfel capăt epidemiilor declanșate de mlaștini și au transformat stepa în zone fertile cultivate. Câmpia Banatului a devenit un grâнар al României, o vreme și a Europei. Iar după ce au lansat agricultura Câmpiei Banatului șvabii s-au numărat și printre principalii proprietari de fabrici, printre meșteșugarii renumiți și de tradiție ai regiunii ce i-a adoptat.

Regiunea montană a Banatului, în tranziția sa către modernitate și-a construit un tipar uman comun, clădit pe multitudinea diferențelor etnice, confesionale și lingvistice și în care coeziunea a fost clădită pe realitatea modernizării trăite în comun și ale unei mentalități industriale.

În spațiul montan colonizarea a dus la deschiderea exploatărilor miniere, la înființarea unor așezări și la amplasarea primelor obiective industriale. De subliniat existența interesului și a măsurilor aplicate în exploatarea industrială în planurile administrației germano-prusace (planuri respectate și continuate până în perioada interbelică), de a evita distrugerea mediului prin amenajările industriale, prin demontarea instalațiilor industriale după finalizarea activității și prin exploatarea rațională a pădurilor. Comunitatea germană a Banatului montan s-a implicat în dezvoltarea turismului din zonă și impunerea unui mod civilizată de drumeție, prin împletirea interesului turistic cu activități culturale. Și în zona montană a Banatului comunitățile germane au fost implicate în amenajările hidrotehnice (cel mai vechi complex hidroenergetic din țară, construit între 1908-1909 pe Muntele Semenic, lângă Văliug). Comunitatea germană a stat la baza industriei metalurgice și a construcțiilor de mașini, un

²⁶J.J.Ehrler, „Banatul de la origini până acum (1774)”, Prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, Facla, 1982.

complex industrial cu renume internațional. Locomotivele de la Reșița au asigurat necesarul României iar motoarele construite aici au făcut inconjurul lumii (Turcia, India, China, Europa, etc). Toate au fost construite și pe baza capitalului austriac, a planurilor, specialiștilor și forței de muncă germanice. Comunitatea germană a avut rol decisiv și în industria extractivă, siderurgică și a căilor ferate din Banat (Oravița, Bocșa, Anina).

Imediat după stabilirea lor în Banat, coloniștii germani au întemeiat școli cu învățământ în limba germană. Școli confesionale și primare la început, școlii de meserii și ulterior licee. Școlile locale au transmis, îndeosebi în perioada interbelică, nu doar cunoștințe ci au fost și un principal transmițător de valori, obiceiuri și cultură, au sprijinit coeziunea comunitară și au fost o punte socială. În multe localități bănățene, școlile cu predare în limba germană și-au câștigat renume, astfel că au devenit frecventate și de populația română sau de alte etnii. În prezent, în liceele de limbă germană din Reșița, Timișoara, majoritari sunt elevii români.

Numeroase instituții culturale au fost întemeiate de comunitatea germană, sau cu participarea ei, biblioteci, teatre, filarmonici, opera: la Timișoara: în 1871 Teatrul Franz Joseph, Palatul Cultural-sediul Operei și al Societății Filarmonice, Teatrul Vechi din Arad în 1874, Teatrul din Lugoj între 1899-1900, Teatrul cel mai vechi din țară din Oravița, copia fidelă a Burgtheater din Viena, 1817.

Prima bibliotecă publică de împrumut a fost la Timișoara, în 1815. Presa în limba germană a fost o prezență constantă în toate localitățile bănățene. Activitățile corale, orchestrele, asociațiile culturale, turistice sau sportive cu participare exclusiv germană, dar mai ales cu participare mixtă, fac parte din istoria tuturor orașelor bănățene.

Localitățile din Banat care au avut un nucleu german dezvoltat s-au dezvoltat mai repede și oarecum diferit față de celelalte. Amprenta stilului german asupra peisajului urban este evidentă în aceste orașe: avem orașe de tip rectangular (Reșița, Lugoj, Jimbolia), polinucleare (Timișoara, Arad), tipul radiar-concentric (Caransebeș), tipul liniar (Băile Herculane, Moldova Nouă). Din influențele central europene germanice, barocul și secesionismul au impregnat cel mai puternic stilul arhitectonic al orașelor bănățene (stilul baroc este reprezentativ Oraviței, secesionismul în Reșița).

Integrarea comunității germane în Banat a depășit ca consecințe intențiile colonizatorilor. În plan economic, au influențat și determinat dezvoltarea Banatului. În plan cultural și social, populația Banatului a devenit un mix intercultural tolerant și datorită comunității germane. Cultural și educațional, existența școlilor și a tradițiilor germane persistă chiar și după plecarea masivă a germanilor din Banat. Populația bănățeană a preluat din cultura germanică și participă la transmiterea tradițiilor și a istoriei comunității germane din Banat. Un fenomen consacrat deja în Banat este legătura menținută de germanii emigrați. Diaspora comunității germane bănățene întreține și susține legătura cu Heimat-ul românesc. Regiunea Banat a rămas parte din identitatea lor și loc de reîntoarcere și regăsire.

BIBLIOGRAFIE

1. Adriana Babeți, *Le Banat: Un Eldorado aux confins*, Editions de l'Université Paris IV-Sorbonne, Paris, 2007.
2. Alexander Tietz, *Legende Istorice: Rozsa Sandor în Bocșa*, „Marchen un Sagen aus dem Banater Bergland”, Ed. Kriterion 1979.
<http://legendelebanatului.blogspot.ro/2011/01/legende-istorice-rozsa-sandor-in-bocsa.html>
3. Alexandra Jivan, CălinRus, Smaranda Vultur(coord) 2000 *Minorități: identitate și coexistență* editat de Institutul intercultural Timișoara, Programul „Măsuri de încredere” al Consiliului Europei, Timișoara.
4. Alin Gavreliuc, *Mentalitate si societate. Cartografii ale imaginarului identitar din Banatul contemporan*, Timișoara, Editura Universității de Vest, 2003, p. 267-303.
5. Allgemeine Deutsche Zeitung: <http://www.adz.ro/banater-zeitung/>
6. Aventura urbană – Oravița(Orașe mici, povești necunoscute,TVR):
<https://www.youtube.com/watch?v=MDnKl4vodDc>
7. Banater Berglanddeutsche:<http://www.banater-berglanddeutsche.de/home.php?id=a0b0c0de>

8. Banaterra: <http://www.banaterra.eu/german/content/das-banat-und-die-banater-schwaben-geschichte-und-aktuelles>
9. Bocsa veche, carti postale: https://www.youtube.com/watch?v=YAP_PUiOz1w
10. Bocsa, Lacul Medreș, Cetatea Cuiești: <https://www.youtube.com/watch?v=h61N91wZnQ0>
11. Bocșa, Colțan – Barajul Pringhel - Stânca Colțan: <https://www.youtube.com/watch?v=Pueb0Ujf5CM>
12. Bodó Barna (coord), *Ghidul cronologic pentru orașele bănățene*, volum editat de Fundația Diaspora Timișoara, 2007.
13. Caleaferata Oravita - Anina (documentar): <https://www.youtube.com/watch?v=kbbsRTCJv8Q>
14. Christian Gitzing, *Schule im Wandel der Zeit. Die deutsche Volksschule in Reschitza von dem Anfängen bis zur Gegenwart*, Kultur –und Erwachsenenbildungsverein Geutsche Vortragsreihe Reschitza, Verlag InterGraf, Reșița, 2003.
15. Christian Gitzing, *Schule im Wandel der Zeit. Die deutsche Volksschule in Reschitza von dem Anfängen bis zur Gegenwart*, Kultur –und Erwachsenenbildungsverein Geutsche Vortragsreihe Reschitza, Verlag InterGraf, Reșița, 2003.
16. [Constantin Gruescu](http://www.constantingruescu.ro/), *Muzeul de mineralogie estetică a fierului*, Ocna de Fier, <http://www.constantingruescu.ro/>
17. Cornel Ungureanu, *Mitteleuropa periferiilor*, Polirom, Iași, 2002.
18. Cronicile din Bocșa, <https://bocsacs.wordpress.com/carti-postale-cu-bocsa-veche/>
19. Dan Constantin Rădulescu, *Aspecte istorice privind indicatorii demografici specifici comunităților etnice din România*, în „Calitatea vieții”, XII, nr.1-4, p.117-135.
20. Demokratische Forum der Banater Berglanddeutsche: <http://www.dffb.ro/home.php?id=a2b9c1de&adm=>
21. Die Donauschwaben:
22. Donauschwaben im Internet: <http://www.mitteleuropa.de/banat01.htm>
23. Donauschwaben in Oberösterreich: <http://www.donauschwaben-ooe.at/index.php?id=334>
24. Donauschwabische Heimat im Internet:
25. Dragomir Ciobanu, *Personalități din patrimoniul Jimboliei. Oameni de seamă pe care i-am cunoscut*, vol I, vol. II, vol. III, Ed. Artpress, Timișoara, 2011.
26. Engelmann, Nikolaus, *Banat. Ein Buch der Erinnerung in Bild und Wort*, Pannonia-Verlag, Freilassing, 1959.
27. ERINNERUNGEN AN UNSERE ALTE HEIMAT HATZFELD IM BANAT: <https://www.youtube.com/watch?v=ZmTYXi9GFRk>
28. Erwin Josef Țigla (coord.), *Alexander Tietz și Banatul Montan*, Asociația Germană de Cultură și Educație Reșița, Ed. Timpuș, Reșița, 1998.
29. Eusebiu Narai, *Organizarea administrativ-teritorială a Județului Caraș-Severin în anii 1918-1950*, ANALELE BANATULUI, S.N., Arheologie-Istorie, XII-XIII, 2004-2005, p.443-450.
30. Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei*, Prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Editura Facla, Timișoara, 1984.
31. *Geschichte der deutschen Volksgruppen in Südosteuropa. Eine Einführung. Ansiedlung, Nationales Zusammenleben, Vertreibung, Integration*, Dr. Karl Kummer Institut, Bundesministerium für Bildung, Wissenschaft und Kultur Minoritenplatz 5, 1014 Wien.
32. Gheoghe Jurma, Erwin Josef Țigla, *Reșița: Viziuni • Reschitza: Visionen*, Forumul Democratic al Germanilor din Județul Caraș-Severin, Asociația Germană de Cultură și Educație a Adulților Reșița, Ed. Banatul Montan, Reșița, 2009.
33. Grupul de artiști de la Bocșa Montană, <http://www.artexpert.ro/artisti/artist/grupul-de-artisti-de-la-bocsa-montana>
34. Gudrun ITTU, *Sașii transilvani și șvabii bănățeni din perspectiva creațiilor lor artistice*, în „Euroregionalia. Revistă de studii interdisciplinare”, Anul I, nr.1, Victor Neumann (director), Muzeul de Artă din Timișoara, Timișoara, 2014, pp.161-203.

35. Hans Gehl, *Donauschwäbische Sprachbiografien*, Philologica Jassyensia, An IV, NR.2, 2008, p.165-190.
36. Heimatstube zu Wolfsberg, Weidenthal, Caraș-Severin: <http://www.turismgarina.ro/>
37. Helmut Kulhanek, *Reșița. Poduri, podețe, pasarele și pasaje de-a lungul timpului*, Doku-Verlag, Mechernich, 2015.
38. History of the Banat:
39. Hromadka, Georg, *Scurta cronica a Banatului montan*, Imprimeria de Vest Oradea, 1995
40. Ioan Cretiu, *Consideratiuni istorice si demografice privind evolutia structurii etnice a populatiei din Oravita in decursul secolelor XVIII, XIX, XX*, Tipo-Art, 2007.
41. Ion Crișan, *Teatrul din Oravița (1817- 1967)*,Comitetul pentru Cultură și Artă al Județului Caraș-Severin, Casa Județeană a Creației Populare, Reșița, 1968.
42. Ion Munteanu, Rodica Munteanu, *Județul Timiș. Monografie*, Ed.Marineasa, Timișoara, 2000.
43. Ion Păsărică, *Frumusețile naturale ale Banatului cu localitățile climatice-balneare și cataractele Dunării*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală București, 1936.
44. Ionel Bota, *Istoria teatrului vechi din Oravita volumul I 1817 – 1940*, Timpul, 2003.
45. Ionel Bota, *Istoria teatrului vechi din Oravita volumul II 1940 – 2000*, Timpul, 2005.
46. J.J.Ehrler, *Banatul de la origini până acum (1774)*, Prefață, traducere și note de Costin Feneșan, Timișoara, Facla, 1982, p. 122.
47. J.Vaștag, H. Vaștag, *Monografia orașului Jimbolia*, Ed. Kabor, Jimbolia, 1995.
48. Jazz la Garana editia XVIII 2014: https://www.youtube.com/watch?v=TuoyQ_474Zw
49. Karl Ludwig Lupșiasca, *Höhepunkt ihrer Geschichte. Eine Geschichte des Banater Berglands in der Zeitspanne 1920-1948*, Kultur-und Erwachsenenbildungverein „Deutsche Vortragsreihe Reschitza, Verlag „Banatul Montan”, Reschitza, 2006.
50. Kirchweih 2014 la Garana Wolfsberg: <https://www.youtube.com/watch?v=7LX4lz7IELM>
51. Klaus Beitzl, Leopold Smidt (geleit.), *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, Neue Serie Band XXXIV, Gesamtserie Band 83, Herausgegeben vom Verein für Volkskunde in Wien, Wien, 1980.
52. Klaus Heitmann, *Das Rumänenbild im Deutschen Sprachraum, 1775 – 1918, Eine imagologische Studie*, Köln, 1985, ed. rom, București, Univers, 1995.
53. Laurențiu Rădvan, *Coloniștii germani, fondarea orașelor din Țările Române și metamorfozele istoriografiei românești din secolul al XX-lea*, Historia Urbana, tomul XIX, 2011, p. 119-140.
54. Mihai Adrian Panu, *Strategii discursive ale extremei drepte în presa bănățeană interbelică. Cazul publicației „Svastica Banatului”*, Anuarul Institutului de Istorie G. Barițiu, tom L, Cluj-Napoca, 2011, p.141-153.
55. Memoria Banatului: <http://www.memoriabanatului.ro/index.php?page=surse-memoriale>
56. Muzeul de locomotive cu abur Resita: https://www.youtube.com/watch?v=7II_tSqBYcM
57. N. Bocșan, *Istoriografia bănățeană între multiculturalism și identitate națională*, în „Banatica”, XIV/2, Reșița, 1996, p. 265-280.
58. Nemira, București, 2000.
59. Nicolae Ilieșiu, *Monografia istorică a Banatului*, Muzeul Banatului Montan, seria Restituiri istorice, Reșița, 2011.
60. Oravita-Marila-Anina, in urma cu 120 de ani !!!:
<https://www.youtube.com/watch?v=KIqcbgdlOpg>
61. Peter Martin, *Ortgeschichte von Hatzfeld*, Timișoara, 1949.
62. Radu Pavel Gheo, *Banatul – de la „Mica Americă” la „Mica Uniune Europeană”*
63. Raularian Rusu, *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XLII, Muzeul Banatului Timișoara, Ed. Mirton, 2007.
64. Raularian Rusu, *Organizarea spațiului geografic în Banat*, Ed. Mirton, Timișoara, 2007.

65. Rudolf Gräf, *Germanii din banat sau istoria între două emigrări*, în Smaranda Vultur (coord.), „Germanii din Banat prin povestirile lor”, București, Editura Paideia, 2000, pag. 13-32.
66. Rudolf, Graf, *Domeniul banatean al StEG 1855 -1920*, Banatica, 1996.
67. Sim.Sam.Moldovan, *Județul Caraș. Orașul Oravița*, 1933.
68. Simina Melwisch Birăescu, *Imagini ale alterității. Moduri de reprezentare în jurnale de călătorie și descrieri etnografice române și germane (1840-1890) cu amănunte inedite despre Banat*, Editura Marineasa, Timișoara, 2010.
69. *Situația generală administrativă, financiară, economică și culturală a Județului Carașeanul 1934/1935*, Oravița, 1935.
70. Smaranda Vultur (ed.). *Lumi în destine. Memoria generațiilor de început de secol din Banat*
71. Smaranda Vultur (coordonator), *Banatul din memorie. Studii de caz*, Centrul Interdisciplinar de Studii Regionale, Universitatea de Vest Timișoara, Editura Marineasa, Timișoara, 2008.
72. Smaranda Vultur (coordonator), *Germanii din Banat prin povestirile lor*, Ed. Paideia, București, 2000.
73. Sorin Pavel, *Ghidul Orașului Jimbolia*, Ediția a III-a, Editura Artpress, Timișoara, 2013.
74. Strand termal cu ape tamaduitoare la Oravița:
<https://www.youtube.com/watch?v=ZRDasK-9jZk>
75. Swear&Stanley-Oravița (Videoclip Official):
<https://www.youtube.com/watch?v=iUxQ0FniTXw>
76. Valeriu Leu, *Imaginea „neamțului” în însemnările de pe cărțile vechi românești din Banat*, în Al. Zub (ed.), „Identitate / alteritate în spațiul cultural românesc”, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 1996.
77. Valeriu Leu, *Imaginea germanului la românii din Banat*, în volumul „Germanii din Banat”, coord. Smaranda Vultur, Editura Paideia, 2000.
78. Valeriu Leu, *Memorie, memorabil, istorie în Banat*, Editura Marineasa, Timișoara, 2006.
79. Vasile Docea (coordonator), *Relații româno-germane. Studii istorice*, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Institutul de Istorie A.D. Xenopol Iași, Editura Accent, Cluj-Napoca, 2003.
80. Vasile Docea, *Das „europäische” Modell und die konstitutionelle Monarchie in Rumanien*, in „Die Rumanen und Europa vom Mittelalter bis zur Gegenwart”, Herausgegeben vom Institut für Geschichte der Universität Graz, Abteilung Kark Kaser, HG. Harald Heppner, zur Kunde Südosteuropas II/24, BöHLAN Verlag Wien, Köln, Weimar.
81. Vasile Docea, *Străinii de-alături. Explorări în istoria minorităților și a comunicării interculturale*, Editura Universității de Vest Timișoara, 2006.
82. Victor Neumann, *Identități multiple în Europa regiunilor. Interculturalitatea Banatului*, Editura Hestia, Timișoara, 1997.
83. Virgil Birou, *Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*, Editura Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara, 1941.
84. Virgil Birou, *Oameni și locuri din Căraș*, Editura Facla, Timișoara, 1982.
85. Waldemar Günter König, Karl Ludwig Lușiasca, Erwin Josef Țigla (Hrsg.), *Die Banater Berglanddeutschen: ein Handbuch*, Kultur-und Erwachsenenbildungverein „Deutsche Vortragsreihe Reschitza, Verlag „Banatul Montan”, Reschitza, 2013.

RUȘII – LIPOVENI

Capitol elaborat pe baza informațiilor culese în iulie - septembrie 2015 de către **Condrat Paul, profesor de istorie, membru al comunității ruso-lipovenească.**

Pasajele introduse pe parcursul capitolului în chenare sunt texte elaborate de cercetătorul de teren. Raportul sintetic de cercetare elaborat de cercetător a fost predat Fundației Corona și este anexat prezentului raport de cercetare.

Pe parcursul capitolului sunt inserate cu fonturi distincte selecții din interviurile realizate cu reprezentanți ai minorităților, cu lideri formali sau informali, cu simpli membri ai comunității.

RECENSĂMÂNT	RUȘI LIPOVENI	
	anul 1930	anul 2011
ROMÂNIA	50725	23487
JUDEȚUL		
TULCEA	22392	10342
BRĂILA	1327	1940
CONSTANȚA	3760	3568
GALAȚI	3173	180
SUCEAVA	2883	1721
IAȘI	1749	2848
SĂTU MARE	1371	6
MUNICIPIUL BUCUREȘTI	3664	913

Sursa date: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al Locuințelor, 2011

Dobrogea...
"Țară curioasă, cu cele 12 ori 14 naționalități ale sale.
Totuși tătarul nu se ceartă cu mocanul, nici acesta cu lipoveanul,
neamțul nu se supără pe turc, iar părintele catolic este prieten la cataramă cu hogaș turc."
Barbu Șt. Delavrancea

II. PRIBEGI ÎN NUMELE CREDINȚEI

Locul unde mă așezasem cu tovarășii mei era cimitirul vechii Histrii.

... când rătacea Pârvan prin acest colț dobrogean, căutând semnele activității și vieții de odinioară, a găsit lipoveni bărboși prinzând chefalii la garduri și păstori (mocani - n.n.) zbârliți conducând turme de oi peste grindul ars de secetă ...²⁷

Lipovenii, ruși ortodocși de rit vechi, sunt originari din Rusia, iar migrația lor a fost o reacție la tendințele de modernizare abruptă impusă de la vârf de țarul Alexei Mihailovici, tendințe ce au adus atingere tradițiilor și credințelor seculare ale populației. Cei care nu au acceptat reformele au devenit „pribegi în numele credinței”. Lipoveni sunt numiți doar rușii de rit vechi din România și, eventual, cei din fostele provincii românești, iar descendenții rușilor care n-au acceptat reformele religioase din Rusia secolului XVII, din alte părți ale lumii, se numesc doar staroveri / staroobreadți.

Tradițional, lipovenii erau caracterizați prin două atribute: sunt ruși ce au fugit din Rusia pe vremea lui Petru cel Mare, pentru că acesta, în demersul său de modernizare a societății ruse, le-ar fi cerut să-și radă bărbile și al doilea aspect caracteristic este că țin sărbătorile religioase pe stil vechi (după calendarul iulian). Acestea sunt explicații simpliste, parțiale, ale originii rușilor-lipoveni (staroveri). Stabilirea acestora în spațiul românesc este urmarea unor ample frământări ce au loc în societatea și biserica rusă în sec. XVII, frământări care vor culmina cu reforma cultului în biserica rusă, fenomen care, în loc să unifice, va diviza credincioșii în două confesiuni: *nikoni* - cei care au acceptat reforma, aparținând bisericii oficiale, și *staroveri* (de credință veche) - cei care refuză reforma, care vor fi prigoniți de către biserica oficială și de către stat.

Reforma cultului și a practicii bisericești inspirată de țarul Aleksei Mihailovici (1645 – 1676), tatăl lui Petru cel Mare, și promovată de patriarhul Nikon (1652 – 1658) a stârnit un val de nemulțumire și proteste în rândul clericilor și credincioșilor Bisericii Ruse, măsurile luate de autoritățile laice și ecleziastice din Rusia fiind considerate drept o atingere inadmisibilă adusă învățaturii și canoanelor ortodoxe.

Modificarea unor elemente ale ritului rusesc, cum ar fi: semnul crucii cu două degete; crucea rușilor staroveri cu opt extremități (colțuri); numele Mântuitorului ortografiat cu un singur **I** – Isus; înconjurul bisericii în timpul procesiunilor în sensul rotației acelor de ceasornic (în sensul mișcării aparente a Soarelui); oficierea liturghiei cu șapte prescuri, și nu cu cinci, ca și pretinsa „îndreptare” a cărților de cult, după modelele grecești de la acea vreme, au condus la tulburări interne în Biserică și, mai ales, la pierderea încrederii credincioșilor ruși în ierarhia ecleziastică, iar, într-un final, la schismă, produsă ca urmare a hotărârilor Marelui Sinod Ortodox de la Moscova din 1666- 1667, prin care s-au aprobat modificările liturgice și de ritual introduse în vremea patriarhului Nikon, iar adepții vechilor rânduieli, precum și textele sfinte și ritualurile folosite de aceștia, au fost anatimizate.

Deși până la 1667 persecuțiile erau izolate, îndreptate mai ales împotriva preoților și a ierarhilor ce refuzau reforma, după acest moment ele se acutizează și se generalizează împotriva tuturor credincioșilor staroveri. În aceste condiții, staroverii au fost nevoiți să-și părăsească ținuturile de baștina și să se refugieze, într-o primă etapă în zone din marginea Rusiei, iar pe măsură ce imperiul se extindea, în țări învecinate. Fuga, păstrarea distanței față de puterea politică imperială și cea a bisericii ruse a fost o preocupare permanentă a rușilor staroveri. Aceștia au căutat protecția unor state puternice cu care Rusia era în concurență pentru supremație în Răsăritul Europei (Austria, Turcia).

Pentru religie. Țasta era scopul lor. Adică prea brusc s-a luat de ei. Au început să modifice cărțile bisericii. I-a izgonit. Nu voiau să meargă după Nikon. Ța tăia limba, tăia capul, tăia ... nu știu ce mai făcea din astea ... Și ăștia, atâția ani, din moși strămoși, au avut religia sănătoasă și nu voiau să piardă. Lumea a început să plece și plecau foarte mulți, în Siberia și au făcut și biserici în stilul lor. Au plecat foarte mulți prin Mongolia, prin China, spre Australia. **Au ajuns și în Australia.** În Australia o grămadă de biserici lipovenești. La una am fost eu. M-am dus cu rugămintea la comandantul vasului cu cerere scrisă: *Vreau să văd și eu biserică lipovenească că există.* Și m-a dus agentul din Sidney. De existat, există. Există. Tocmai acolo au ajuns. Și în Noua Zeelandă există. Precis știu. Ei au trecut prin Mongolia, prin Japonia, prin China. Și acolo au emigrat, nu numai aici. De ce n-a emigrat și bunicul meu, străbunicul meu tot în zona aia? A ajuns în România.

²⁷ Sadoveanu, M., *Valea Frumoasei*, Editura Eminescu, București, 1983. pp. 462-463.

Dacă este să căutăm destinele și moștenirea cultural istorică pe care ne-au lăsat-o rușii-lipoveni de pe teritoriul României de astăzi, am putea începe o nouă călătorie tot în Dobrogea, și tot în împrejurimile orașului Babadag, zonă străjuită nu departe, la malul Lacului Razim, de cetatea Enisala.

Deși primele mărturii ale acestei minorități indică Moldova la 1724, pe domeniul mănăstirii Dragomirna, localitatea centrală și originară a prezenței culturii lipovenești în România este Sarichioi unde aceștia apar menționați prima dată la 1740 sub stăpânire otomană. În Moldova principala ocupație a lipovenilor a fost și a rămas agricultura (legumicultura) și exploatarea lemnului. În Dobrogea ocupația de bază a membrilor acestei etnii a fost pescuitul, majoritatea localităților rușilor-lipoveni de aici fiind așezate pe malul unei ape: fie pe malul lagunelor Razim-Sinoie, în lunca Dunării și Delta Dunării, fie pe malul Mării Negre. Există și două localități situate în centrul Dobrogei (pădurea Babadag) unde ocupațiile predominante sunt agricultura, apicultura, exploatarea și prelucrarea lemnului: Slava Rusă și Slava Cercheză.

Principala problemă a rușilor-lipoveni/staroveri în secolele XVIII-XIX a fost lipsa unei ierarhii ecleziastice, imposibilitatea *ungerei* preoților și preocuparea permanentă de a găsi o soluție. După eforturi îndelungate ale comunităților de staroveri (în special din spațiul românesc) a fost găsită rezolvarea în 1846, când la 28 octombrie, fostul mitropolit al Bosniei, Ambrosie, aderă la Biserica staroveră în cadrul unei ceremonii la mănăstirea Fântâna Albă. A luat ființă astfel Mitropolia de Rit Vechi de la Fântâna Albă (în nordul Bucovinei la granița Ucrainei cu România) - la momentul respectiv în Imperiu Habsburgic - departe de mâna lungă a țarului și a bisericii ruse. Mitropolia de Fântâna Albă (*Belacrinițkaia Mitropolia*) devine centru spiritual al staroverilor din întreaga lume. Întemeierea acestei ierarhii pune capăt preocupării aproape permanente a comunităților de staroveri de a-și găsi preoți din biserica *nikoniană* ori din alte biserici ortodoxe. Se cuvine să precizăm aici că întemeierea acestei ierarhii unifică staroverii, coagulează semnificativ divizarea ce avut loc la sfârșitul secolului XVII: *popovții* – cu popă și *bezpopovții* - fără popă.

II.1. SARICHIOL, privit din interior

Localitatea Sarichioi este prima localitate întemeiată de staroveri, în 1740. A fost reședința krug-ului căzăcesc, pentru tot Imperiul Otoman și de aceea devine cea mai mare așezare de ruși-lipoveni. În perioada interbelică a fost cea mai importantă așezare de pescari din Dobrogea

Localitatea Sarichioi este străbătută de drumul județean DJ 222, la 29 km de Tulcea, reședința județului. Prin DJ 229, localitatea are acces la drumul european E87 ce leagă orașele Tulcea și Constanța. Cel mai apropiat oraș este Babadag, la numai 18 km.

Sarichioi este așezat pe țărmul Nord-Vestic al lacului Razim, în apropierea Deltei Dunării. Accesul spre Deltă se face fie traversând lacul Razim la canalul Mustaca sau canalul Dunavăț, fie prin canalul Lipoveni a cărui gură se află imediat în Nordul satului. Relativ ușor se ajunge la Marea Neagră (aproximativ 30 km). În apropierea satului se află Insula Popina (cea mai mare insulă a lacului Razim, zonă strict protejată) Dealurile Agighiolului și Pădurea Babadag.

Satul Sarichioi este așezat pe malul lacului Razim, pe marginea unei câmpii înalte, străjuite de dealurile împădurite ale Enisalei, Zebilului, Agighiolului și localității Mihail Kogălniceanu. Este un ținut mai secetos, se pare cel mai însorit din țară și din Dobrogea.

Numele satului Sarichioi este legat de materialele de construcție, **Sarichioi însemnând Satul Galben**. De ce galben? Noi suntem pe un deal înalt față de lac, la 21 de metri înălțime, de loess, pământ galben. Gardurile, acoperișurile acuma sunt altfel, dar foarte multă vreme au fost din stuf. Chiar este și denumirea *pliteni*, care vine de la *plesti*, a împleti stuful pentru a face gardul. E culoare aceasta galbenă. Asta a făcut să se dea denumirea satului.

De altfel, între Babadag și Tulcea, **localitățile de la malul lacului și-au păstrat vechile denumiri turcești**. Știu de la bătrânii din sat că după alipirea Dobrogei la România s-au redenumit satele cu denumiri românești. Și Sarichioiului i s-a propus să i se spună Mărăcineni sau Walter Mărăcineanu, în memoria eroului din luptele de la 1877-1878. Și bătrânii au întreat: *A șto eta mărăcini?* Și li s-a spus: *No eta burean, pa ruscămu; Ni nada nam bureana, pusti Sarichioi astanița, kak on bâl*. Și în felul ăsta au rămas Enisala, Zebil, Sarichioi, Sabangia, Agighiol. Aceste localități au rămas cu numele turcești.

Satul Galben, în limba turcă, întemeiat și locuit de turci până în secolul XVIII, devine căminul celor prizoniți de țar și de biserica rusă. Este prima așezare a rușilor-lipoveni din Dobrogea (1740) și singura în care s-au stabilit compact descendenți ai cazacilor de pe Don, aici având sediul, până în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, *krug-ul* - tabără cazacilor.

La venirea lipovenilor în Dobrogea, ei au înființat două forturi militare: primul la Sarichioi - cei care au intrat din Mare în lacul Razelm, pe vremea aceea era golf maritim, și ceilalți au înființat un fort la Dunavăț, urmând calea Dunării, brațul sudic al Dunării - Sfântu Gheorghe.

Migrația staroverilor nu a avut doar un substrat religios și politic ci și unul economic. Țărani iobagi fugeau și se stabileau în zonele locuite de staroveri pentru ca apoi să se poată întoarce ca țărani liberi în Rusia țaristă.

Sarichioiul a fost tot timpul un centru de emigrație, în sensul că a fost foarte multă vreme cea mai mare localitate aici în Dobrogea. Primeau pe fugiții din Rusia, care veneau din motive religioase. Dar printre cei fugiți din Rusia, aici în ținuturile turcești, **erau și țărani iobagi**.

Revoluția comunistă din Rusia și primul război mondial au îndepărtat perspectiva întoarcerii acasă. După al doilea război mondial, Uniunea Sovietică trezește speranțele foștilor prizoniți ai imperiului țarist. Doar că aceste speranțe au fost însoțite și de dezamăgiri.

Cu primul război mondial, când se închid și granițele cu viitorul stat al Uniunii Sovietice, legăturile noastre cu Rusia se întrerup. Se vor relua mai târziu când, după 1947, după război, 3000 de familii în total, din România, 300 numai din Sarichioi, deci a zecea parte, vă dați seama că a fost un sat mare, se repatriază în 1947, în urma propagandei sovietice făcute în satele noastre. Soarta lor, de asemenea, a fost tristă, pentru că noi nu aveam idee de sistemul socialist, de colhoz, de altă mentalitate și **generația bătrână care a plecat acolo a murit de inimă rea, a suportat greu**.

... cu bărcile, cu familii, cu vaci, cu cai, au plecat de aicea spre ruși, înapoi. Uite o casă, ultima casă, mai încolo. Aveam cinci ani sau șase ani. Atunci încărcam mașina. În '47-'48 era. Și aveam 6 ani. Au dărâmat casa, sub nuc. Ultima masă care s-a dat de familie. Și am urcat noi și vaca în mașină. **Au plecat în Constanța, au urcat în vapor și s-au dus în Marea Azov**.

Aspectul general al localității Sarichioi este unul îngrijit, casele tradiționale, destul de numeroase, alternează cu locuințe, case și vile moderne, construite recent.

Obiective de interes în apropiere sunt:

- *Cetatea Enisala* - singura fortificație medievală dobrogeană;
- *Muzeul Gospodăria țărănească* conservată „in situ” la Enisala;
- Biserica Ortodoxă de Rit Vechi *Nașterea Maicii Domnului*;
- Biserica Ortodoxă de Rit Vechi *Sfântul Vasile cel Mare*;
- *Așezămintele Moruzov* din satul Zebil.

Mihail Moruzov a fost originar din satul Zebil (com. Sarichioi). El este fondatorul Serviciului de spionaj modern, ucis în 1940 de legionari. Biografia lui este aproape de senzational, pe seama lui circulând numeroase legende mai mult sau mai puțin veridice. Cert este că imobilele ridicate de el la Zebil (Școala, un orfelinat, grădinița) sunt adevărate monumente de arhitectură. Se intenționează crearea unui muzeu al Moruzovilor la Zebil, unde să fie puse în valoare obiectele deosebite, conservate la școala din localitate și care se leagă de biografia acestei personalități.

Din păcate o mare parte a **patrimoniului cultural religios** este risipit pe la casele sătenilor, cu o mare valoare religioasă și identitară pentru ei dar, în același timp, cu puține posibilități de conservare sau protejare a acestuia.

Oamenii în sat, foarte mulți, sunt proprietari de cărți religioase vechi. Mie mi-a fost dat să văd o Psaltire cu foarte multe articole necesare celui care știe carte adânc religioasă în casă, manuscris de pe la 1630. Biserica beglopopovți are o carte religioasă de la sfârșitul sec. XVI, 1560 sau 90 când nu exista încă tiparul. De asemeni și icoane, unii mai au icoane vechi, **dar foarte multe din icoanele vechi fie au fost furate**, fie au fost vândute atunci când a existat acel comerț ilicit cu icoanele noastre care au ajuns în Europa.

Ca în multe din localitățile lipovenești, cea mai valoroasă resursă este **cadrul natural, fie pe dimensiunea economică, fie pe cea estetică. Lacul Razim** oferă o priveliște de neuitat. Din păcate însă lacul nu se oferă cu mare ușurință activităților turistice sau nautice. Întinderea mare de apă și originea sa marină face ca lacul Razim să fie greu accesibil turiștilor.

Lacul oferă o priveliște deosebit de frumoasă, dar puține sunt zilele când lacul este liniștit. De aceea, chiar dacă se construiesc (în momentul de față funcționează trei pensiuni, se mai construiesc și a patra), plimbarea pe lac este dificilă. Este dificilă pentru că nu este plimbarea pe canalele din Delta care sunt adăpostite de vegetație, de sălcii. Aici este periculos. Sunt zile când bate vântul așa de puternic încât nici pescarii nu ies. Chiar și nouă zile pescarii nu ies să controleze sculele (de pescuit).

Ce poate să ofere însă Sarchioiul este **viața care păstrează dimensiunea tradițională firească și fără ostentație.** Doar că această „ofertă” nu este pentru turismul de consum, în căutarea senzaționalului. Sarichioiul este un sat special, care trebuie înțeles din interior, nu din exterior. Este o localitate cu un adevărat cult pentru tradiție, pentru credința religioasă și pentru păstrarea identității

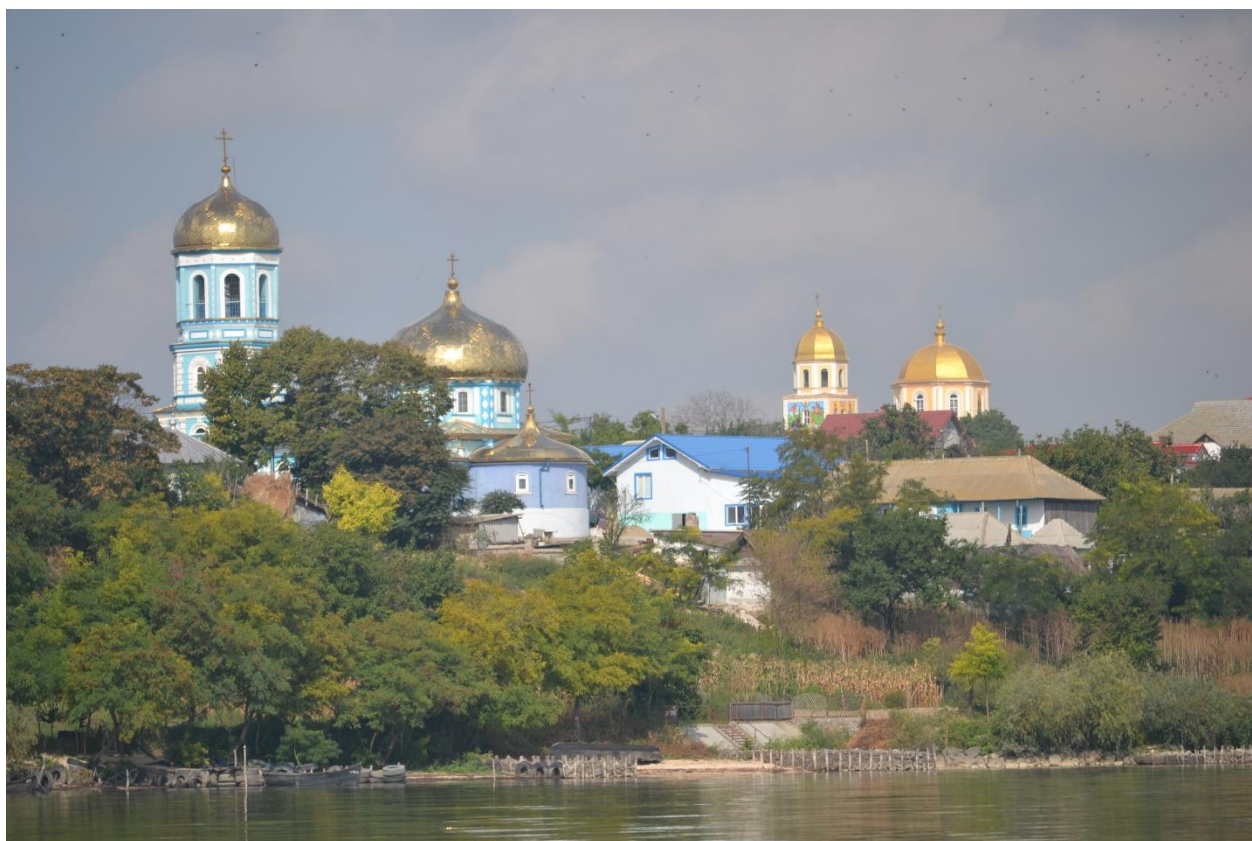
Eu, personal, știu că sunt poate puținel conservator și desuet, sunt împotriva acestei amplori a turismului, pentru că turismul aduce un anumit tip de poluare, de mai multe feluri și nu avem noi nevoie de ea. **Turiștii fac, pentru bani, să se schimbe și anumite păreri și anumite mentalități.** Când am văzut pe cineva în blugi și cu zbornicu-n cap cântând la o petrecere a turiștilor *A moi milai verenicki hociti*. Se cântă ca și cântec lipovenesc. Dar asta este cântec ucrainian. M-am gândit: *Uite cum banul strică!* Este o oază de liniște, este o oază de liniște ...

Cu riscul schimbării și chiar comercializării, **identitatea și cultura tradițională sunt însă și obiectul revitalizării și întreținerii comunitare, sau al afirmării și reafirmării continue.**

Începând cu 1995, la nivelul comunității, **s-a luat hotărârea să avem un festival al nostru,** național și prima gazdă a festivalului sau primul festival al nostru a fost găzduit la Sarichioi în 1995, când a fost o bucurie mare. Eu m-am ocupat de cazare și de programul artistic al festivalului de două zile, când au venit lipoveni și din satele din Moldova despre care noi nu știam mare lucru și am fost mirați că se păstrează și acolo anumite lucruri vechi. Altele s-au pierdut ...

După aceea, venind tot mai mulți participanți la festival, și din motive strategice de a accesa fonduri prin Departamentul pentru Minorități, i-am dat un caracter intercomunitar. Astfel sunt invitați și reprezentanți ai altor minorități, grecii, bulgarii, turcii. Festivalurile acestea au loc în orașele mari unde alta este posibilitatea de cazare și de hrană. Un sat nu mai poate găzdui așa ceva.

S-a luat inițiativa **Festivalul Solzului de pește** (că peștele a dispărut, a rămas solzul) unde vin iarăși și reprezentanți ai altor minorități, și români de la Tulcea, grecii, machedonii, ba chiar am avut și tătarii din Constanța. El s-a desfășurat vreo patru ani, iar după aceea, în momentul crizei, din lipsă de fonduri, am hotărât să nu mai facem acest festival.

SARICHIOI (JUD. TULCEA) – BISERICA „NAȘTEREA MAICII DOMNULUI”

II.2. JURILOVCA, privită de turiști de pe Capul Doloșman

La cca. 25 de Km. de orașul Babadag se află localitatea Jurilovca, așezată pe malul lacului Golovița, parte a Lagunelor Razim-Sinoie, pe un podiș jos din extremitatea sudică a Pădurii Babadag. Deși parte a Rezervației Biosferei Delta Dunării, Lagunele Razim-Sinoie constituie o unitate geomorfologică distinctă cu un specific aparte. În proximitatea Jurilovcâi se afla câteva zone strict protejate: Grindul Lupilor, Capul Doloșman, Leahova-Periteașca. Prin traversarea lacului Golovița, se poate ajunge la Gura Portiței, pe malul Mării Negre. Capul Doloșman cu unica faleză stâncoasă din zona litorală a României, constituie punctul forte al peisajului natural din zonă.

Deși modernizate, casele păstrează, în majoritate, elemente de arhitectură tradițională. **În ultimii ani a apărut chiar tendința de se construi acoperișuri tradiționale din stuf.** Aproximativ 1/6 din străzi sunt asfaltate iar restul pietruite. Localitatea are rețea de apă potabilă modernizată și funcțională, iar rețeaua de canalizare are o acoperire de 70 %.

În ceea ce privește **obiectivele de interes din zona**, Punctul de Informare Turistică poate fi de ajutor, deși are activitatea suspendată temporar pe durata reabilitării Căminului Cultural:

- Situl arheologic ORGAME / ARGAMUM, prima așezare (colonie greco-romană) de pe teritoriul României menționată într-un izvor antic scris;
- *Cătunul LUT ADOBE*, situat la Capul Doloșman (cea mai înaltă faleză stâncoasă din zona litorală a României), în apropierea coloniei greco-romane;
- Palatul Pescăriilor (sediul de revizorat al Administrației Pescăriilor Statului), construit la începutul secolului XX;
- Biserica Ortodoxă de Rit Vechi *Acoperământul Maicii Domnului*;
- Schitul de pe lângă biserică, un așezământ de protecție socială, unde își găsesc adăpost bătrâne ale satului fără posibilități materiale.

Așezat pe malul lacului Golovița, pe o pantă lină, satul privește spre soare și spre marea care se întinde dincolo de Grindul Lupilor. Mai mult, Jurilovca se bucură de vecinătatea vestigiilor antice colonii grecești ORGAME/ARGAMUM de la Capul Doloșman, promontoriu stâncos care, deși nu este foarte înalt, a căpătat de-a lungul timpului forme spectaculoase și mărețe, de unde panorama lacului Razim cu Insula Bisericuța se deschide cu generozitate privirilor. Satul a fost întemeiat în pragul veacului al XIX-lea și s-a dezvoltat rapid, ajungând 100 de ani mai târziu „centru însemnat al exportului de icre negre și peștelui afumat” cu „înfățișarea unui orașel curat”.

Obiectivele cultural-istorice, apropierea de țărmul Mării Negre și de Deltă, liniștea și simplitatea vieții de aici reprezintă atuuri ale localității, Jurilovca fiind satul care a câștigat, în 2013, titlul „Destinație turistică de excelență”.

În Jurilovca funcționează numeroase pensiuni, chiar și un hotel, unde se asigură cazare și masă. Vara, este deschisă și stațiunea Gura Portiței, un loc retras, pe malul Mării Negre. Aici hotelurile, bungalourile, căsuțele pe plajă, precum și restaurantele oferă condiții de cazare diverse și un evantai bogat de produse culinare.

Alea mai vechi așa, obiectiv mai principal este biserica. **Jurilovca e un sat foarte bogat acuma. Și turism, și o organizare excelentă.** S-au deschis căile spre mare. Cine vine aicea zice: *A, aicea mă odihnesc. E liniște totală.* Te duci la mare acolo la Gura Portiței, zici că ești ca nou-născut acolo. Ești izolat de munci. Aicea când ajungi parcă e rai, altă viață.

Jurilovca este un sat frumos, cu multă liniște, unde vin mulți turiști. Este un sat de pescari, dar în ultimul timp s-a dezvoltat turismul în zonă. Un turist se poate bucura aici de un sejur unic, de neuitat. Satul Jurilovca se deosebește mult de alte sate din zonă: este mai curat, cu multe flori pe străzi, cu case frumoase și curate. Zona este foarte frumoasă, cu peisaje, baltă, păsări. Localitatea este unică prin natură, prin cetățile din apropiere, prin tradiții.

Mai este portul turistic foarte frumos amenajat.

Eu am zis că cea mai mare realizare ce am văzut la bătrânețe, este punctul turistic. Afară de Doloșman, afară de cetățile pe care le avem în împrejurimile noastre, care sunt o bogăție, și cu păsări, și balta. **Avem Razimul. Asta e o splendoare de baltă.** Numai că nu avem grijă de ea.

Acum se organizează toamna *Borșul pescăresc* și vin foarte mulți invitați. O altă sărbătoare importantă este *Hramul Bisericii „Acoperământul Maicii Domnului”*. Există coruri tradiționale lipovenești care participă la evenimentele localității.

Acuma e frumos, se organizează. Mie îmi plac **corurile pe care le avem noi ruși-lipoveni**. Îmi place. Uite, **și portul turistic**. Ce frumos! Acolo, am înțeles că anul trecut a fost, s-a organizat ciorba, **Borșul pescăresc**. Era o splendoare. Eram peste tot lăudați, și la televizor s-a dat și s-a televizat. *Pentru așa ceva – zice - venim, dacă se organizează la anul.* Dă telefoane: *Niki, - zice - se mai organizează la voi Borșul pescăresc?* Acuma aflu, azi, chiar azi mi-a zis cineva, pe 11 se organizează ceaun. *Veniți!* - m-a invitat cineva. Și acum invit copiii. Am prieteni de pe vapor, comandanți, marinari. Și ei se autoinvită. În orice caz, e frumos. Dacă s-a organizat asta cu portul turistic, e ceva. Vă spun de portul turistic. Când s-a făcut inaugurarea, am participat și eu, exact la tăiat panglica. Și am vrut neapărat să iau o bucățică de panglică. Și erau de la Tulcea șefii, era primarul. *Îmi dați și mie o bucățică? Da!* Și pe urmă au terminat ei cu lăudatul și cu nu știu ce, zic: *- Îmi dați voie să vă spun și eu ceva? - Da! - Să vă spun câți ani am așteptat eu să văd așa ceva în satul ăsta al meu. Din '71 de la Singapore. Înainte să mă duc la navă, mai aveam o oră de stat să aștept șalupe. Și m-am dus în portulețele alea mici cu veliere, șalupe. Și mă întrebam „Oare când o să fie și la noi așa?!” Câți ani am așteptat eu să văd asta la mine? Am văzut după patruzeci și ceva de ani, să văd și la mine în sat. Am văzut, se poate realiza, se poate face ceva, frumos. Ambiția omului, dacă este în stare, ai de toate, ești mulțumit sufletește, faci orice. Orice faci!*

Toată lumea cu zâmbetul pe buze. Când pleacă străinii, când văd că pleacă, sunt mulțumit. Parcă și eu mă bucur. E bine, uite, avem și noi zona unde a început să vină lumea. Numai din asta, de elită, care știe să aprecieze.

Eu de la mulți turiști care veneau din altă parte am auzit: *Cum n-am știut noi de zona asta? Veneam numai aici. Nu mai mergeam în balamucurile alea unde-s mașini. Uite ce liniște, ce frumusețe! Cum n-am știut noi mai înainte de zona asta. Cum să nu fii tu mulțumit? Da, lipovenii sunt oameni cumsecade. Te servește cu șalupele. Uite ce repede ne-am dus. Cam scump, dar merită. Știi ce nu-mi place? Nu-mi place că nu-s organizate plecările astea. Vine mașina și prind pe apucate: Iau eu! Iau eu! Eu eram dispecer șef acolo la portul Constanța.*

Jurilovca se profilează ca destinație turistică, prin obiectivele existente în zonă, dar mai ales prin inițiativele de deschidere către antreprenoriat și către turism a locuitorilor din zonă. *Borșul pescăresc*, lacul, liniștea și micile servicii de coastă invită la turism local de nișă.

HADAK este o poreclă atribuită câtorva familii din Jurilovca fără vreo legătură de rudenie. Demult, membrii acestor familii au plecat din Jurilovca și au ajuns în ținuturi îndepărtate. La începutul sec. XX (1908 -1909) au sosit în Jurilovca călugări misionari staroveri de la Moscova, trimiși s-ar părea de guvernul țarist, cu scopul de a convinge populația satului de a migra spre Extremul Orient Rus (Amur). Rusia, înfrântă abia de câțiva ani de Japonia, intenționa colonizarea Orientului Extrem cu populație rusă. De ce guvernul țarist s-a gândit la staroverii din Dobrogea? Să fie oare coincidență faptul că în anul 1905 guvernul rus ridică sancțiunile și încetează prigoana împotriva staroverilor, iar Biserica Rusă ridică anatema aruncată asupra celor de rit vechi? Nu se cunoaște ce li s-a promis celor ce au acceptat să plece, însă probabil că aceste promisiuni nu au fost respectate, deoarece o parte din acești rătăcitori au revenit în satul natal.

JURILOVCA (JUD. TULCE) - PESCARI

JURILOVCA (JUD. TULCE) - SAT

II.3. SLAVA RUSĂ, Potiomkin și Cetatea Ibida

Slava Rusă este străbătută de drumul național DN22D, șosea importantă ce leagă Constanta (E87) de Brăila, de Hirșova (DN 22A). De aici se poate ajunge la Tulcea (58 km) prin Ciucurova (DN 22A), la Babadag (13 km) pe drumul județean DJ 223A.

Slava Rusă iese în evidență dintre celelalte comunități dobrogene ale rușilor-lipoveni prin faptul că este o așezare de uscat, „pitiță” printre dealurile Pădurii Babadag, de-a lungul pârâului Slava. Cu cele două mănăstiri și două biserici, este cel mai important centru confesional și de pelerinaj al rușilor-lipoveni de pretutindeni. Cel mai probabil, așezarea satului de-a lungul drumului ce a legat sudul Dobrogei și Balcanii de Moldova, din epoca antică și până în prezent, nu este întâmplătoare. Este al doilea sat ca vechime întemeiat în Dobrogea, după satul Sarichioi.

Cele mai importante obiective religioase din localitate sunt:

- Mănăstirea de călugări *Uspenia*, (*Adormirea Maicii Domnului*) - sediul Eparhiei Ortodoxe de Rit Vechi a Slavei;
- Mănăstirea de maici *Vovidenia*;
- Biserica Ortodoxă de Rit Vechi *Sfântul Nicolae*;
- Biserica Ortodoxă de Rit Vechi *Acoperământul Maicii Domnului*.

Cele mai importante sărbători locale sunt cele religioase, legate de cele trei hramuri ale bisericilor: *Videnie (Intrarea Maicii Domnului în Biserică)*, *Sf. Nicolae* și cea mai mare este *Uspenie (Adormirea Maicii Domnului)*, la care se adună lipoveni din toată țara.

Situl arheologic (L)Ibida, cu o suprafață intramurală de peste 27 ha, cea mai mare fortificație romană din Dobrogea, este un monument important al antichității dobrogene. Cercetările arheologice se desfășoară în mai multe sectoare, cel mai interesant (vizitabil) fiind *Poarta de Vest*.

I-aș invita să viziteze ruinele cetății Ibida. Cam în fiecare vară studenții de la arheologie, de la istorie, lucrează la această cetate. S-au făcut multe descoperiri pe care, sinceră să fiu, nu le-am vizitat eu, personal. Și apoi satul este aproape cu străzile, cam 30-40%, asfaltate. Spre mănăstirea de călugări, care este la 4 km de sat, este asfalt. Turiștii pot veni oricând. Drumul este foarte frumos, încântător. Pe sub dealul cetății este drumul spre mănăstire. Dealul Cetatea Ibida, dacă te urci, vezi tot, absolut tot, panorama întregă, atât de frumos se vede de acolo. Se vede și de aici. V-am spus, sunt de jur-împrejur dealuri împădurite, dar nu ca de-acolo.

Sunt bine marcate traseele spre cele doua obiective turistice importante: Mănăstirea Uspenia și situl arheologic IBIDA. Lângă cele două obiective turistice sunt spații de parcare. La **sediul local al Comunității Rușilor-Lipoveni** s-a amenajat o structură de primire, dar nu funcționează deocamdată. La fel, există în apropiere un hotel, unde se oferă cazare și, de asemenea, se poate servi masa.

Satul Slava-Rusă este un sat de lipoveni, refugiați din Rusia din cauza reformelor lui Nikon. Alții sunt refugiați de pe Crucișătorul Potiomkin, stabiliți aici prin căsătorie.

Revolta de pe crucișătorul Potiomkin a fost o rebeliune a echipajului împotriva ofițerilor despotici în iunie 1905 (în timpul Revoluției Ruse din 1905). După revoltă, vasul a fost predat autorităților românești, care au returnat cuirasatul guvernului rus. Dar marinarii răsculați s-au refugiat pe teritoriul Dobrogei, mulți în localitatea Slava Rusă.

Foarte mulți dintre rușii-lipoveni veniți aici au apărut după răscoala de pe Crucișătorul Potiomkin. Am avut chiar foarte mulți refugiați de pe acest vas, căsătoriți cu fete de aici. Deja erau aici lipoveni când era răscoala în Constanța. În Constanța el a fost primit în port.

Populația originală era amestecată cu alte naționalități, iar conviețuirea era pașnică.

Locuitorii au fost la început, au fost și turci, apoi au venit lipovenii noștri, apoi au venit și ucrainenii foarte puțini, dar nu s-au stabilit, iar după război (al doilea război mondial) au adus din Oltenia, olteni coloniști la noi în sat și, **de atunci, în satul nostru sunt și români.**

Ocupațiile tradiționale, sunt în concordanță cu zona în care este așezat satul, respectiv agricultura și apicultura, exploatarea și prelucrarea lemnului și extracția pietrei. Lipovenii din Slava au fost albinari vestiți, dar și rotari. Căruțașii transportau lemnul necesar construcției de bărci. În plus, erau și meșteri pietrari, dar cei mai mulți nu prelucrau piatra, ci o scoteau din carieră.

Ai noștri s-au stabilit aici pentru că s-au ocupat cu albinărit. Apoi a venit agricultura și socialismul și s-au cam debarasat de acest albinărit, și de rotari, de făcut căruțe și care. **Acum, sunt foarte mulți tineri care s-au apucat de albinărit.** Asta e un lucru îmbucurător și bun. (F.E.)

Deși unele ocupații tradiționale sunt repuse în practică de câțiva tineri, persistă și un sentiment al îmbătrânirii și părăsirii.

Despre sat, cu regret, **satul a devenit o ruină.** Mergi pe stradă și vezi case la rând părăsite, case la rând, cum să spun. Oamenii deci nu mai există, au murit. N-are cine să mai aibă grijă de case, nici moștenitori, nici urmași, nici nimic. **Satul nostru e în pieire.** Din ce în ce mai puțini se nasc. Mulți mor. Și au rămas numai bătrânii. Tineretul este plecat ca de peste tot, să-și caute de lucru. De lucru nu se găsește aici. Rotari nu mai sunt iar acuma mai nou, am spus, este albinăritul. Avem nu mai mult de vreo 10 persoane care se ocupă cu albinăritul.

II.4. CARCALIU, de la Balta la Insula Mare a Brăilei

Amplasată foarte aproape de malul Dunării, pe un promontoriu înalt, cu o priveliște superbă asupra luncii Dunării, localitatea Carcaliu s-a bucurat de vecinătatea orașului Măcin și a munților omonimi, declarați monument al naturii. Prin DJ 222 L se face legătura cu DN 22 D, drumul național ce leagă orașul Constanța de Brăila.

Satul a fost întemeiat probabil în pragul veacului al XIX-lea, dată fiind prima atestare în Harta Rusă (1828). Profilul economic al localității a fost strict legat de resursele naturale, mai exact de vecinătatea cu Dunărea și cu Balta Brăilei, dar și de apropierea de Măcin și Brăila, piețe de desfacere a peștelui proaspăt. În acest mod, Carcaliu a devenit, în timp, un important și bogat sat de pescari, vestiți pentru pricepere și spirit practic. Viața socială și economică a comunității a suferit însă mutații majore după 1950, când Balta Brăilei a fost transformată prin îndiguiri și desecări, în grâнар (Insula Mare a Brăilei). Pescari din tată în fiu, rămași fără resurse, bărbații satului sunt nevoiți să devină constructori pe „marile șantiere ale patriei”, unde s-au remarcat prin hărnicie și putere fizică deosebită. Este cunoscută, de altfel, expresia „excavatoare cu barbă” care sintetizează forța deosebită de muncă și rezistența la efort a lipovenilor.

În perioada interbelică, ocupația de bază era pescuitul și câteva familii de agricultori. După 23 august '44 ocupația populației s-a schimbat radical. A apărut colectivizarea. Bălțile au fost secate. Pământul statului a trecut în proprietatea cooperativelor, *colhozurilor*. Așa a apărut la noi pământ în plus în baltă, pământ roditor al CAP-urilor. **Și nu s-au oprit aici. Au început să-i colectivizeze și pe pescari.** Adică pescuiau pentru CAP. Vara, când era sezonul, îi aducea la secerat. **Pescarul și seceratul, porcul și cosmonautul.** Și s-a produs așa o fugă. Nu mai e religioasă, ca cea din Rusia. Pescarii au plecat. Nici pescuitul nu mai mergea. S-a îndiguit Insula Mare a Brăilei, restul bălților s-au îndiguit și au plecat în construcții și toată lumea știe cum ni se spunea, *excavator cu barbă*. Ei erau buni mai ales la irigații. Erau extraordinari lucrători în ridicarea digurilor, construirea canalelor, formidabil, și s-au răspândit în toată România.

Alte activități dezvoltate de localnici au fost construcția de case pe bază de chirpici și vălătuci. Apoi exista o tradiție a confecționării lotcilor. Erau croitori, tâmplari, fierari, tinichigii.

În perioada interbelică casele se construiau din chirpici și din vălătuci, *ciamur* cum spunem noi. Erau oameni care se ocupau cu construcția de case asta una. A doua erau *lotnăcichi*, care construiau bărcile, și **avem trei familii mari, vestite de barcații care făceau bărci de mare clasă.** Veneau din Brăila, din Galați și comandau bărcile de lemn. Erau vreo 3.000 de bărci în comună. Alții erau tâmplari. Tâmplarii se ocupau și de partea zidăriei. Adică luau lucrarea cu totul. O lua de jos și termina cu acoperișul. Erau tinichigii, cei care acopereau casele. Era o cizmărie care repara, erau croitorii, erau fierari. Astea erau ocupațiile comunei. Nu în ateliere mari, în familie.

Carcaliu este așezat la extremitatea unui promontoriu înalt (peninsulă - cum îi spun localnicii) ce pornește din apropierea poalelor munților Măcin și se întinde prin Lunca Dunării, pe o lungime de șase km. până în apropierea acesteia. Așezat la un km. de Dunăre, peisajul este dominat de crestele munților Macin și specificul Dunării și al luncii acesteia.

Localitatea Carcaliu este așezată pe o peninsulă. Era înconjurată din trei părți cu ape.

În partea sudică era Balta Carcaliului; în partea nordică - Balta Măcinului și în partea vestică - Dunărea și Insula Mare a Brăilei. Singurul loc sau legătură cu uscatul propriu-zis este în partea vestică. **Șoseaua se termină la Carcaliu. Mai departe nu merge.**

Localitatea Carcaliu are un aspect îngrijit, curat. Majoritatea locuințelor sunt întreținute deși unele nu sunt locuite permanent. Se remarcă două tipuri de locuințe: cele cu aspect tradițional și cele mai noi, moderne, construite recent (casele „italienilor”). Strada principală este asfaltată și în bună stare. Restul străzilor sunt pietruite, largi și regulate.

Ați văzut, comuna e frumoasă. Era mult mai frumoasă, mult mai plină. Pe centru nu puteai să circuli. Acuma te duci, vorba aceea, dezbrăcat și nu te vede nimeni. Era lume multă înainte. Toată lumea sărbătorea. Acuma, na, așa sunt vremurile. Dar este un loc, cum să vă spun? Rar găsești. **Avem munte lângă noi, dealuri lângă noi, Dunărea lângă noi, Insula Mare a Brăilei lângă, marea e ceva mai încolo. Dar în rest avem de toate.**

Localitatea nu are o tradiție turistică, astfel încât lipsesc facilități de cazare, masă, agrement. De curând zona începe să atragă turiști de agrement, interesați de pescuit sportiv și relaxare pe malul Dunării. Accesul se face ușor pe un drum pietruit.

Ca obiective de interes întâlnim în zona centrală a satului:

- Biserica ortodoxă de rit vechi *Sfânta Treime*;
- Vestigiile primei biserici din Carcaliu;
- Monumentul comemorativ Andrei Ivanov (profesor universitar, filolog și lingvist - personalitate culturală marcantă a rușilor-lipoveni).

În perimetrul comunei noastre a fost descoperită **o localitate neolitică**. Foarte multe obiecte au fost găsite, ceramică în general, depozite de scoici, de cochilii de scoici, depozite întregi. S-a mai descoperit într-un loc cenușă de un metru și ceva, cred că păstrau focul.

Mai jos, la vreo doi-trei kilometri este **cetatea renumită, Troesmis**, între Carcaliu și Turcoaia. Noi la școală am găsit o piatră de la Troesmis, când s-a construit complexul de porci de la Turcoaia. Copiii cu un profesor de istorie au fost, au vizitat acolo, și profesorul de istorie zice *Tovarășul director, am văzut o piatră în mocirla, în mizerie. zice. Numai colțul se vede, dar e ceva scris pe ea.* Și ne-am dus noi acolo. Era mizerie, mirosea. Am scos piatra și am dus-o la școală, am spălat-o, foarte interesant. Scria: *Eu, Dominicu, comandantul legiunii a cincea macedonică călare, am închinat aceasta în cinstea războiului sau zeului ... în sfârșit.* Este cert că aici a staționat legiunea a cincea, dacă el scrie acolo. Este o piatră funerară.

Localitatea însă suferă de îmbătrânire pe fondul migrației tineretului spre orașe sau spre alte țări în căutarea unor locuri de muncă.

Eu am avut la școală 1.284 de copii și 56 de profesori. Și câți copii sunt acum? 37! Mai puțin decât aveam eu profesori când eram director. Catastrofă totală pentru viitorul satului. Zic cei care au plecat în Italia, în Spania că se vor întoarce. **Se vor întoarce numai cei bătrâni.** Cei care s-au născut acolo nu se mai întorc așa cum noi, copiii, probabil și strămoșii noștri când au plecat de unde au plecat ei s-au gândit să se întorcă, dar copiii lor oricum nu se mai întorc!

CARCALIU (JUD. TULCEA) – INSULA MARE A BRĂILEI

CARCALIU (JUD. TULCEA) - BISERICA ORTODOXĂ DE RIT VECHI SFÂNȚA TREIME

II.5. Delta, privită de pe Dealul Monumentului din TULCEA

Călătoria în lumea rușilor lipoveni se încheie pe malul Dunării, înainte de a se despleti în cele trei brațe, la Tulcea. Reședință a județului, este singura așezare urbană în care s-au stabilit rușii-lipoveni. Concentrați în două cartiere, la extremitățile de vest și de est la momentul instalării, respectiv Dealul Comorovca și Dealul Monumentului. Fără a exista o specializare pe cele două mahalale, în cartierul lipovenesc ocupațiile de bază au fost legate mai degrabă de apropierea apei și a resursei piscicole: pescuitul, confecționarea bărcilor și a uneltelor pescărești. Rușii-lipoveni sunt cunoscuți în oraș drept oameni gospodari, evlavioși și cinștiți.

Cartierul Comorovca, având ca axă principală strada Podgoriilor care coboară lin spre Dunăre, se află în acest moment aproape în zona centrală a orașului, iar populația s-a „dilat” în văltoarea orașului. Ocupația principală a locuitorilor acestui cartier a fost agricultura și viticultura (de aici și numele străzii Podgoriilor), dar și pescuitul, negoțul și meșteșugurile.

Impresionant este **Dealul Monumentului**, numit și *Cartierul Lipovenesc*, aici fiind concentrată cea mai mare parte a populației de ruși-lipoveni din Tulcea. Cu străzile sale lungi, de la poale, întortocheate spre vârf, cartierul te întâmpină cu un aer exotic, dat de casele tradiționale lipovenești, specific deltaice. Ocupațiile de bază ale lipovenilor din Tulcea au fost legate, firesc, de apropierea apei și de bogăția resursei piscicole: pescuitul, de confecționarea bărcilor și a uneltelor pescărești.

Tulcea reprezintă punctul de plecare naval spre localitățile Deltei, punct de tranzit pentru navele maritime de marfă și loc de popas pentru vasele de croazieră fluviale. Starea drumurilor rutiere este foarte bună, în oraș există o gară fluvială, una feroviară și o autogară.

De pe dealurile bogate în vii ale Tulcei se deschide panorama luncii Dunării, iar de pe Dealul Monumentului (Cartierul Lipovenesc) poți vedea cum Dunărea își urmează cursul sinuos despletindu-se întâi în două brațe, apoi în trei. Privind spre est, poți contempla întinderea triunghiulară a Deltei cu hățșurile ei de păduri, stufăriș și canale. Fiind un oraș vizitat de turiști, există spații amenajate pentru promenadă, pentru relaxare etc.

În oraș sunt numeroase parcuri publice, facilități de cazare și masă, atât în hoteluri, cât și în pensiuni, spații verzi, parcuri, ștranduri. În curs de finalizare este **Satul Tradițional Pescăresc**. Există numeroase indicatoare, atât spre monumentele istorice și muzee cât și spre instituții publice, spre centrele de informare turistică. În orașul Tulcea avem numeroase clădiri monument istoric, cele mai multe fiind restaurate și având funcții muzeale și culturale:

- Casa Avramide (palatul unui negustor de vază al Tulcei începutului de secol XX) - Muzeu de Artă, cu spații expoziționale și spații destinate evenimentelor culturale;
- Palatul Pașalei (Palatul Prefecturii) - Muzeu de Artă;
- Centrul Muzeal Eco-Turistic Delta Dunării;
- Muzeul de Istorie și Arheologie;
- Muzeul de Etnografie și Artă Populară - găzduit de clădirea Băncii Naționale a României, construită la începutul secolului XX;
- Geamia;
- Biserica Ortodoxă de Rit Vechi *Sf. Ioan Teologul*;
- Biserica Ortodoxă de Rit Vechi *Înălțarea Domnului*;
- Biserica Ortodoxă de Rit Străvechi *Sfânta Parascovia*;
- Sediul Comunității Rușilor Lipoveni din România, filiala Tulcea (centru cultural multifuncțional).

Maslenița este o sărbătoare ce exprimă bucuria ieșirii din iarnă și precedă intrarea în postul Paștelui, fiind organizată în „săptămâna brânzei”. Manifestarea constă în interpretarea de cântece tradiționale, vesele și șugubețe, de către coruri spontane de tineri care mergeau pe străzi, acompaniați fiind de un interpret la *harmoșka* (acordeon). De asemenea, se pregătesc mâncăruri specifice din lapte, brânză și ouă (fără carne): *blinî* (clătite), *pirașki* (piroști), *vareniciki* (un fel de colțunași) etc.

Maslenița însemna și ultima petrecere până la Paște, pentru că în postul Paștelui era interzisă orice formă de distracție.

II.6. ORGANIZAREA SOCIALĂ și ocupațională

Pentru lipoveni, originea rusă este o certitudine. Locul exact însă de emigrație al locuitorilor dintr-un sat sau altul poate face obiectul unor speculații. Așezarea actuală lângă ape a mării majorității a rușilor lipoveni este o mărturie pentru locuri de origine similare.

Cei care plecau își căutau loc asemănător celui de unde au plecat. Faptul că ei s-au așezat pe malul Dunării, Sarichioiul, Jurilovca, pe malul lacului ăsta, denotă că ei au plecat unde au găsit aceleași condiții prielnice sau geografice cu cele de unde au plecat. Slavele (Rusă și Cercheză) sunt în pădure, singurii din toată Dobrogea. Restul, marea majoritate, satele din Deltă, însăși Tulcea, tot, fie pe ghiol, fie pe lac. Eu cred că noi suntem totuși de pe Don. Ocupația principală aicea, dacă nu 100%, 99% era ocupația de pescari.

Refugiul pe teritoriul Dobrogei a presupus în secolele din urmă interacțiunea cu stăpânirile vremii, cu Imperiul Otoman sau cu Statul Român. În ochii administratorilor, rușii-lipoveni au câpătat o reputație bună de oameni muncitori, iar imperiul i-a răsplătit.

Mi-a povestit cum au venit aicea, de la bătrâni. Au dus foarte rău. Prima dată au început să facă niște hrube în pământ. Turcii, fiind aicea, au observat că lumea asta e foarte muncitoare, munceau și le plăcea cum munceau. Și n-a mai dat voie să facă hrube, și au făcut deja colibe, case au făcut. **Și pentru că turcii erau foarte mulțumiți de populația rusă, i-au primit cu brațele deschise, le-a dat de lucru, le-a dat pământ.** S-au așezat toți rușii-lipoveni pe lângă apă, aproape de apă, să iasă cu lotca, fiecare căuta să fie în grădină apă. Fiecare cu meseria lui.

Totuși, am fost ajutați în primul rând de turci. Și de români am fost. Erau oameni care s-au interesat în mod special de noi, deci cum am părăsit noi marea Rusie pentru religie.

Și majoritatea după război (primul război mondial) au primit și ei pământ. **Regele a dat pământ. Uite, pentru România ați luptat, meritați să aveți grijă de copii, să aveți ce mânca.**

Creșterea demografică a fost un imperativ al vremurilor potențat de constrângerile religioase. Supraviețuirea ca neam trebuia asigurată în primul rând prin urmași.

Erau foarte mulți copii. Dar de ce așa mulți copii? *Ca să facem imediat satul mai mare!* Ne obligă Biserica să avem copii mulți, să înmulțim creștinismul. Biserica să fie plină totdeauna.

Satele tradiționale erau ridicate pe principii clare și pragmatice care să asigure securitatea locală. Organizarea teritorială și urbanistică era dictată de accesul fiecărui sătean la apă, de funcționalitate și de apărarea comunității împotriva eventualelor pericole externe.

În perioada interbelică, satele noastre lipovenești aveau un anumit principiu de repartizare a caselor. **Era un principiu căzăcesc, cu străzile largi, lungi și perpendiculare, din motive strategice,** să poată fi văzut dușmanul când vine pe o stradă dreaptă. Pe o stradă cu foarte multe întortocheți nu-l vezi după primul cot. Casele erau construite toate tip vagon: curți înguste și lungi, cu două intrări: una oficială, cea mai aproape de casă, și alta pe care omul intra cu vitele, cu fânețurile și cu toate cele.

Organizarea curții, a casei și a anexelor urmau de asemenea modele străvechi care răspundeau unor necesități funcționale dar și culturale.

La început casele erau de tip vagon. La stradă era camera bună, camera din față care nu avea sobă. Aceasta era camera curată, pentru oaspeți, pentru mort, pentru nunți. Acolo se păstrau bunurile de valoare. Apoi urma o cameră, o sală. Era prima sală unde se afla de obicei și soba sau gura sobei, prin care se încălzea și sala și camera următoare. Sau, dacă și sala era rece, camera următoare era caldă, dar se făcea focul din a patra cameră, chiar cu stuf, chiar cu maldăre de ciocani, pentru că lemnul era scump. Astăzi noi găsim lemnul mai ușor, că avem bani să-l cumpărăm. Dincolo de aceste camere strict de locuit, era magazia, era cămara mai întâi, *butka*, apoi era *saltânul* unde omul își ținea inventarul agricol. Acesta avea de obicei un perete lipsă, ca să poată să adăpostească și căruța, și plugul. Apoi urma grajdul, și fânețurile erau mai departe. Iar în fundul curții era **baia rusească, care se păstrează și se moștenește astăzi, fiind un izvor de sănătate.**

Ocupația de bază a rușilor lipoveni din Dobrogea a fost legată de pescuit. Cu toate acestea, schimbările abrupte în economia țării în perioada comunistă a făcut ca mulți să se reprofileze, mai ales pe timpul sezonului de construcții când părăseau satele pentru a lucra pe șantiere în toată țara.

Pescuitul a fost ocupația de bază a pescarilor noștri. Agricultură a fost și ea o ocupație de bază a femeilor, a bătrânilor, a copiilor, a celor care nu se puteau deplasa. Pentru că aveam și pământ puțin. Pentru perioada de vară lucrau pe șantierul de construcții, pentru ca toamna să se retragă să-și culeagă roadele de pe câmp, din grădină. Primăvara plecau din nou.

Industrializarea și urbanizarea susținută din perioada comunistă au alterat modul de viață și ocupațiile tradiționale ale lipovenilor. Pescuitul și agricultura nu puteau rivaliza cu obținerea unui venit sigur și constant din munca salariată pentru stat.

Bărbații pricep că nu mai are rost să stea legați de pământ, pentru că agricultura n-avea ce să le ofere. După al doilea război mondial vor pleca pe toate șantierele de construcții din România. Oamenii noștri lucrau la drumuri, la căile ferate, unde primeau un salariu de la stat. Bărbaților noștri nu le-a lipsit spiritul întreprinzător și au știut **unde se poate câștiga un ban puțintel mai mult, nu zic mai ușor, dar puțintel mai mult decât oferea agricultura.**

Schimbările majore de după 1989, au dus la o și mai accentuată îndepărtare de modul de viață tradițional. Spiritul întreprinzător și „vocația pribegiei” i-a făcut pe lipoveni să caute ocupații care să le asigure un nivel de trai superior.

Suntem totuși o națiune dotată intelectual și harnică iar **spiritul acesta de competiție și întreprinzător nu ne-a lipsit.** Când au avut posibilitatea să lucreze peste graniță, lipovenii au făcut-o cu plăcere și cu interes. Mă gândesc la faptul că flota de pescuit oceanic ... toți pescarii în majoritate erau lipoveni de-ai noștri. După aceea au început să lucreze peste graniță, în fosta Uniunea Sovietică, în Israel. După evenimentele din 1989 s-au deschis granițele și ei au putut pleca în toată Europa. O treime din populația aptă de muncă din localitățile noastre este peste graniță.

În ultimii ani însă, se deschide din ce în ce mai mult și mai sigur perspectiva turismului ca și activitate producătoare de venituri.

II.7. DESCHIDERA prin turism, ca sursă de venit, sau ...

Turismul asociat cu organizarea de evenimente folclorice și producția și comercializarea de obiecte tradiționale (religioase) sunt în măsură să dea speranța unei noi forme de organizare economică a satelor lipovenești.

Eu am promovat folclorul nostru. Cu acest folclor original, vechi, al nostru noi am evoluat la Institutul Cultural Român, la Ateneul Român, la Sala Palatului, la Mamaia la un festival, în Rusia în foarte multe locuri până dincolo de Baikal. I-am impresionat.

E o bogăție. Dacă se păstrează. **Eu am învățat să fac icoane.** M-a învățat bunicul meu cum se pune o fășie de aur. Avea o bucată exact pentru veneț la icoană. Să știi așa să pui mască, să nu zboare. Dacă zboară musca și foita asta zbură. Și se lipea pe albuș de ou.

Babele, când primeau bani de la bărbații, veneau imediat, făceau comenzi la icoane. Deci religia era în picioare. Și când făceau slujbe din astea de Crăciun sau Nașterea Domnului sau de hram, ce era! Zici că era paradis de frumusețe! Și biserica era plină, nu aveai loc.

II.8. ... ASIMILAREA culturală și identitară?

Integrarea locală și deschiderea spre turism, buna înțelegere cu populația majoritară are o dimensiunea pozitivă, dar și una negativă: alterarea modului de viață tradițional, dispariția limbii strămoșești și chiar problematizarea ritului vechi, cel care a generat migrația staroverilor.

La un moment dat, mai încoace, după război, bunicul meu a zis: **Cred că școala rusească o să dispară, pentru că noi stăm în România.** Nu ajută cu nimic, decât așa, să știi pentru tine și să știi tu cine ai fost, de unde ai provenit. Dar asta o să se schimbe. Pe parcurs totul o să se schimbe. La facultate te duci în România, trebuie să știi româna. Se pierde și nu se mai învață nimic. Exact ce mi-a povestit bunicul: *O să se piardă! Va dispărea limba rusă!* Trăiești în România, trebuie să trăiești românește. Școala românească, totu-i românesc. Dar religia noastră nu dispare niciodată, pentru că pentru ea s-a luptat, s-a emigrat, cu sacrificii, cu familii. Ei au luptat până aicea să ajungă ca să salveze religia. Credința. Iar pe parcurs se pierde. Erau foarte mulți cărora le plăcea să se dezvolte aicea, adică să fie sat, să țină adică originea asta lipovenească. Se luptau, că veneau ordine, legi după război. Ei totuși se luptau să fie, să nu dispară religia. Nu dădeau voie nici miresele să pună rochie albă, care aveau drept, numai cu baticuri alea mari, cu fuste lungi și ginerele să fie cu barbă, să aibă barbă. Până acolo s-a ajuns. Existau oameni care se luptau să rămână cum au venit ei.

Rusii lipoveni au rezistat cu îndârjire valurilor istoriei și prigoanei statului și bisericii ruse timp de secole. Doar că acum, comunitățile lipovenești înfruntă un adversar căruia cu greu îi pot face față: scăderea demografică și disoluția identității etnice în felul de viață modern și cosmopolit.

Nu mai e populația care a fost. S-a mai redus din populație. Au început să migreze. Mie de asta îmi pare rău că noi dispărem de aicea. Câte puțin, câte puțin, văd că dispare. Case pe strada mea sunt case goale. Nimeni nu stă. Grădinile ... cu iarbă. Toți au plecat să câștige un ban, deci ca să trăiască. Asta e ... **Biserici avem, lume puțină. Ceea ce se produce cu noi este o disoluție, nu o asimilație. Asimilație înseamnă să te obligi. Asimilația e de bună voie.**

Identitatea și stilul de viață tradițional lipovenesc rămâne însă cultivat de o serie de tineri inimoși. Chiar și cei care părăsesc satul tradițional păstrează nostalgia și atașamentul față de valorile specifice rușilor lipoveni.

E foarte frumos! Uite, îl am pe ginerele meu care zice: *Tataie, nu plec de aicea. Mă apuc să fac de toate! Și vrea să facă muzeu.* M-a dus la biserică să pună carte. Să facă o cameră. Să vezi ce e în beci! Numai cântare, numai mașini, numai fel de fel de din astea! Mi-a dat la rame de tablouri, pânze mi-a cumpărat din astea. Tataie, toate umple. Să vezi ce am în casă! El vrea să facă o camera specială și cu cărți.

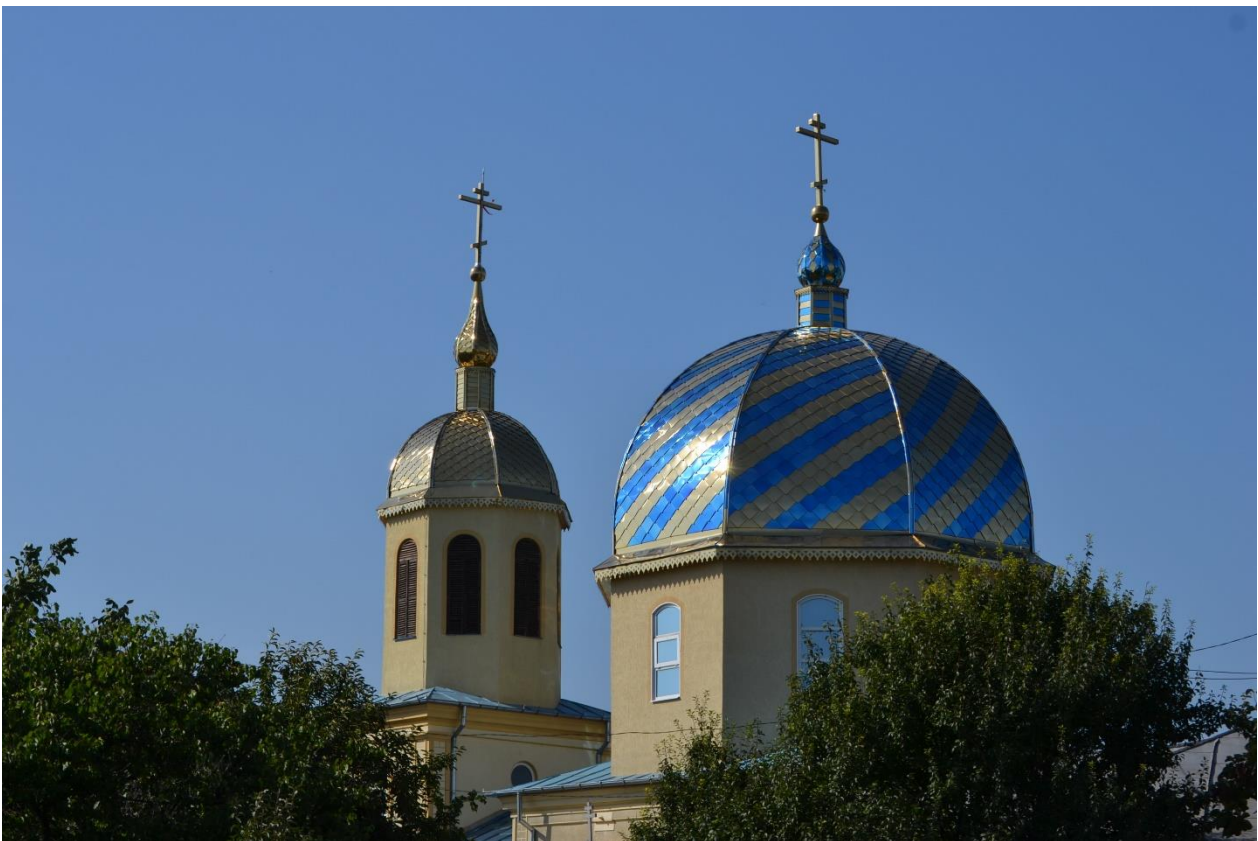
Nu că nu-i place aicea. Îi e dor și plânge după locurile astea când s-a dus în altă parte. Nu mai avem încotro. Majoritatea spun că mergem acolo, câștigăm, și la pensie, venim aicea. Deci tot vrea să vină înapoi. Țștia canadienii care au fost musafiri, nepoții mei, au zis că *Noi tot aicea o să venim.* Nu mai vrea să vândă casa. *Noi strângem bani. Când e la pensie, noi venim aicea. Cu banii de acolo putem trăi bine aicea.*

Nostalgia și departarea față de țară pot alimenta vise ale întoarcerii în locurile de baștină. Ca și strămoșii lor, lipovenii emigrați în alte țări speră la o viitoare reîntoarce pe malurile apelor în comunitățile de baștină, în comunități care să îmbine utopic stilul de viață tradiționalul cu cel modern.

TULCEA (JUD. TULCEA) – VEDERE DE PE DEALUL MONUMENTULUI

TULCEA (JUD. TULCEA) – VEDERE DE PE DEALUL MONUMENTULUI

BIBLIOGRAFIE

1. Varona Alexandr, Universitatea din București - Facultatea de Istorie, *Staroverii în secolele XVII-XIX* (teză de doctorat - rezumat), 2011
2. Ipatiov, Filip, *Rușii-lipoveni din România – Studiu de geografie umană*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001
3. Limona, Răzvan, *Populația Dobrogei în perioada interbelică*, SEMĂNĂTORUL - editură online, august 2009
4. Antipa, Grigore, *Pescăria și Pescuitul în România*, București, 1916
5. *** *Dobrogea. 50 de ani de viață românească (1878 – 1928)*, Cultura Națională, București, 1928.
6. Arhivele Naționale Tulcea, fond „Prefectura Județului Tulcea”, serviciul administrativ, dosar 388/1927, f. 13-18
7. Antipa, Grigore, *Pescăriile statului din Tulcea*, București, 1911
8. ***, *(L)Ibida Slava Rusă*, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale (ICEM) Tulcea, Tipo-Media, Tulcea, 2005
9. Condrat, Paul, Universitatea Creștină "Dimitrie Cantemir", Facultatea de Istorie, Monografia satului Jurilovca, județul Tulcea, Lucrare de diplomă, București, 2003 (manuscris)
10. Ionescu, M.D., *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea. Geografia matematică, fizică, politică, economică și militară*, Atelierele Grafice I.V. Socecu, București, 1904
11. Fenoghen, Sevastian, Sarichioi-Pagini de istorie, Ed. Kriterion, București, 1998
12. Revista *Russkaia Starina*. Periodic istoric lunar. Anul 14. Aprilie anul 1883. pg 183-201. Extras dintr-un articol publicat în revista menționată, care prezintă biografia lui Osip Semionovici Ganciar, ultimul ataman al cazacilor necrasoviți din Dobrogea - traducere Vasile Dolghin
13. Chițu, Ion, *Monografia localității Slava Rusă*, manuscris
14. Postelnicu, Valentina, *Tulcea în documente de arhivă*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 2006
15. www.psse.ro
16. www.crlr.ro
17. www.cjtulcea.ro

TURCII

Capitolul elaborat pe baza informațiilor culese în iulie - septembrie 2015 de către **Bălan Zamfir, cercetător științific la Muzeul Brăilei „Carol I”**.

Pasajele introduse pe parcursul capitolului în chenare sunt texte elaborate de cercetătorul de teren. Raportul sintetic de cercetare elaborat de cercetător a fost predat Fundației Corona și este anexat prezentului raport de cercetare.

Pe parcursul capitolului sunt inserate cu fonturi distincte selecții din interviurile realizate cu reprezentanți ai minorităților, cu lideri formali sau informali, cu simpli membri ai comunității.

RECENSĂMÂNT	TURCI		TĂTARI*	
	anul 1930	anul 2011	anul 1930	anul 2011
ROMÂNIA	26.080	27.698	15.580	20.282
JUDEȚUL				
CONSTANȚA	18.207	20.826	15.173	19.601
TULCEA	4.637	1.674	372	119
BRĂILA	404	184	3	7
CĂLĂRAȘI	132	513	2	5
MEHEDINȚI	490	40	-	-
TELEORMAN	146	30	1	-
TIMIȘ	108	127	2	16
BUCUREȘTI	1.047	2.315	16	417
ILFOV	-	538	-	30

Sursa date: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al Locuințelor, 2011

* Deși adesea asociată minorității turce, **minoritatea tătară nu face obiectul acestei cercetări decât indirect**. O parte din obiectivele abordate în cercetare de teren, cum sunt moscheile, fac parte din patrimoniul minorității musulmane ce include în cea mai mare și în egală măsură minoritatea turcă dar și pe cea tătarăscă.

Anuarele editate la Ruse, între anii 1868 și 1877 arată că pe teritoriul județelor Tulcea și Constanța de astăzi, existau 196 de moschei, 18 medrese (colegii religioase), 8 gimnazii și 56 de școli primare. În prezent, în județele Constanța și Tulcea mai există 60 moschei, o parte dintre ele fiind recunoscute ca monumente istorice de o mare valoare.

III. DE LA BABADAG LA MANGALIA ȘI ÎNAPOI LA CONSTANȚA

„Și pe copilul ăsta l-a scăpat băiatul ăl mare al pașei. L-a cerut să i-l dea lui rob. Dar erau cam de-o vârstă, s-au împrietenit repede și au ajuns ca frații. Au rămas împreună vreo zece ani. Pe băiatul ăsta al pașei îl chema Selim, și ar fi ajuns și el om mare în țara lui dacă nu și-ar fi călcat pădurarul legământul. Dar ca să înțelegeți cum s-au întâmplat lucrurile, trebuie să vă spun că pe Selim îl însurase tată-său, pașa, când împlinise șaisprezece ani. Îl însurase cu două neveste deodată: o grecoaică turcită din Fanar și o turcoaică ...”²⁸

Primele populații de origine turcă (hunii și avarii), prezente în Dobrogea, datează din secolul al III-lea. Șase secole mai târziu apar primele popoare turce venite din Asia Centrală: pecenegii, uzii, cumanii, tătarii, turcii selgiucizi și turcii otomani.

Prima consemnare documentară datează din 1264, când, în urma luptelor interne din Imperiul Anatolian Selgiucid, câteva mii de ostași de origine turcă, în frunte cu sultanul Izzeddin Keykâvus, s-au așezat în Dobrogea, în zona Babadag. Dervișul Sarî Saltuk Baba – mentorul religios al sultanului – a avut un rol esențial în formarea religioasă și spirituală a turcilor din Dobrogea. La Babadag, Sarî Saltuk are un mausoleu venerat de musulmanii de pretutindeni, ce a fost construit la porunca sultanului Baiazid al II lea (1484).

După bătălia de la Varna (1444) în timpul domniei lui Baiazid, Dobrogea intră sub stăpânire otomană, care durează până în secolul al XIX-lea (1877).

III.1. Sarî Saltuk Baba dervișul din BABADAG

Călătoria noastră începe în Dobrogea, în orașul Babadag²⁹, situat pe Drumul European E87, între Lacul Babadag la nord și Rezervația Pădurea Babadag la sud, într-un peisaj foarte frumos, în zonă de deal cu aer curat, nu departe de cetatea romană Enisala din localitatea cu același nume.

Privind spre est, către Lacul Razim, din punctele deschise ale Babadag-ului, poate fi văzută Cetatea Enisala³⁰, construită în secolele XIII-XIV de puterea imperială bizantină sub numele Heracleea. Spre Enisala, cca. 10 Km., drumul județean 223A este foarte bun iar lângă cetate avem o parcare bine amenajată. De pe zidurile cetății se deschide o largă și impresionantă priveliște asupra Lacului Razim³¹, golf al Mării Negre în vremea construcției cetății. În zile cu soare moale sau cu vânt puternic, călătorul poate vizita Cetatea și cumpăra câteva suveniruri la intrare.

Cetatea Heracleea (Enisala) a fost ocupată succesiv de către goticezi (sf. sec. al XIII-lea – prima jumătate a sec. al XIV-lea), a fost sediul unui important principe local, Dimitrie (*Demetrius Princeps tartarorum*), apoi a fost ocupată de o garnizoană a Țării Românești și ulterior cucerită de către otomani (care au denumit-o *Yeni Sale – Așezare Nouă*, de la denumirea anterioară, latinească, *Vicus Novus – Satul Nou*).

În preajma Babadagului întâlnim și situl arheologic *Fortificația romană de la Babadag*³², ruinele unei fortărețe romane din secolele IV-V d.Hr., către care însă accesul este mai dificil.

Babadag este un orașel cu tendințe de modernizare în zona centrală. Orașul pare îngrijit dar și „încremenit” în absența unei foste fabrici de zahăr și a unei foste termocentrale. Localitatea este traversată de calea ferată Tulcea – Constanța.

Din zona centrală a orașului, în apropierea primăriei și a parcului central Babadag, se pot vedea clar indicatoare către *Geamia Ali Gaza Pașa* și către *Mausoleul Sarî Saltuk Baba*.

Geamia Ali Gaza Pașa se află în centrul localității Babadag, pe str. Geamiei, la nr 2. Geamia a fost renovată în 2007 și se remarcă ușor prin nota distinctă arhitecturală și prin minaret. În curtea geamiei se află *Mausoleul (mormântul) lui Ali Gaza Pașa*, renovat și bine îngrijit.

În vecinătatea geamiei, pe str. Măcin la nr. 11, o stradă pietruită, se află *Mausoleul Sarî Saltuk Baba*. Mausoleul este renovat și bine îngrijit ca și curtea acestuia.

²⁸ Eliade, M., *Pe strada Mântuleasa*

²⁹ <http://www.primaria-babadag.ro/>

³⁰ <http://www.cetateaenisala.ro/>

³¹ <http://www.razim-sinoe.ro/news.php>

³² <http://www.info-delta.ro/obiective-istorice-39/fortificatia-romana--babadag--90.html>

SARI SALTUK BABA

Călătoria în lumea turcilor dobrogeni, ca și prezența turcilor în Dobrogea, poate începe la Babadag, oraș al cărui nume („Muntele tatălui” sau „Muntele strămoșului”) provine de la personajul legendar (dar nu mai puțin real) numit *Sarî Saltuk Baba* (Sarî Saltuk Dede, în alte exprimări).

În 1262, o colonie de circa 10.000-12.000 de turci, sub conducerea *dervișului Sarî Saltuk Baba*, s-a stabilit în zona Babadagului. Conform cronicii *Oghuzname*, Sarî Saltuk Dede primise din partea împăratului bizantin Mihail al VIII-lea dreptul de a se așeza în Dobrogea, în schimbul angajamentului acestuia de a apăra militar provincia Dobrogei de amenințarea hoardelor tătarăști.

După moartea lui Keykauz Keikubat, se naște o dispută pentru tron între cei doi frați. Are loc o luptă, unul câștigă. Celălalt, Aleidyn, cere sprijinul lui Mihail Paleologul, care îi era rudă (prin căsătoria unei surori, sau unei verișoare, erau neamuri) ... cere să i se acorde un spațiu unde să se refugieze cu armata, cu credincioșii lui. Și Babadagul, fiind la granița Bizanțului, Paleologu îi oferă acest spațiu. **Primii turci au venit nu ca vrăjmași ci ca apărători ai granițelor Bizanțului.**

După cronicarul turc Köprül, Sari Saltuk a fost trimis în Dobrogea alături de o ordie de 700 de războinici din provincia Khorasan de către însuși Haci Bektaş (liderul confreriei religioase care-i poartă numele), odată cu misiunea sacră de a răspândi și aici Islamul. După moartea lui Sari Saltuk Dede, o parte dintre oamenii și discipolii care l-au însoțit s-au întors în Podișul Anatoliei, iar cei care au rămas aici s-au creștinat cu timpul, devenind astfel strămoșii etniei găgăuzilor de astăzi.

Potrivit călătorului turc Evliya Çelebi (sec. al XVII-lea), prima așezare a coloniei turcești a purtat numele conducătorului lor Baba-Saltuk, schimbat apoi, după distrugerea mormântului acestuia de către creștini, în Babadag, adică „Muntele tatălui” sau „Muntele strămoșului”.

Pentru o perioadă, orașul a fost centrul administrativ al Dobrogei, fiind cel mai dezvoltat oraș din regiune. În perioada 1677-1678, reședința pașei s-a mutat de la Silistra la Babadag. În felul acesta, importanța Babadagului ca reședință a celui mai important om al stăpânirii turcești din provincia de la Dunărea de Jos, a crescut tot mai mult.

Sarî Saltuk Baba, pe numele adevărat Muhammed Buharî³³, este figura musulmană cea mai importantă din Dobrogea. Lui Sarî Saltuk Baba i se datorează întemeierea și răspândirea islamului începând cu a doua jumătate a secolului al XIII-lea. „Un sfânt musulman (...) care este asimilat, suprapus ca imagine, popular, cu mai mulți sfinți creștini, printre care Sfântul Nicolae și, (...) cu Sfântul Gheorghe, un călător, probabil și un iscusit politician și diplomat, un simbol al unității culturale turce din Asia Centrală până în Balcani, un înțelept (...), un alt fel de Nastratin Hogeia, pe care și românii și-l pot revendica, în spiritul toleranței etnice și religioase...”³⁴

Nu mai știu pe ce vreme pe ce timp ... Când a intrat Sarî Saltuk Baba pe pământ românesc se cutremura pământul, se despicau munții când pășea el împreună cu șapte sute de ostași. Era și o misiune militară și pentru a răspândi islamul. A venit aici, chiar în Babadag, pe teritoriul Dobrogei.

Aici era un conducător al nostru, al Dobrogei, un român și a auzit despre Sari Saltuk și nu putea să ajungă la el, că vrea neapărat să-l cunoască. Sari Saltuk s-a dus la dânsul, acolo, la palat. Știind că vine Sari Saltuk, comandantul s-a pregătit: căprioare, eu știu ce, tot felul de mâncăruri.

– *Eu am pregătit pentru că am două fete – zice comandantul – două fete care mi-au fost furate. Un balaur cu trei capete a furat fetele și le-a dus în munți. Dar nu se poate apropia nimeni de el pentru că sfășie tot. Dacă tu îmi aduci cele două fete, tot tărâmul acesta va fi al tău.*

³³ Broșură de promovare *Sari Saltuk Baba – Babadag, Moscheea Gazi Ali Pasa din Babadag, The Gazi Ali Pasha Mosque in Babadag* – Suported by Ertan & Erkan Demirhan, p. 2. Aceeași informație, privind numele real și locul de obârșie al dervișului, la Nicu Pârlog, *Sari Saltik Dede – Povestea singurului sfânt musulman de pe pământ românesc*, în <http://www.descopera.ro/cultura/11863812-sari-saltik-dede-povestea-singurului-sfant-musulman-de-pe-pamant-romanesc> „Conform cronicii celebrului călător Ibn Battuta, numele original al liderului turc era de Mehmet, și acesta văzuse lumina zilei în îndepărtata Buhara.”

³⁴ A.G. Secară-Halibe, *Cuvânt introductiv: O perspectivă mitologico-literară, închinată muzei Klio*, în vol. Șefik Kantar, *Sarî Saltuk Baba. Un sfânt musulman în Dobrogea*, Editura Muzeului de Istorie Galați, 2015, p. 14-15. Același autor susține că numele real al dervișului era Șerif Hizir (vezi nota anterioară). În chestiunea numelui, Șefik Kantar spune: „Numele real al lui Sarî Saltuk Baba este Șerif Hizâr sau Muhammed Buharî. În lucrarea cea mai importantă, cronică Saltukname, îl vom întâlni foarte des și sub alte denumiri, cum ar fi Seyyd Șerif, Șerif Gazi, Sultan Baba, Saltik Baba, Seyyd Sultan, Sultan-i Gaziyan, Sultanu'l Evliya, Saltik-i Rumî.” (p. 29)

Sarî Saltuk avea o sabie din lemn. Ce fel de lemn? Dădea o dată și despica muntele în două. Deci asta este. Vă spun ce este. Imediat s-a dus, a dat de fete, le-a găsit, a tăiat lanțurile – că erau ținute în lanțuri – le-a dat drumul și între timp vine balaurul. Când se apropia, cică norii se despicau și când sufla o dată flăcări, ardea tot în jur. Sarî Saltuk Baba nu s-a clintit din locul unde era. Îl aștepta acolo. Într-un tunel îl aștepta. Venind balaurul zice: – *Cum, nu te-ai speriat de mine?* – *De ce să mă sperii?* zice Sari Saltuk și, cu sabia aceea, când i-a retezat odată un cap, a rămas cu două. I-a mai retezat un cap și, la urmă, balaurul zice: – *M-ai terminat, lasă-mă să-mi iau eu alt treilea cap.* Și a venit cu el în sacoșă și i l-a pus comandatului Dobrogei. Așa se zice.

Pe lângă o figura legendară, Sarî Saltuk Baba se profilează ca un personaj ce a răspândit islamul în Dobrogea dar și în întreaga Peninsulă Balcanică. Este de remarcat revigorarea de care se bucură „legenda” lui Sarî Saltuk Baba în ultimii ani și, mai ales tendința de a face din acest derviş al începuturilor musulmane în Dobrogea o figură emblematică a răspândirii islamului în zona balcanică.

Pe cale mistică îndeosebi și pe căile toleranței și evlaviei propagate de curentul mistic Bektaşi, Sarî Saltuk influențează pe nemusulmani și contribuie în mare măsură la răspândirea religiei islamice în Balcani. A câștigat afecțiunea nemusulmanilor, a întreținut dialoguri foarte frumoase cu aceștia și astfel, de secole, musulmanii și nemusulmanii au trăit în pace și liniște în Dobrogea, această conviețuire pașnică fiind vizibilă și astăzi.³⁵

Interesant este faptul că, deși mormântul lui Sarî Saltuk Baba se află în Babadag, sunt multe alte locuri care revendică acest mormânt, lucru nu neapărat excepțional în rândul sfinților.

Importanța pe care acest personaj o are în lumea islamului în general, dar mai ales a turcilor este susținută și de vizita la mormântul acestuia din Babadag făcută de Baiazid al II-lea și de Suleiman Magnificul. În anul 1484, sultanul Baiazid a poruncit să fie construit la Babadag un mausoleu, în onoarea lui Sarî Saltuk. În mileniul al treilea Recep Tayyip Erodgan, prim-ministrul Turciei, a vizitat de asemenea aceste locuri.

Sultanul Baiazid al II-lea, Veli, cu ocazia expedițiilor sale împotriva Chiliei și a Cetății Albe, în 1484, a construit deasupra mormântului un frumos mausoleu. Iar în apropiere, o moschee, un minaret, metereze și un han. Mausoleul a fost vizitat de toți sultanii în timpul incursiunilor lor spre nord, ce ajungeau în Dobrogea.

Evliya Çelebi ne spune că³⁶ Sarî Saltuk – ar fi cerut dervișilor să-i pregătească șapte coșciuge, știind că va fi înmormântat pe pământurile celor șapte crai. Craiul Moldovei, pe nume Ioan, a fost al șaselea crai care a venit să ceară rămășițele Sfântului Saltuk (mort în 1304), care a fost înmormântat într-o veche mănăstire, aflată în loc umbros și răcoros, care ar fi Babadagul. Al șaptelea coșciug ar fi fost luat de Craiul Dobrogei, care ar fi trecut la Islam, drept recunoștință că Sfântul i-a salvat fiicele de dragonul (balaurul) cu șapte capete. Craiul s-a numit, apoi, Ali Mukhtar.

Coșciugul sfântului Sarî Saltuk ar fi fost îngropat în peștera balaurului, peșteră aflată la capătul stâncilor de la Kaliacra (azi teritoriu bulgar al Dobrogei). Saltuk este amintit – zice Evliya Çelebi – sub numele de Kaligra-Sultan.

În țările islamice, Sfântul venerat apare deci sub numele de Baba-Sultan (așa cum apare în opera lui Kemal Pașazade), Sarî Saltuk Sultan sau Kaligra-Sultan. În țările creștine apare de cele mai multe ori sub numele de Sfântul Nicolae³⁷.

KOYUN BABA

Un alt personaj, cu valențe mai puțin istorice și mai curând legendare este cel despre care se crede că a prilejuit descoperirea mormântului dervișului Sari Saltuk Baba. Mormântul funerar al lui Koyun Baba se află pe un deal și este împrejmuțat cu piatră.

Bizar este faptul că acest mormânt atrage deopotrivă musulmani și nemusulmani și nu în scopuri turistice ci în scopuri religioase, pentru obținerea de clemență și sprijin divin.

³⁵ Broșură de promovare *Sari Saltuk Baba – Babadag, Moscheea Gazi Ali Pasa din Babadag, The Gazi Ali Pasha Mosque in Babadag* – Suported by Ertan & Erkan Demirhan

³⁶ *Apud Ibram, Nuredin, Tradiții și obiceiuri ale turcilor din România*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003, p. 33.

³⁷ *Ibidem.*

Mormântul Koyun Baba este undeva, sus pe munte, sus pe deal, **unde toți, de toate națiile: români, creștini și musulmani; absolut toți vin și se roagă la acel mormânt.**

Chiar am fost în nenumărate rânduri acolo, de nenumărate ori. M-am dus cu cei care vin la geamie, turci de-ai noștri, ca să arăt drumul și am fost și eu și am făcut rugăciune acolo.

A devenit acel loc, Koyun Baba, un loc de pelerinaj. [...] Sarî Saltuk a răspândit islamul, Koyun Baba a găsit acel mausoleu.

Potrivit legendei, un păstor (Koyun Baba) își purta oile în văile și pe dealurile dintre două lacuri. Păstorul, care „știa să citească în stele” și ghicea norocul, a observat că oile sale evită sistematic un loc acoperit cu pietre. Locul se afla într-o anumită poiană, împrejmuită de arbuști de liliac, așezată în vârful muntelui. Era un loc sfânt, căci s-a dovedit, că aici se aflau osemintele lui Sari Saltuk-Dede, eroul întemeietor al așezării în 1264. Păstorul Koyun Baba a fost îngropat lângă sfântul musulman într-un loc unde chiar pământul s-a desfăcut în două, primindu-l pentru odihna veșnică.

Interesant este că oamenii locului, și nu numai, veneau la mormântul Sfântului, aprindeau lumânări, citeau sau ascultau versete din Coran și se rugau pentru sănătate, liniște, trai bun. Pelerinajele îi uneau pe cei aflați în suferință, în neliniște, în neajunsuri. Ruga lor a fost ascultată, și-au îndeplinit dorințe, s-au săvârșit minuni.

GEAMIA GAZI ALI PASA³⁸

Din salba de valori orientale ale Babadagului face parte și Geamia Gazi Ali Pașa, construită în timpul sultanului Ottoman Mehmet al III-lea (1610). Fost locaș de rugăciune, în perioada comunistă moscheea a funcționat ca muzeu. Cu timpul însă a fost lăsată în paragină.

Spre răsărit găsim monumentul funerar al lui Gazi Ali Pașa (guvernator al Budinului).

Abia în 1990 au început lucrările de restaurare. Întregul complex (Geamia Gazi Ali Pașa, monumentul funerar și Casa Imamului) au fost restaurate pe baza „Protocolului cu privire la Reparația monumentelor istorice turco islamice din orașul Babadag, județul Tulcea, România”, semnat la Ankara (05.09.1995) între miniștrii de externe ai Turciei și României. Complexul muzeal a fost inaugurat pe 04.12.1998 de către președintele Republicii Turcia Suleyman Demirel.

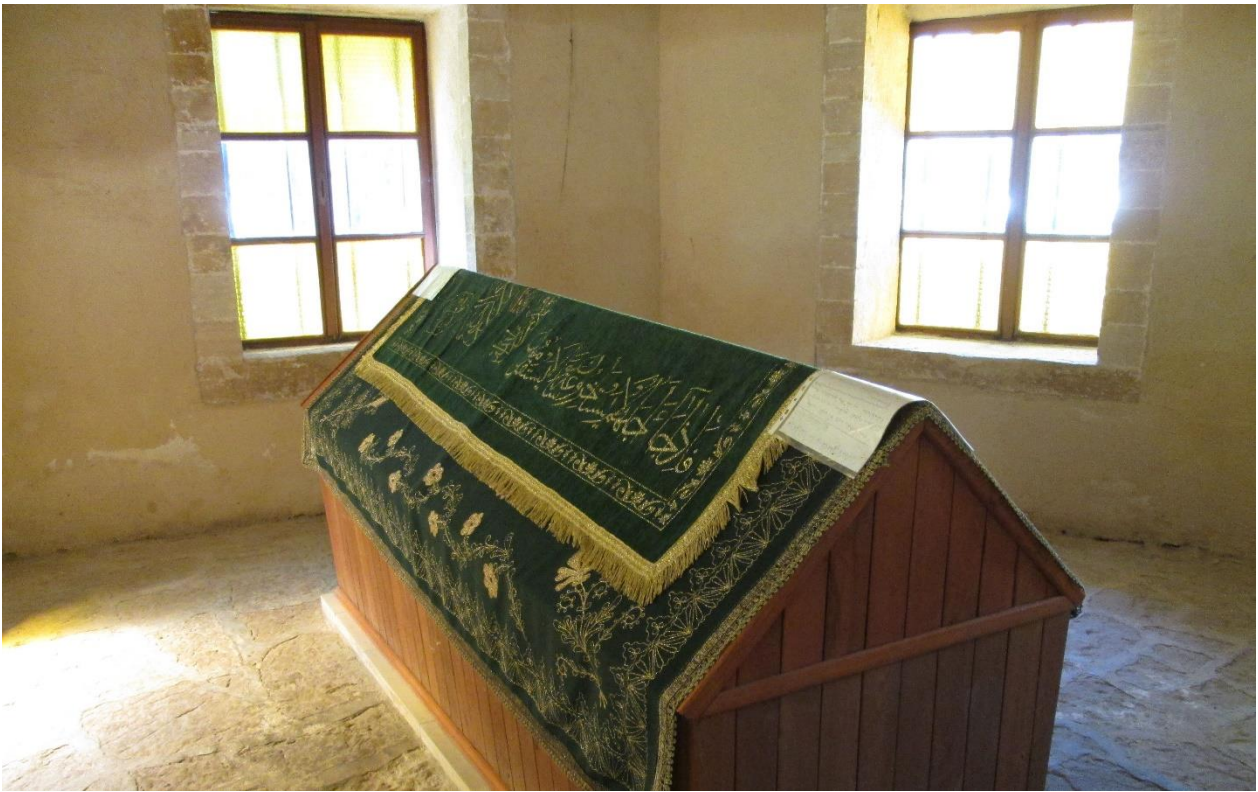
O instituție școlară cu tradiție a fost *Seminarul musulman din Babadag (Gazi-Ali Pasa Medresesi)*, înființat în 1610, care, după aproape trei secole, în 1901, a fost mutat în Medgidia (*Seminarul Musulman din Medgidia*). Studiile de cultură generală se efectuau în limba română, în timp ce Coranul, istoria religiei, muzica bisericească și literatura osmană se studiau în turcă și arabă. Acest focar de cultură avea să creeze de-a lungul funcționării sale o serie de intelectuali dintre care unii activau în domeniul cultului musulman, iar alții în învățământul în limba maternă sau alte domenii³⁹. La început, Seminarul dispunea de venituri consistente de la fundațiile religioase. Ulterior, statul român a preluat subvenționarea instituției, introducând gratuitatea studiilor pentru toți elevii. Efectul a fost creșterea numărului de elevi. Sistemul a funcționat până după cel de al doilea război mondial. Seminarul a fost închis în 1965. „Unii dintre absolvenții Seminarului ajungeau chiar și șefii cultului musulman din Romania, respectiv Muftii, iar alții deveneau kadii pe lângă tribunalele românești pentru rezolvarea litigiilor specifice dintre cetățenii turco-musulmani. Alții deveneau avocați sau medici și chiar ziariști, editând ziare turcești în folosul comunității în care trăiau”⁴⁰.

Prin obiectivele amintite mai sus, Babadagul se prezintă ca un „loc de naștere” al populației și civilizației musulmane în general și turce în special în spațiul dobrogean și chiar, spun legendele, balcanic. De aceea acest oraș merită vizitat și cunoscut de călătorii însetați de diversitate.

³⁸ Informații preluate din Broșură promovare *Sari Saltuk Baba – Babadag, Moscheea Gazi Ali Pasa din Babadag, The Gazi Ali Pasha Mosque in Babadag* – Suportat by Ertan & Erkan Demirhan, p.2

³⁹ Mustafa Mehmet, *Comunitatea turcă din România*, interviu realizat de Nini Vasilescu, 28. 09. 2011, (<http://www.radioamator.ro/articole/view.php?id=773>)

⁴⁰ *Ibidem*.

BABADAG (JUD. TULCEA) - MONUMENTUL GAZI ALI PAŞA

BABADAG (JUD. TULCEA) - GEAMIA GAZI ALI PAŞA

III.2. Esmahan, prințesa din MANGALIA

Fără a urmări neapărat o ordine geografică, ci mai curând una a legendelor, poveștilor și istoriei, vom poposi în sudul Dobrogei, în Mangalia, unde întâlnim cea mai veche moschee din România, Geamia Esmahan Sultan.⁴¹

Legat de numele orașului Mangalia, după unele surse⁴², asemănarea denumirii cu altele de origine certă tătarască, din zona Bugeacului – Coștangalia, Șamangalia, Gioltaigalia – precum și prezența, timp de multe veacuri, a unei importante comunități de tătari în oraș, sunt argumente ale sorginții tătarăști a numelui.

Înainte de sec. al XIII-lea, așezarea este denumită cu numele antic Callatis și era o colonie a cetății grecești Heraclea Pontica (azi Ereğli, în Turcia) din sec. al VI-lea î.Hr. Odată cu năvălirea popoarelor migratoare din secolele al VIII-lea și al IX-lea, cetatea se degradează, devenind o simplă așezare de pescari. Istoriile consemnează reclădirea parțială a orașului, în sec. al XI-lea, sub stăpânire bizantină, dar, două secole mai târziu (1225), Mangalia a fost arsă de tătari care au așezat aici o tabără, s-au ocupat de creșterea cailor și a oilor, stăpânind unui mic grup de pescari greci. Aceleași surse indică faptul că „nici regatul Valaho-Bulgar, nici despotatul Dobrogei, nici domnia lui Mircea cel Bătrân, nici lunga stăpânire turcească nu au schimbat această situație, adăugându-se doar un grup de lipoveni în secolul al XVIII-lea”⁴³.

Schimbările majore pentru Mangalia s-au produs după alipirea Dobrogei la România, când Mangalia devine un port modern (al doilea port maritim după Constanța). Începând cu 1962 orașul intră în atenția guvernului comunist, în perspectiva transformării sale într-un important centru turistic. Apar stațiunile: Jupiter, Olimp, Neptun, Saturn, Venus și Aurora, dar Mangalia, vechiul și pitorescul oraș, tipic dobrogean, fiind în mare parte distrus, pentru a lăsa loc unor construcții moderne.

La Mangalia se poate ajunge pe drumul european E87, sau cu trenul dinspre Constanța. Orașul este o localitate tipică de litoral, curată și îngrijită, în vecinătatea stațiunilor Saturn și Neptun la nord, 2 Mai și Vama Veche la sud. Mangalia este situată pe un promontoriu cu deschidere la mare în partea estică și învecinată cu Balta Mangalia și Rezervația Naturală Obantul Mare.

Ruinele cetății Calatis sunt situate în zona falezei. La acestea ajungem dinspre Primărie (strada Constanței) prin Str. Vasile Pârvan. Orașul antic Calatis este o zonă de conservare arheologică, vizitabilă, în subordinea Muzeului de Arheologie Mangalia. Zona este amenajată pentru vizite turistice și este bine marcată cu indicatoare.

Geamia Esmahan Sultan se află pe Str. Oituz, nu mai departe de 100 m. de plajă. Pentru a ajunge la moschee există multiple posibilități de acces: din drumul european E87 prin Str. Oituz; din zona Primăriei Mangalia, prin Str. Ștefan cel Mare, apoi Str. Oituz sau din zona Primăriei Mangalia, pietonal, prin prelungirea Str. Constanței. Geamia se află pe drumul de acces spre *Sanatoriul Balnear*, fiind în același timp situată pe una din arterele de acces spre *plajă*.

Geamia a fost renovată recent, acum 4-5 ani, de un om de afaceri turc, dar păstrează componente din lemn (stâlpi, bârne) originale din sec. al XVI-lea. Clădirea geamiei este înconjurată de un parc/cimitir la fel de vechi, amenajat cu alei, foarte îngrijit. Geamia funcționează ca obiectiv turistic (se plătește intrarea, nu și în parc) dar și religios (aici oficiindu-se servicii religioase). Turnul minaretului este accesibil turiștilor doar că prveliștea este obturată de clădiri înalte.

Geamia împreună cu parcul reprezintă o oază de liniște și răcoare pentru călătorul estival sau cultural ce caută vestigii istorice în contrapondere cu agitația de pe plajele pline cu turiști. La intrare, un panou explicativ „provoacă” trecătorul la o vizită la cel mai vechi monument de cult musulman din România.

⁴¹ In materialele Muftiatului apare anul 1520; pe site-ul primăriei Mangalia, <http://www.mangalia.ro/geamia-esmahan-sultan/>, apare 1525; pe Wikipedia, https://ro.wikipedia.org/wiki/Moscheea_Esmahan_Sultan,_Mangalia, anul este 1575; pe panoul de prezentare de la intrarea în curtea moscheii, inițial a fost scris 1525, apoi anul a fost corectat (s-a scris deasupra): 1573. Există și ipoteza că moscheea ar data din 1590, dar și descoperiri arheologice care susțin că exista activitate de cult pe acel loc încă din 1519

⁴² <http://www.mangalia.ro/istoria-orasului/>

⁴³ Ibidem.

Doua mii, trei mii de persoane, vizitatori pe an. Cei care intra în geamie. Că așa, în curte, vin mulți și se plimbă-n parc. E singurul parc din oraș, așa, liniștit. [Mai sunt și alte locuri de promenadă în Mangalia] ... dar nu e așa cum e liniștea asta de aici. **Dacă ieșim din curte, în afară, simțim căldura. Aici, nu. Aici parca ești într-o altă lume...**

Construită în 1575, geamia Esmahan Sultan face parte dintr-un adevărat complex religios musulman. Cimitirul care înconjoară geamia are morminte vechi de peste 300 de ani.

Pe lângă oamenii de afaceri și înalții oficiali ai orașului, la Esmahan Sultan au fost înmormântați și generali ai Imperiului, foarte probabil, pași otomani. Dovadă stau pietrele funerare cu turban, realizate în cinstea marilor demnitari.

Curtea/cimitirul atrage atenția prin monumente funerare vechi, unele cu inscripții încă nedeslușite iar altele cu turbane sculptate deasupra. Legenda spune că ar fi vorba de mormintele unor oameni decapitați sau, mai curând a unor înalți demnitari și militari de vază.

Prințesa Esmahan (Ismahan, Esmahan) a fost fiica sultanului Selim al II-lea (1566-1574), cel poreclit Bețivul sau Cel Blond, și a unei nobile venețiene, Cecilia Venier Baffo, devenită ulterior sultana Nurbanu. Nepoată a lui Suleiman Magnificul și a celebrei Hurrem, prințesa Ismahan s-a născut în 1544, iar la 16 ani a fost căsătorită cu Marele Vizir al Imperiului Mehmed Sokollu, care era cu aproape 40 de ani mai în vârstă. În timp ce soțul ei era mai tot timpul plecat, Ismahan a ales să își petreacă mare parte din timp în Dobrogea, la Mangalia. În 1575, a ordonat construirea frumoasei moschei, la un an de la moartea tatălui ei. În 1579, a rămas văduvă, s-a căsătorit apoi cu Ali Pașa Kalaylikoz, guvernator de Buda, și a murit în 1585, la numai 41 de ani. Prințesa Esmahan a fost înmormântată la Istanbul, la Sfânta Sofia.

La construcția moscheii s-a folosit piatră luată din zidurile cetății Callatis. Fântâna rituală, aflată în curtea geamiei, a fost construită cu piatră provenită dintr-un vechi mormânt roman.

Această moschee unde ne aflăm este singura moschee din Mangalia; este una din cele mai vechi moschei și este și monument istoric. Se cheamă moscheea Esmahan Sultan, construită de această domniță Esmahan, care a fost fiica sultanului Selim al-II-lea și soția lui Sokollu Mehmed Pașa. Și nu numai moscheea, ci toată curtea moscheii e monument istoric. Aceste morminte sunt vechi de peste 300-350 de ani. Atunci aici i-au înmormântat, dar cu timpul au fost dărâmate.

În perioada comunistă, lăcașul de cult fusese lăsat de izbeliște, iar cimitirul nu mai era delimitat de niciun fel de gard. La câțiva ani după Revoluție, mormintele turcești, precum și moscheea propriu-zisă au fost restaurate, iar curtea a fost împrejmuită cu un gard înalt.

Acum am început construcția la a doua geamie aici în Mangalia. La anul e gata. O singură moschee la 1000 de familii de musulmani. La noi de sărbători se face o slujbă colectivă și nu încap lumea pentru rugăciune. Moscheea Mangalia nu ia mai mult de 300 de enoriași. Nu încap. Punem covoare aici și slujba o facem la microfon, ca să se audă și afară.

Faptul că Geamia Esmahan Sultan este atât edificiu religios cât și turistic permite călătorilor să asiste la serviciile religioase și să cunoască mai multe despre cultura musulmană și chiar să primească explicații și lămuriri.

E deschis zilnic pentru cei care frecventează geamia, pentru slujbe, rugăciuni.

În lunile de vara, de dimineață până seara primim turiști, atât interni cât și externi. Dacă turiștii vin în perioada de prânz, când e rugăciunea, ei rămân, așteaptă, asistă la rugăciune - nu e nimic, și noi vizităm biserici, mănăstiri - să vadă și ei cum ne rugăm și după aceea îi explicăm.

Sus scrie în limba arabă „Nu există alt Dumnezeu decât Allah și Mahomed e trimisul lui.” Deci asta e baza de intrare în Islam, baza Islamului, credința într-un singur Dumnezeu și Mahomed, trimisul lui Allah, astea două. Și jos, în limba latină-turcă „Se face voia lui Allah”.

Vechimea Geamiei Esmahan Sultan, „misterele” încă nedeslușite de pe pietrele funerare din curtea împrejmuitoare (unele vechi de 900 de ani), contrastul realizat cu atmosfera estivală, fac din acest obiectiv un punct de interes istoric dar și cultural turistic.

MANGALIA (JUD. CONSTANȚA) - MOSCHEIA ESMAHAN SULTAN

MANGALIA (JUD. CONSTANȚA) - CIMITIR – MOSCHEIA ESMAHAN SULTAN

III.3. Moscheea Carol I din CONSTANȚA

Constanța este cel mai cunoscut oraș de pe malul românesc al Mării Negre. El găzduiește cel mai mare port dar și o salba de plaje, cele mai frecventate fiind cele din Stațiunea Mamaia.

Înainte însă de a intra în orașul istoric, turistic și port la Marea Neagră, Constanța, vom aminti câteva din cele mai importante obiective cultural-istorice ale zonei⁴⁴ ce indică importanța localității.

Cetatea Histria (situată pe malul lacului Sinoe, lângă satul Istria) este cea mai veche dintre cetățile grecești de pe malul românesc al Mării Negre, întemeiată la 657 înainte de Hristos de coloniștii greci veniți din Milet (Asia-Mică).

Cetatea Callatis (Mangalia), „cea mai veche așezare cunoscută din țară”⁴⁵, a fost ridicată de coloniștii greci din Heraclea Pontica, în secolul al VI-lea, î. Chr., pe locul fostei așezări trace, Acervatis.

Cetatea Tomis (Constanța), chiar dacă a fost ridicată în epoca grecească, a avut un rol mai însemnat în epoca romană. La Tomis a fost exilat, în timpul împăratului August, poetul roman Publius Ovidius Naso.

Cetatea Tropaeum Traiani (lângă satul Adamclisi), construită de împăratul Traian. Monumentul ridicat lângă cetate, în amintirea victoriei și a soldaților căzuți, este cel mai important monument de acest fel din provinciile imperiului roman.

Cetatea Capidava (la nord de Cernavodă), pe malul Dunării, zidită de romani.

Loc de tranzit încă din perioadele vechi ale istoriei, județul Constanța păstrează și astăzi urmele trecerii prin aceste ținuturi ale grecilor, ale romanilor, ale perșilor, ale macedonenilor, ale bizantinilor și ale turcilor. Parte a teritoriului dacic, sub Dromichetes și Burebista și, mai târziu, sub Mircea cel Bătrân, care stăpânea „până la Marea cea mare”, județul Constanța este foarte bogat în monumente, inscripții și documente, rămase de pe timpul vechilor colonii grecești de origine ionică-milesiană, de pe vremea lui Darius, regele persan, a lui Filip al II-lea al Macedoniei și a lui Alexandru cel Mare, precum și de pe vremea împăratului Constantin cel Mare

Ajuns sub ocupație turcească, județul Constanța a rămas, totuși, un ținut cutreierat de păstori din Carpați, care țineau în continuare rânduielele transhumanței. Un firman al sultanului Mustafa (sec al XVIII-lea) încă păstra și întărea privilegiile oierilor din Carpați în Dobrogea.

Războiul de Independență (1877) a însemnat încetarea ocupației turcești în aceste teritorii și alipirea Dobrogei la România.

Pe lângă multele atracții estivale ale Constanței, orașul este nu mai puțin atractiv prin istoria antică, medievală și modernă a acestuia.

Constanța este orașul cel mai vechi, atestat, de pe Teritoriul României (prima atestare documentară datează din 657 î.Hr. sub numele coloniei grecești Tomis)⁴⁶. Cucerit de romani (71 î.Hr.), Tomis a devenit *Tomis Constantiana*, după sora împăratului Constantin cel Mare. Poetul roman Publius Ovidius Naso a trăit la Constanța opt ani, ultimii ai vieții sale, în exil (între anii 8-17).

Sub stăpânire otomană (cucerirea Dobrogei a avut loc în sec. al XV-lea), Constanța a devenit un sat locuit de pescari greci și de crescători tătari de cai și de oi. Constanța a redevenit oraș după construirea căii ferate Cernavodă-Constanța și a portului, în 1895. După Războiul de Independență (1877-1878), când Dobrogea a devenit parte a Regatului României (prin decizia Congresului de la Berlin, 1878), Constanța, principalul port al țării, s-a dezvoltat continuu.

Prezența musulmană în general și turcă în special în Dobrogea alipită României după Războiul de Independență a fost asumată și integrată în viața de zi cu zi a locuitorilor dar și a administrației locale și centrale din acele vremuri. Ca semn al acestei recunoașteri și ca dovadă a dorinței de perpetuare și cultivare a unității în diversitate este adesea invocată *Proclamația către dobrogeni*, dată la Brăila în dimineața zilei de 14 noiembrie 1878, de regele Carol I⁴⁷:

⁴⁴ Apud. *Portretul României interbelice. Județul Constanța*, în <http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/constanta/>

⁴⁵ Georgiana Fefea, *Callatis - povestea unei cetăți*, în <http://www.descopera.ro/descopera-in-romania/2621989-callatis-povestea-unei-cetati>.

⁴⁶ <http://constanta360.ro/date-generale/>

⁴⁷ Publicată în vol. *Dobrogea. 1878-1928. Cincizeci de ani de viață românească*, tipărit cu ocazia semicentenarului reanexării Dobrogei, Editura Cultura Națională din București, 1928.

„Locuitori de orice naționalitate și religie! Dobrogea, vechea posesiune a lui Mircea-cel-Bătrân și a lui Ștefan-cel-Mare, de astăzi face parte din România. Voi de acum atârnați de un Stat.

(...) Locuitori musulmani! Dreptatea României nu cunoaște deosebire de neam și de religie! Credița voastră, familia voastră vor fi apărate de o potrivă ca și ale creștinilor. Afacerile religiei și ale familiei vor fi pentru voi încredințate apărării muftiilor și judecătorilor aleși din neamul și legea voastră. Și creștini și musulmani, primiți dar cu încredere autoritățile române, ele vin cu anume însărcinare de a pune capăt dureroaselor încercări prin care ați trecut, de a vindeca rănila războiului, de a apăra persoana, averea și interesele voastre legiuite, în sfârșit, de a vă dezvolta buna stare morală și materială. (...)”

Dacă discursul *Proclamația către dobrogeni* a avut o valoare simbolică, conținutul acestuia s-a putut manifesta în relațiile intercomunitare. Conform consemnărilor istoricilor, în Dobrogea, nu s-au semnalat cazuri de conflicte interetnice sau interconfesionale.

Iarși, discursul s-a materializat în timp prin construirea de către autoritățile românești a celei mai cunoscute moschei de pe teritoriul României, **MOSCHEEA CAROL I din Constanța**.

Moscheea Mare Carol I, aflată în Piața Ovidiu, a fost construită în anul 1910, la ordinul regelui Carol I (1866-1914), pe locul vechii geamii, Mahmudie, după numele sultanului Mahmud (1808-1839). Moscheea Mare a fost inaugurată pe 31 mai 1913, în prezența regelui Carol I și a reginei Elisabeta. Soclul moscheii este placat cu piatră cioplită, de Dobrogea, provenită din vechea geamie Mahmudie. *Mihrabul*, în stil maur, este cel al geamiei Mahmudie. *Minaretul*, înalt de 45 metri, are 140 de trepte. Se poate ajunge în vârful lui, pe o scară în spirală, la capătul căreia se află balconul, de unde se poate admira panorama a orașului.

În Moscheea Mare se păstrează un covor de 9×16 m (490 kg, 144 mp), adus în 1965 din moscheea de pe insula Ada Kaleh. Donație a sultanului Abdul Hamid (1876-1909), covorul a fost lucrat în celebrul centru de artizanat Hereke din Turcia.

Moscheea Carol I (Marea Moschee) este situată la intersecția străzii Arhiepiscopiei cu strada Crângului – intrarea prin strada Crângului. Situația moscheii în prelungirea bulevardului Tomis – prin piața Ovidiu – spre Catedrala Ortodoxă, spre Muzeul Ion Jalea și spre faleza cu statuia lui Eminescu îi favorizează accesul, în special cel pietonal. Profilul Moscheii, mai ales prin minaretul impozant, este ușor de remarcat în zona centrală (veche) a orașului. Accesul se face ușor în cadrul programului de vizitare și oferă la intrare, contracost, o broșură foarte utilă despre lăcașuri de cult musulmane din Dobrogea. Printre elementele deosebite ce trebuie remarcate (mihrabul și covorul), călătorul nu trebuie să rateze minaretul din vârful căruia i se oferă o spectaculoasă priveliște de 360 de grade deasupra mării și a orașului.

GEAMIA HUNKIAR (Aziziye) – este situată pe bulevardul Tomis, la nr. 41, „în calea” turistului care merge spre Piața Ovidiu și spre Muzeul Național de Arheologie. Zona este frecventată de turiști și oferă un număr mare de restaurante, terase și cafenele.

Geamia Hunkiar, a fost ctitorită de sultanul Abdulaziz și deschisă în anul 1869. Este situată în zona istorică a orașului, în apropiere de Piața Ovidiu. Mai este cunoscută și sub numele de Aziziye. Construcția este făcută din piatră cioplită de meșteri pietrari turci. Zidurile au o grosime de 85 de cm. Geamia Hunkiar este cel mai vechi edificiu de cult musulman din oraș. La începutul secolului al XIX-lea, Constanța, care ocupa atunci doar zona peninsulară, era mărginită de un zid de apărare cu bastion construit de turcii care stăpâneau Dobrogea. Acest zid de apărare a fost distrus între anii 1828-1829. Din pietrele zidului a fost construită geamia Hunkiar (hunkiar, în limba turcă, înseamnă „stăpân”, „guvernator”). În timpul celui de-al doilea război mondial, geamia a fost avariata și a fost închisă. A rămas în acest stadiu până în 1990 când a fost renovată.

Moscheea Carol I rămâne un simbol al Constanței dar și al culturii musulmane și turce din întreaga Dobroge. Aspectul său modern, masiv, impozant, poziționarea centrală în orașul cu cea mai mare vechime din țară, face din acest edificiu un obiectiv „obligatoriu” pentru călător.

CONSTANȚA (JUD. CONSTANȚA) – MOSCHEIA CAROL I

CONSTANȚA (JUD. CONSTANȚA) – GEAMIA HUNCHIAR

III.4. SĂRBĂTORI turcești în România

Pe lângă obiectivele turistice, culturale sau religioase, identitatea unei populații poate fi cunoscută prin viața comunității, prin manifestările folclorice sau prin tradiții. Oamenii aparținând minorității turcilor din Dobrogea pot fi cunoscuți prin manifestările lor culturale comunitare precum și prin ritmurile vieții cotidiene.

Turcii au **șapte sărbători principale**, dintre care patru religioase, iar dintre acestea două sunt considerate foarte importante:

Ramazan Bairam (sărbătoarea ruperii postului) numită și *Şeker Bairam* (sărbătoarea de zahăr, sau a dulciurilor) are loc la sfârșitul postului Ramazan, timp de trei zile, în care musulmanii se felicitează, îmbracă haine noi, fac vizite, fac cadouri. La moschee are loc o rugăciune în comun numită „rugăciunea de sărbătoare”.

Kurban Bairam (sărbătoarea sacrificiilor) are loc începând din ziua a zecea a lunii pelerinajului la Mecca, timp de patru zile. Cu această ocazie se sacrifică un animal, de obicei un berbecuș sau vițel. Carnea trebuie împărțită altora și o mică parte rămâne celui care sacrifică animalul.

Nevruz – este sărbătoarea primăverii, a renașterii naturii. *Nevruz* se sărbătorește pe 21 martie.

Hâdârlez - este o sărbătoare culturală, câmpenească, etnoculturală și religioasă care are loc în fiecare an pe 6 mai. Este echivalentul „Paștelui Blajinilor” din tradiția creștină.

Ziua independenței și sărbătoarea copilului - este o sărbătoare Republicii Turcia adoptată și de turcii din România. Are loc la 23 aprilie.

Ziua Republicii Turcia – 29 octombrie.

Ziua învățătorului – sărbătoarea exprimă solidaritatea și respectul față de educatori, învățători, profesori, față de toți cei care au avut un rol în educația și instrucția tinerei generații (24 noiembrie).

Pe 21 martie, vom întâlni turcii dobrogeni în stare de sărbătoare. E **sărbătoarea Nevruzului**.

Nu întâmplător data sărbătorii se suprapune peste cea a echinocțiului de primăvară, când ziua este egală cu noaptea și când întreaga natură renaște. Multe practici sunt ușor de recunoscut fiind la originea obiceiurilor și tradițiilor milenare a mai multor popoare: curățenie, ouă vopsite, colinde, urări, îngrijirea mormintelor și donații către săraci.

Nevruz-ul este o sărbătoare de peste 5.000 de ani, cu o valoare imensă, celebrată în toată lumea turcică, începând de la Azerbaidjan, toate popoarele turcice sărbătoresc Nevruzul. Nevruzul Se traduce prin „nev” și „uz”, adică „ziua cea nouă”. Marchează echinocțiul de primăvară.

De Nevruz se practică multe obiceiuri și tradiții: se aprind focuri. Tema focului se întâlnește la foarte multe popoare creștine și precreștine. Focurile aprinse simbolizează arderea răului, a bolilor și a supărărilor din anul ce a trecut. Tinerii sar peste aceste focuri. Se fac serbări câmpenești.

Tot de Nevruz, tinerii împodobesc o creangă cu 9 obiecte (în unele zone sunt 12) cu flori de primăvară și - ca să facem așa o paralelă - merg din casă în casă și urează ca anul care vine să fie cu belșug, cu bunăstare, cu prosperitate, sănătate. Tot de Nevruz femeile țes haine. Pentru copii se iau lucruri noi. Totul se înnoiește. Se face curățenie generală.

Tot de Nevruz se fierb ouă în coajă de ceapă: decojirea oului simbolizează că renaștem. Cu vreo două trei săptămâni înainte, femeile pun în vase speciale grâu la încolțit. Se aranjează o masă cu ouă vopsite, totdeauna cu foi de ceapă, grâul încolțit – tot anul să fie bogat.

Sărbătoarea debutează cu o curățenie generală. Turcii aruncă în foc haine vechi și își cumpără altele, aceasta însemnând că necazurile și problemele vechi se ard odată cu hainele. În dimineața zilei de 21 martie, tinerii pornesc în grupuri să colinde rudele și prietenii și să anunțe reînvierea naturii. Îi însoțesc muzicanți, cu tobe și trompete, și se cântă „Navrez Cirri”. În cea de-a doua parte a zilei sunt organizate procesiuni la monumentele funerare din cimitire și se aduc omagii strămoșilor. De Nevruz se curăță mormintele, se așază pietre funerare mormintelor noi, se plantează flori și se rostesc rugăciuni. Săracilor întâlniți în cimitire li se împart fructe, bani și mâncare.

De Nevruz se practică ritualul săritului peste foc, se fac sacrificări de miei și berbeci, se organizează petreceri la iarbă verde și se ciocnesc ouă vopsite în foi de ceapă, ale căror coji se aruncă și ele în foc, alături de haine. În unele comunități cojile de ouă sunt aruncate pe pământ, aceasta însemnând lepădarea de urât, de anotimpul rece, de greutate și de lipsuri.

Legende specifice comunității arată că similitudinile în practici și credințe sunt mai puternice decât am putea crede și că multe diferențe pot fi șterse prin cunoașterea culturii populare comune.

Voiam să vă spun că în legătură cu Nevruz-ul, am descoperit o legendă altaică, care seamănă perfect cu legenda „Baba Dochia”. În „Baba Dochia” se spune că la 9 martie ea își leapădă cojoacele etc. La turci se spune că în ziua de Nevruz, trebuie ca ciobanii să plece în transhumanță. Nimeni nu avea voie să plece de unul singur, ci mai mulți ciobani. O bătrână, care avea câteva capre și-a spus: „Nu! Eu o să plec singură”. „Nu pleca! – i-au spus ceilalți – pentru că s-ar putea ca natura să se răzbune!”. Ea nu a ascultat. Urcând muntele, a început furtuna, ninsoarea. Femeia s-a adăpostit sub cazanul pe care îl are fiecare cioban, iar caprele pe lângă ea. Peste noapte a fost așa un ger că a împietrit. De atunci sunt acele forme, exact așa cum sunt „Babele” la noi. Iar la ei, la turci, Babele sunt în Munții Altay.

Sărbătoarea Hădârlezului este asemănătoare Paștelui Blajinilor la creștini. Obiceiurile sunt legate mai mult de începerea muncilor agricole (sărbători câmpenești) și de comemorarea morților (pomeni și slujbe religioase).

Hădârlez-ul, denumit și Kîdîrlez, Kădârlez, *Hâdrellez*, se sărbătorește în fiecare an la 6 mai. Este considerată sărbătoarea renașterii naturii și a trecerii la anotimpul cald. Hâdrellez este o sărbătoare preislamică. După legendă, doi frați gemeni, Hâzâr și Iliaz, au fost izgoniți din cer de către Creator și au primit dreptul de a se întâlni, o singură dată pe an, unul devenind stăpânul Pământului și celălalt al Cerului. Aceștia au fost considerați patronii astronomici ai vieții umane.

„În mentalitatea tradițională a populației musulmane din Dobrogea, cei doi eroi legendari apar drept *doi sfinți – Hâzâr și Kasâm*, care se întâlneau în această zi pentru a anunța sosirea primăverii. Sărbătoarea marchează începutul anului agricol, trecerea la anotimpul cald și implică practicarea unor gesturi ritualice: rostogolirea prin iarbă – *ca toate relele să se ducă pe dușmani*; săritul peste foc – *să se curețe totul de ce este rău*; lăsatul hainelor afară pentru ca cei doi sfinți în timpul nopții de 5 spre 6 mai să le biciuiască și posesorul hainelor să fie scăpat de rele; cunoașterea ursitului și a viitorului de către tinerele fete. Sărbătoarea care aduce în prim plan riturile de fertilitate, implică și miturile moșilor și ale strămoșilor, prin pomenirea străbunilor (comemorarea acestora la cimitir).”⁴⁸

Hădârlezul la noi se sărbătorește ca fiind Paștele Morților. Chiar cu o săptămână înainte de Hădârlez, am avut o acțiune de înfrumusețare a cimitirului, am tăiat iarba pe acolo și zic ne pregătim pentru Hădârlez. Fiecare zonă are alt obicei. La noi se merge la cimitir, se citește pentru morți. În altă parte, de exemplu, la Ciucurova, se duc la pădure, fac grătar. La noi, de când mă știu eu, de Hădârlez se merge la cimitir, la mezalic...

Comunitatea musulmană are **tradiții specifice** privind nașterea, botezul însoțit de circumcizie, căsătoria și moartea. La musulmani, ziua echivalentă duminicii pentru creștini și sâmbetei pentru evrei, este vinerea. În această zi, la amiază, se face o rugăciune în comun, la moschee, dar munca nu se întrerupe. Particularitățile dobrogene țin, pe de o parte, de desprinderea populației turcești, de-a lungul istoriei, de grupurile etnice originare, pe de altă parte se datorează influenței exercitate de elementele specifice românești (un bun exemplu este cel al „mesei mari”, la nuntă și al nașilor).

În perioada comunistă multe din obiceiurile turcilor s-au pierdut. Practicile fundamentale, marcate de profunde implicații religioase, s-au păstrat, chiar dacă, în unele cazuri se poate vorbi de interferențe cu mediul majoritar creștin.

Tendențe de reînviere a acestora pot fi remarcate prin diverse sărbători sau festivaluri cum ar fi **kureș-ul** (întreceri de cai și lupte tătărești). În prezent se organizează turnee dobrogene.

Se întâmplă, de exemplu, din două în două săptămâni, azi la Cobadin, peste două săptămâni la Constanța. Se iau toate localitățile din Dobrogea și pot participa nu neapărat turci, tătari, ci și români, sau alte etnii. Și știu sigur că ar fi prins în circuitul turistic... Vă spun că, pentru deltă, trec pe aici zeci, sute de autocare, trec zilnic, săptămânal. De exemplu, tradițional, o baclava, o sarailie, un șerbet, un ayran, deci avem foarte multe, astea se pot face.

În fiecare an se fac aceste kureș-uri, se organizează aceste lupte tătărești: Basarab, Mangalia, Medgidia. După aceea sunt ansambluri turco-tătare de folclor: Mangalia, Medgidia, Kogălniceanu, Valu lui Traian au ansambluri turco-tătare, formații.

⁴⁸ <https://meaptulcea.wordpress.com/2014/05/03/6-mai-hadarlezul-la-turci-si-tatari/>

SĂRBĂTOAREA NEVRUZ

SĂRBĂTOAREA HĂDÂRLEZ

III.5. LOCURI fără oameni

Prezența culturii turcești în Dobrogea s-a diminuat în timp. Poate nu atât la nivel de număr cât la nivel de soliditate a identității distincte. La nivel religios, căsătoriile mixte sunt din ce în ce mai frecvente și acceptate iar păstrarea limbii și culturii tradiționale nu mai reprezintă o miză atât de mare după 1989. În perioada comunistă, condițiile vitrege au alimentat unitatea și solidaritatea etnică, chiar dacă unele clădiri simbolice ale comunității au fost demolate sau lăsate să se degradeze.

Generația mea, pentru că noi suntem o generație comunistă, a învățat în familie. Bunica mea vorbea numai în turcește cu noi și în familie se vorbea numai turcește. Chiar vreau să fac așa o comparație, să fac o paranteză referitoare la spiritul acesta de castă.

Pe vremea comuniștilor, unde nu aveai voie să faci prea multe, parcă ne țineam și mai mult de valorile noastre. Se vorbea numai turcește, cel puțin în sânul familiei, chiar dacă afară vorbeam românește. Căsătoriile mixte erau mai rare, iar când se întâmplau era o tragedie.

După Revoluție, având multe drepturi, am constatat cu stupoare că limba turcă nu se vorbește ca înainte, căsătoriile mixte sunt mult mai multe și așa mai departe. Întotdeauna când ești forțat apare spiritul de conservare.

În prezent, multe obiective de interes și monumente au fost restaurate iar liderii comunităților turcești caută să aducă la lumină o serie de tradiții. Uneori cu succes, alteori cu prețul laicizării și adaptării la economia de piață, la noile libertăți și la noile mijloace de comunicare.

Sunt și pe Facebook, Koyun Baba. Este pe internet Koyun Baba și, dacă intri, deja apar și geamia Babadag și Sarî Saltuk Baba, toate ...

O serie de locuri unde comunitățile turcești erau cunoscute ca fiind distincte și-au românizat numele sau și-au pierdut specificul ocupațional ce le făcea cunoscute: la Ciucurova erau hămurari; la Babadag erau tâblărari; la Horia erau cărbunari.

[...] **Ciucurova** e turcesc (Ciucur-ova). Toate satele din Dobrogea, de aici, nouăzeci la sută țin numele turcești. Ciucur – deci este într-o vale. Deci un sat așezat într-o vale, un fel de căldare. Sigur că mai sunt sate cu denumiri turcești: **Beidaud, Altîn Tepe, Atmagea, Caugagia, Bașpînar**.

Fântâna Mare, nu se mai zice **Başpînar**. S-a tradus în românește: Fântâna Mare. Dar acel sat a fost turcesc. Sau cum e Horia. Horia a fost în totalitate, nouăzeci la sută [turcesc].

Acel sat, **Horia**, a fost în totalitate locuit de cărbunari. Și chiar ne-am dus acolo (la Horia) și încă sunt urme vizibile rămase de pe timpul acela: case, garduri, gropile unde se făceau cărbunii. Și chiar am dat de niște bătrâni. *Aaa! – zice - turcii noștri. Uitați, asta a fost casa lui Omer, asta a fost casa lui Mustafa. Și, mergând prin curți, dintr-o curte în alta ... Uitați, aici, groapa asta, vedeți, faceți o deosebire? Aici, n-aveți cum să vă dați seama. Ia uitați-vă în jurul gropii. Este verde. Dar aici nu mai crește nimic. Adică era pe vatră, pe arsura aia. Unii își cumpără loc și vor să-și facă casă și nu pot să toarne temelia pentru că se surpă. [Gropile] erau foarte mari. Și tot ce produceau acolo, cărbunii, se duceau cu căruțele la Brăila, la Combinat, acolo, la vapoarele care mergeau cu aburi. Încălzeau cazanele cu cărbunii aceștia.*

Alte locuri s-au menținut și au păstrat specificul arhitectonic turcesc.

La **Başpînar** (Fântâna Mare) este un muzeu în aer liber. Nu au avut voie să schimbe cu nimic casele. Arhitectura satului este exact ca unul din centrul Anatoliei, din secolul XIX. M-ar întrista să facă cineva schimbări.

La **Cobadin** avem un muzeu, o casă-muzeu a unei doamne care a trecut în neființă. Să vedem ce o să se întâmple și cu casa aceea. Doamna a făcut-o casă muzeu care este în circuitul muzeelor. A adunat obiecte și de la turci, și de la tătari și a făcut un lucru extraordinar.

Există Muzeul de Etnografie, la **doamna Magiru**. Are un patrimoniu foarte mare. Femeia aceasta a umblat din sat în sat și a adunat.

III.6. VIAȚA de zi cu zi a conviețuirii

Dincolo de locurile rămase fără oameni sau de oamenii rămași fără locuri, Dobrogea rămâne un exemplu al conviețuirii pașnice a mai multor etnii și credințe. Viața de zi cu zi a oamenilor de diverse naționalități este pașnică. Singura „părere de rău” este că această conviețuire duce încet, încet la o ștergere a diferențelor și la o „înmuiere” a rigorilor religioase în viața de zi cu zi.

Cu românii, turco-tătarii sunt prieteni buni, în sensul că leagă niște prietenii cu românii. Dacă copii învață la un loc, dacă ei muncesc la un loc, și sunt prieteni, se fac acum nași, fini ...

[legat de **căsătoriile mixte**] Eh, n-avem ce face. Asta e. De fapt, ar trebui să fie de aceeași religie. Dacă ia un musulman o creștină, trebuie să treacă în Islam. O parte trec, dar foarte puțini. Văd că, practic, [viața] o ia înainte. Și turcii, și tătarii au căsătorii mixte.

[legat de **sărbători**] Le fac pe amândouă. Unii fac și Crăciunul, fac și Bairamul.

Conviețuirea între comunități culturale diverse duce adesea la schimburi și împrumuturi, fie din necesitatea acomodării, fie din curiozitatea și recunoașterea valorii celeilalte culturi.

La noi, **la cununie**, există martorii, deci nu nași, dar stând în colectivitate cu românii, laolaltă cu ei, s-a luat acest obicei și acum există nași.

Sarmalele românești au fost împrumutate de la turci, dar au fost adăugate alte ingrediente. „Sarma” înseamnă „a răsuci”. Cuvântul este turcesc.

Prin urmare, trăind de sute de ani pe aceste pământuri, vrând-nevrând luăm fizionomia feței, gesturile, obiceiurile ca cele ale pământului.

Eu mă gândesc la strămoșii noștri. Cred că totul s-a produs inconștient. Știți că omul a resimțit nevoia de frumos. Am văzut modele de covoare din Moldova. Dar aceleași modele din Moldova eu le-am văzut și în Turcia. Femeile au văzut la vecina nu știu ce model de flori și atunci în casa respectivă covorul cu florile, sau triunghiurile, sau pomul vieții, la fel cu covoarele familiilor de turci și de tătari ...

Ascultând mărturiile membrilor și reprezentanților comunităților turcești observăm trăsături culturale similare cu ale altor comunități și alături de variații. Acestea nu fac decât să demonstreze încă o dată valențele de pivot al unității în diversitate pe care Dobrogea îl reprezintă în România.

[legat de **ritualul înmormântării**] Da, există. Se spală, „se scaldă”, se înfășoară, se face slujba, apoi mortul este pus pe o piatră, timp în care preotul face slujba. În spatele preotului sunt numai bărbați. Femeile nu au voie să stea în rând cu bărbații, ci mai în spate. Se face slujba, după care se merge la cimitir. De obicei, mortul este depus într-o scobitură, se pun apoi scândurile, „podul”, care nu este orizontal, ci înclinat. Urmează pomenile, care se fac la fel: de 7, de 40 de zile de 52, de 3 și 6 luni, de 1 an de zile etc. Acestea sunt obligatorii.

- *Aproape ca la creștini.*

- Sigur. Și la evrei cred că e la fel.

Asemănările și diferențele culturale și religioase, au reușit să ducă la o bună înțelegere între diverse confesiuni și la colaborări între reprezentanți ai cultelor.

Acești musulmani, nu numai din Mangalia, turci-tătari, sunt oameni foarte ospitalieri, să știți, și loiali. Cu românii ne împăcăm foarte bine, avem relații bune, și nu numai cu românii; în special cu preoții care deserveșc aici în Mangalia, sunt 17-18, nu mai știu, colaborăm ...

Legenda Derventului⁴⁹ vorbește de prietenia dintre un sihastru creștin Liinad, ce trăia la începutul mileniului II, în părțile Ostrovului, și un călugăr musulman Derviș, venit în sudul și sud-estul Dobrogei odată cu pecenegii, popor migrator de origine turcă.

Cei doi se consideră frați căci se închină la Unul cu mai multe nume. Duc o viață ascetică, retrasă, cufundați în rugăciuni, ajutându-și semenii când sunt solicitați. La moartea lui Liinad, Derviș, îndurerat, îndeplini rugămintea acestuia de a-l îngropa „într-un anumit loc, la vale” și de a-i pune la cap „crucea cu rubine”. În locul unde a fost chilia, zice legenda, „a țâșnit un izvor care astăzi, este cunoscut ca o apă tămăduitoare, iar unde a fost înmormântat sihastrul, crește miraculos, din pământ, o cruce. Lângă ea, credincioșii au înălțat o biserică, unde vin oameni din toate părțile lumii”. Ținutul unde a avut loc întâlnirea dintre cei doi asceți de religii diferite, dar cu dragoste de oameni și frică de Dumnezeu Atotputernicul, s-a numit Dervent, după numele credinciosului musulman care a înălțat aici un lăcaș de rugăciune și a înființat un ordin religios.

⁴⁹ Ibram, Nuredin, *Tradiții și obiceiuri ale turcilor din România*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003, p. 27.

BIBLIOGRAFIE

1. ***, *Cartea verde a județului Constanța*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2000
2. ***, *Călători străini despre Țările Române*, Ed. Științifică, București, 1973.
3. ***, *Haksez* (1995-2015), periodic bilingv al Uniunii Democrate Turce din România.
4. ***, *Zaman Romanya*, periodic al Trustului de Presă International Newspaper Zaman.
5. Bărbuleanu, Cintian, *Monografia orașului Babadag*, Editura Charme-Scott, București, 1998
6. Brăcăcescu, Cristian *Geamii. Minarete pe cerul Dobrogei*, studiu introductiv de Mihai Maxim, Editura Igloopatrimoniu, 2012.
7. Brătescu, Constantin, *Dobrogea: 1878 - 1928; cincizeci de ani de viață românească; publicație tipărită cu prilejul semicentenarului reanexării Dobrogei*, vol. I („Analele Dobrogei”, anul IX), Cultura Națională, București, 1928.
8. Cupcea, Adriana, *Turc, tătar sau turco-tătar. Probleme ale identității la turcii și tătarii din Dobrogea, în perioada postcomunistă; Turk, Tatar, or Turko-Tatar. Challenges to the identities of Dobruja Turks and Tatars in post-communism*, în vol. *Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România/ Working papers in romanian minority studies/ Műhelytanulmányok a romániai kisebbségekről*, nr. 58, Institutul pentru studierea problemelor minorităților naționale, Cluj-Napoca, 2015; www.ispmn.gov.ro
9. Diaconu, Ion, *Minoritățile-statut-perspective*, Institutul Român pentru drepturile omului, București, 1996.
10. Drăgan, Marcel, *Mangalia, ghid turistic*, Editura Ex Ponto, Constanța 2002
11. Ekrem, Mehmet Ali, *Din istoria turcilor dobrogeni*, Ed. Kriterion, București, 1994.
12. Gemil, Tasin; Custurea, Gabriel; Cornea, Delia Roxana, *Moștenirea culturală turcă în Dobrogea*, Editura Top Form, Constanța, 2013
13. Georgescu, Valeriu; Lascu, Stoica, *Callatis- Mangalia 2500* (micro-monografie), Mangalia, 1995
14. Ibram, Nuredin, *Comunitatea musulmană din Dobrogea, pagini de cultură și civilizație*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2011.
15. Ibram, Nuredin, *Comunitatea musulmană din Dobrogea, Repere de viață spirituală*, Ed. Ex Ponto, Constanța, 1998.
16. Ibram, Nuredin, *Tradiții și obiceiuri ale turcilor din România*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2003
17. Inalcik, Halil *Imperiul Otoman. Epoca clasică (1300-1600)*, Ed. Enciclopedică, București, 1996.
18. Ionescu, M. D, *Dobrogea în pragul veacului al XX-lea*, Ed. Atelierele Grafice, București, 1904.
19. Kantar, Șefik, *Sari Saltuk Baba. Un sfânt musulman în Dobrogea*, Editura Muzeului de Istorie Galați, 2015
20. Mehmet Naci Önal, Mihai Maxim, *Din folclorul turcilor dobrogeni*, Editura Kriterion, București, 1997
21. Mehmet, Mustafa Ali, *Documente turcești privind Istoria României, 1455-1774*, vol. I, II, Editura Academiei, București, 1976
22. Mehmet, Mustafa Ali, *Istoria turcilor*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976
23. Păuleanu, Doina, *Constanța 1878-1928. Spectacolul modernității târzii*, vol. I, II, Editura Arcade, București, 2005
24. Pârâu, Steluța, *Multiculturalitatea în Dobrogea*, Editura Ex Ponto, Constanța, 2007.
25. Roman, M., *Studiu asupra populației turcești din Dobrogea și sudul Basarabiei*, extras din *Analele Dobrogei*, anul XVI, Tiparul Glasul Bucovinei, Cernăuți, 1936.
26. Sarry, C.N., *Problema originii etnice în Dobrogea*, Ed. Dobrogea Jună, Constanța, 1942.
27. Suciuc, Emil, *Influența turcă asupra limbii române, I: Studiu monografic, II: Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, 2009, 2010, București, Editura Academiei Române.
28. Șerbănescu, Mihail *Constanța*, Editura Romart Design, Constanța, 2002

UCRAINENII

Capitolul elaborat pe baza informațiilor culese în iulie - septembrie 2015 de către **Salvan Monica, referent Muzeul Național al Literaturii Române Iași.**

Pasajele introduse pe parcursul capitolului în chenare sunt texte elaborate de cercetătorul de teren. Raportul sintetic de cercetare elaborat de cercetător a fost predat Fundației Corona și este anexat prezentului raport de cercetare.

Pe parcursul capitolului sunt inserate cu fonturi distincte selecții din interviurile realizate cu reprezentanți ai minorităților, cu lideri formali sau informali, cu simpli membri ai comunității.

RECENSĂMÂNT	UCRAINENI	
	anul 1930	anul 2011
ROMÂNIA	45.875	50.920
JUDEȚUL		
SUCEAVA	14.348	5.916
MARAMURES	19.249	30.786
SATU MARE	3.439	1.340
ARAD	833	1.261
CARAS-SEVERIN	2.480	2.483
TIMIS	1.408	5.950
TULCEA	5	1.083
MUNICIPIUL BUCURESTI	445	279

Sursa date: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al Locuințelor, 2011

„Eu am un cult al nației mele.... Sunt niște oameni foarte buni, foarte inimoși, ospitalieri, (...) poate puțin naivi. Poate că și din cauza asta, istoria Ucrainei este atât de zbuciumată și au fost atât de multe perioade negre în istoria neamului acestuia. Dar un ucrainean autentic se va mândri întotdeauna că este ucrainean, pentru că este, zic eu, o nație care nu are seamă în lume. Ucrainenii care locuiesc în Maramureș pentru că așa le-a fost soarta, așa le-a fost destinul, pentru că nu noi și nici generațiile de altădată nu am decis unde să fie granițele.

IV. OAMENI AI ȚINUTULUI DE LA MARGINE

Denumirea de Ucraina – cuvânt care vine de la *Okraina, ținutul de la margine* – este una de dată recentă, pentru că timp de secole ucrainenii s-au autodenumit și au fost numiți ruși, rusini, ruteni, numele provenind de la formațiunea statală Rusia Kieveană. Denumirea de Ucraina apare în timpul statului cazăcesc. Minoritatea ucraineană a aparținut succesiv la două imperii, Țarist și Austro-Ungar.

Dacă despre ucraineni se știe mai puțin, aceasta se datorează și faptului că și oamenii căutau să fie foarte evlavioși. Am citit undeva că originea cuvântului „Ucraina” este „a fi undeva la margine”, și ei consideră să fie cumva la marginea lumii, să fie foarte smeriți. Peste tot ei o să lucreze foarte mult, vor face lucruri foarte frumoase, dar poate nu se vor afișa, vor fi foarte smeriți.

În unele regiuni, ucrainenii dețin denumiri alternative: „rusini”, „ruteni” (în Maramureș, Banat, Crișana) - termenul de rutean este de proveniență germană și desemnează populația ucraineană din fosta Austro-Ungaria. Populația ucraineană din provinciile monarhiei s-a autodenumit drept „rusini” sau „ruși mici” (rădăcina „rus” apare în multe toponime). Alte denumiri sunt „huțuli”⁵⁰ (în zona muntoasă a Bucovinei și a Maramureșului) sau „haholi” (în Dobrogea). La sfârșitul sec. XIX, sub influența factorului politic, apare tot mai des termenul de „ucrainean”.

Începând din secolul al XIX-lea există două abordări ale identității rusine sau rutene. Una dintre ele îi prezintă pe ruteni ca pe o comunitate cu identitate proprie (revendicată politic la referendumul din Ucraina din 1991: „78% of the inhabitants of Transcarpathia voted for selfgovernance within the Ukrainian state”, (Markö, 2006.) O a doua abordare îi prezintă pe ruteni drept ucraineni. În România există o Uniune Culturală a Rutenilor, dar rutenii sunt înregistrați la recensăminte ca membri ai minorității ucrainene.

Maramureș și nordul Moldovei: Așezările ucrainene din Maramureș și nordul Moldovei sunt cele mai vechi din țară. Cea mai mare parte a satelor locuite astăzi de ucraineni sunt menționate în acte istorice (latino-maghiare în Maramureș, slavone în Moldova) din secolele al XIV-lea și al XV-lea. În 1998 Satul Ruscova din Maramureș a sărbătorit 625 de ani de la prima atestare documentară. Prezența slavilor de răsărit este însă documentată pe aceste teritorii încă din sec. VI.

Dobrogea: Așezarea ucrainenilor în Dobrogea (Delta Dunării și zonele limitrofe) este legată de distrugerea de către țarina Rusiei Ecaterina a II-a a centrului politico-administrativ și militar al cazacilor din regiunea Zaporoje din Ucraina la sfârșitul secolului al XVIII-lea. Circa 8.000 de cazaci zaporojeni se stabilesc, cu încuviințarea Înaltei Porți, în zona Deltei Dunării. Grupuri de țărani din regiunile de sud ale Ucrainei au continuat să vină aici până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru a-i deosebi de rușii-lipoveni, localnicii i-au numit „haholi”.

Banat: Comunitatea ucraineană din Banat s-a constituit la începutul secolului al XX-lea (1908-1918), când ucrainenii au venit la munci forestiere în satele Zorile, Copăcele, Cornuțel de Banat. Ucrainenii proveneau din zonele muntoase ale Transcarpatiei, și în număr mai mic din zona huțulă a Bucovinei. După anul 1970, odată cu emigrarea germanilor din Banat, ucraineni din sate bucovinene și maramureșene au cumpărat gospodăriile nemților emigrați, populând numeroase localități.

Ocupațiile tradiționale ale locuitorilor ucraineni din zona muntoasă a Bucovinei și a Maramureșului sunt păstoritul, creșterea animalelor, muncile forestiere. Încondeierea oalelor de Paști (în satele Brodina, Breaza, Moldovița) le-a adus o faimă internațională.

Religie: Prezentările actuale ale minorității menționează că majoritatea etnicilor ucraineni din România sunt creștini de confesiune ortodoxă, ocultând faptul că cei mai mulți ucraineni din România au fost până în 1948 de confesiune greco-catolică. „După rezultatele provizorii ale recensământului din 1930, din totalul locuitorilor județului 53,8% sunt greco-catolici și 5,3% ortodocși. Restul populației aparține altor confesiuni” (Cf. Dimitrie Gusti, 1938).

Toate bisericile din satele ucrainene din Maramureș, când au fost construite, au fost construite ca biserici greco-catolice, pentru că asta era religia ucrainenilor din Maramureșul istoric.

Se cunoaște că trecerea la ortodoxism a fost oarecum forțată.

⁵⁰ „Vorbitori de limba ucraineană, ei au fost considerați [în perioada interbelică – n.n.] o comunitate distinctă, descendenți ai românilor ucrainizați. În 1930, la recensământul general al populației, au fost contabilizați separat de ucraineni”. (Mihai, p. 317)

Sărbătorile religioase ale ortodocșilor ucraineni se oficiază după calendarul iulian, cu un decalaj de 13 zile față de calendarul oficial. (Biserica Ortodoxă Română a trecut la calendarul gregorian pe 1 octombrie 1924). Astfel, Crăciunul este sărbătorit de minoritatea ucraineană pe 7 ianuarie.

La ucraineni se păstrează cu multă fidelitate **crucea Sfântului Andrei**. Partea oblică de jos nu este altceva decât crucea Sfântului Andrei, pentru că el a fost răstignit pe o cruce în formă de „X”, în formă de „H” în ucraineană, care înseamnă Hristos. Din această mare prețuire și evlavie față de el, peste tot ucrainenii și rușii și tot poporul de origine slavonă păstrează forma acestei cruci din respect pentru Sfântul Apostol Andrei. Aceasta e cea mai bună explicație.

Tradițiile etniei ucrainene sunt prezentate în muzee astfel:

1. În județul Maramureș:
  - casa ucraineană la Poienile de sub Munte;
  - casa ucraineană la Muzeul Satului din Sighetul-Marmației;
  - casa memorială Clempuș din Valea Vișeului;
  - muzeul tradițiilor ucrainene din Rona de Sus.
2. În județul Suceava:
  - Muzeul Paltinu;
  - Muzeul obiceiurilor populare din Gura Humorului (destinată scriitoarei Olga Kobelianska);
  - Casa Memorială din Călinești Coparencu;
  - Muzeul obiceiurilor populare din cadrul școlii Izvoarele Sucevei;
  - Muzeul obiceiurilor populare din cadrul școlii Ulma-Nisipitu;
  - Muzeul obiceiurilor populare din cadrul școlii din Siret;
  - Muzeul obiceiurilor populare din cadrul școlii Pensunii Casa Albă (lângă Humor).
3. În județul Botoșani:
  - Casa ucraineană din Rogojești.
4. În județul Satu-Mare:
  - Muzeul Județean Satu Mare: o cameră o cameră destinată tradițiilor ucrainene.

Localitățile reprezentative pentru minoritatea ucraineană, unde se păstrează în primul rând limba și apoi obiceiuri și porturi specifice sunt, în Maramureș, de la vest spre est:

- Remeți, în apropierea localității Săpânța („Cimitirul Vesel”);
- Sighetu Marmației (singurul centru urban din Maramureș cu populație ucraineană);
- Crăciunești, Rona de Sus și satul Coștui;
- localități de pe valea Ruscovei: Ruscova, Repedea, Poienile de sub Munte.

În primul rând, i-aș duce în satele ucrainene unde, într-adevăr, tradițiile, obiceiurile, portul s-au conservat destul de bine. Începând cu **Poienile de sub Munte**, unde este cea mai mare comunitate de ucraineni, cu peste 10.000 de locuitori. Este cea mai mare comună de ucraineni din Maramureș. Recent, acolo s-a deschis un Muzeu al Satului. Nu l-am văzut, dar am auzit că este foarte frumos amenajat și merită văzut. Coborând pe Valea Ruscovei, celelalte sate ucrainene, **Repedea, Ruscova**, s-au dezvoltat foarte mult în ultimii ani, ca și construcție, ca nivel de trai. Nu mai ai ocazia să vezi case tipic ucrainene. Acum sunt peste tot vile. Nu știu dacă este un lucru foarte bun, dar prosperă satele, prosperă comunitatea. În afară de asta, cei de pe Valea Ruscovei își păstrează foarte bine și porturile, și obiceiurile, și tradițiile. La **Rona de Sus** se păstrează foarte bine și porturile și tradițiile comunei. Acolo chiar este un obicei, la sărbătorile mari, de Paște, Crăciun sau Rusalii. Când vin toți acasă, la părinți, copiii din alte sate sau orașe, este un obicei ca, a doua zi de Paște sau Rusalii, indiferent ce studii ai avea sau cine ai fi, să se îmbrace în haine populare și să meargă la biserică. Tot satul este în haine populare a doua zi de la marile sărbători.

Fiecare din aceste localități rurale ucrainene este semnalată prin plăcuțe bilingve, însă majoritatea se află în zone muntoase situate în apropierea graniței cu Ucraina. Cu câteva excepții, de exemplu Crăciunești și Rona de Sus, sau localitatea Remeți, situată lângă Săpânța, pe axe rutiere mai importante (DN 18, care leagă Sighetu Marmației de Vișeu de Sus, respectiv de Satu Mare), **majoritatea localităților ucrainene, situate în zone muntoase, sunt destul de izolate.**

IV.1. SIGHETU MARMAȚIEI și poetul național Tars Șevcenko.

Orașul Sighetu Marmăției, reședința de județ a Maramureșului, se situează la confluența râurilor Tisa și Iza. La sud-vest se ridică lanțul vulcanic al Munților Gutâi.

Întâlnim un amestec de clădiri tradiționale îngrijite (zona centrală, Primăria și Memorialul Victimelor Comunismului), clădiri tradiționale lăsate în paragină (Palatul Culturii, 1914) și clădiri „moderne”, din anii '80 ai perioadei comuniste (magazine).

Clădirile cel mai bine semnalizate sunt Memorialul Victimelor Comunismului, Muzeul Elie Wiesel și Casa Muzeu Ioan Mihalyi de Apsa.

Sighetu Marmăției oferă un centru istoric valoros, insuficient îngrijit, dacă nu chiar neglijat. Clădiri din sec. XIX, început de sec. XX. Întâlnim Muzeul Maramureșului (sec. XVIII), Casa cu Cariatide (sf. sec. XIX), Palatul Culturii (1914), Biblioteca Municipală și Casa de Cultură.

Sighetul este un oraș mic, dar este un oraș foarte frumos. Are foarte multe puncte de atracție turistică, începând cu **Centrul Istoric al orașului**. Clădirile și-au păstrat forma inițială de când au fost construite. În afară de Centrul Istoric, se mai poate vizita **Muzeul Satului** care este foarte frumos și cuprinde case și anexe gospodărești din toată zona Maramureșului istoric. În cadrul Muzeului Satului se găsește și o casă tipic ucraineană și o casă maghiară, din Câmpulung la Tisa, comunitatea maghiară fiind mai numeroasă. Se mai poate vizita **Parcul Dendrologic**, care este foarte frumos pentru recreere și odihnă, **casa lui Elie Wiesel**. Se mai poate vizita și **Memorialul (victimelor comunismului)**. Mai este și **Cimitirul Evreiesc** care, din câte am înțeles, a fost declarat monument istoric. Se poate vizita **Biserica Ortodoxă Ucraineană** care are o pictură deosebită în interior. Ar putea să viziteze **sediul Uniunii Ucrainenilor** care se află pe strada Plevnei, **liceul ucrainean (Taras Șevcenoko)**, **Biserica Greco-Catolică Ucraineană**, mai nou, care este în partea nouă a orașului, aproape de Catedrala Greco-Catolică Românească.

În ceea ce privește minoritatea ucraineană, punctele de reper sunt singurul liceu ucrainean din România, Tars Șevcenko și Biserica ortodoxă ucraineană cu hramul „Înălțarea Sfintei Cruci”.

Minoritatea ucraineană din Sighetu Marmăției își semnalează destul de puțin specificul și prezența. La nivel de municipiu, doar vreo 600 de persoane și-au declarat naționalitatea ucraineană.

Reperele ei cele mai vizibile sunt construcțiile religioase. Biserica ortodoxă ucraineană cu hramul „Înălțarea Sfintei Cruci” a fost construită între anii 1803 și 1804, în locul unei biserici de lemn. Biserica a fost inițial de rit greco-catolic. Pictura interioară originală, de factură occidentală, a fost înlocuită, după 1990, cu una orientală, adecvată ritului ortodox. Stilul arhitectural ar putea fi considerat baroc, cu elemente clasiciste, exemple fiind pridvorul și frontonul triunghiular de la intrare.

La Sighet există **singurul liceu ucrainean din România**, care poartă numele poetului romantic **Taras Șevcenko** (1814-1861), considerat fondatorul limbii și literaturii ucrainene moderne. Notabil este faptul că elevii liceului ucrainean vin exclusiv din satele din zonă, nu din Sighet. Locuitorii ucraineni ai Sighetului își trimit copiii la liceele românești din oraș, considerate ca fiind o mai bună garanție pentru studii de calitate și pentru un parcurs de studii de lungă durată.

Clădirea în care ființează acum liceul a fost construită în anii 1800, ca școală pentru fete. S-a numit Școala de fete „Domnița Elena”, care a funcționat ca un liceu pedagogic, „școala normală”, pe vremea aceea, la parter. La etaj era amenajat internatul. Este o clădire de patrimoniu.

Primul liceu ucrainean a fost înființat în 1944 la Sighet. Nu era o instituție foarte dezvoltată, număra doar 48 de copii. Pe parcurs a început să se dezvolte. S-a înscris și au studiat la liceul din vremea aceea copii de etnie ucraineană nu numai din Maramureș, dar din toate zonele în care trăiesc ucrainenii din România, inclusiv Bucovina, Tulcea și Banatul. Din păcate, primul liceu ucrainean din Sighet a fost închis în 1967.

La 1 septembrie 1997 a fost oficial redeschis liceul ucrainean din Sighetu Marmăției, cu actuala sa denumire „Taras Șevcenko”, Taras Șevcenko fiind poetul național al Ucrainei. Acum avem doar clase de liceu. La început aveam și clase de învățământ primar și de gimnaziu, dar cum a scăzut natalitatea la nivel de țară. Pe parcurs clasele mici au fost desființate.

Liceul este instituția ce joacă un rol aparte în păstrarea și cultivarea identității naționale și culturale ucrainene. Dincolo de valențele culturale și identitare ale liceului Taras Șevcenko din Sighetu Marmăției, această instituție are și valențe și utilitate diplomatică în relațiile dintre Ucraina și România. Liceul se bucură astfel de atenția autorităților și reprezentanților de pe ambele maluri ale Tisei, de sprijin și donații.

Fiind singurul liceu cu predare în limba ucraineană din țară, normal că este foarte bine susținut de corpul diplomatic, de ambasadă și de consulatul de la Suceava, până anul trecut, când și-a încetat activitatea din motive financiare, luând în calcul ce se întâmplă în Ucraina.

Ca și centru cultural și educațional, într-adevăr, **liceul ucrainean este nucleul de bază al comunității ucrainene din Sighet**, care nu este foarte numeroasă, din păcate. Liceul „Taras Șevcenko” este singurul liceu cu predare în limba ucraineană din țară. Am sperat și sperăm în continuare să avem elevi nu numai din județul Maramureș, ci și din alte regiuni ale țării în care trăiește populație ucraineană.

Existența și dezvoltarea liceului se susține și prin performanțele și legăturile instituționale realizate de-a lungul timpului cu instituții de cultură din Ucraina.

Este o instituție de învățământ serioasă, cu rezultate frumoase. În fiecare an avem olimpici la nivel național la limba și literatura ucraineană. În afară de asta, avem parteneriate cu instituții de învățământ din Ucraina. Aici pot să enumăr Universitatea Politehnică din Lviv, care ne-a și donat primele calculatoare pentru laboratorul de informatică amenajat în liceu, cu liceul cu predare în limba ucraineană din Slatina - Ucraina, regiunea Transcarpatia, și cu liceul cu predare în limba ucraineană „Taras Șevcenko” din orașul Ivano-Fankivsk.

Ceea ce susține însă aceste performanțe și legături instituționale este și dăruirea unor dascăli pasionați și interesați de păstrarea și cultivarea identității și culturii ucrainene în România.

În sala mea de clasă, eu m-am străduit cu ajutorul copiilor să amenajăm **o mini expoziție de costume populare vechi și de ceramică, ștergere și așa mai departe, din toate satele ucrainene**. Atrage privirile celor care intră în sală. Avem și o bibliotecă. Nu este foarte mare. Numărul cărților de literatură ucraineană este mult mai mare față de cel de literatură română, pentru că am avut sponsori foarte generoși din Ucraina. Partenerii noștri din Ucraina nu ne pot ajuta financiar foarte mult, dar, de câte ori vin delegațiile, primul lucru pe care ni-l aduc sunt cărțile. Din punctul ăsta de vedere, suntem bine dotați. Totul e ca elevii să vrea să citească. Din păcate, pe an ce trece, scade interesul elevilor față de lectură.

Un al doilea punct de sprijin al comunității ucrainene din Sighetu Marmației este **Biserica Ortodoxă Ucraineană**, construită între 1791 și 1807 pe locul unei biserici de lemn. Biserica a fost inițial de rit greco-catolic. Pictura interioară este însă recentă, de după 1990. Biserica se află în apropierea Liceului Taras Șevcenko, chiar dacă ambele sunt puțin cunoscute de trecători.

Și biserica este foarte importantă pentru comunitatea ucraineană. De fapt, acum sunt două biserici ucrainene în oraș. Este biserica ortodoxă ucraineană, în centrul orașului, și recent a fost terminată și sfințită biserica greco-catolică ucraineană, pentru că și cultul greco-catolic începe să se dezvolte, dacă pot spune așa în ultima perioadă.

Ceea ce putem să mai spunem, în afară de viața administrativă, că ne-am străduit să înnoim acest sfânt lăcaș, iar lucrările au fost încununate cu această pictură foarte frumoasă executată de niște pictori din Lvov, care au făcut o pictură neobizantină în duh pravoslavnic ucrainean. Toate inscripțiile în ucraineană.

Acum, numai cine nu vrea nu are Biblia în limba ucraineană, cine nu vrea nu are carte de rugăciuni în limba ucraineană, sau acatistier, sau psaltire. E adevărat că, aici la Sighet, suntem nevoiți, datorită căsătoriilor care au loc între ucraineni și români, să slujim puțin și în limba română. Deci, în fiecare duminică citim Evanghelia și în ucraineană și în română; predica o spunem și în ucraineană și în românește; pentru că **dacă soțul ucrainean vine aici, soția româncă vine alături de el**. Și atunci nu mă lasă conștiința văzându-i să nu spun câteva cuvinte în limba română: Evanghelia, câte o ectenie două, sau chiar cuvânt de învățătură la urmă.

Liceul și Biserica atrag membrii minorității ucrainene prin centralitatea lor în oraș și mai ales în județ. Cele două instituții reprezintă pivoți ai identității naționale a ucrainenilor, dar și mijloace de promovare socială a tinerilor ucraineni din comunele și satele de pe valea Ruscovei, fără prea multe oportunități în zonă.

SIGHETU MARMAȚIEI (jud. Maramureș) - BISERICA ORTODOXĂ UCRAINEANĂ

SIGHETU MARMAȚIEI (jud. Maramureș) – LICEUL UCRAINEAN TARS ȘEVCENKO

IV.2. COȘTIUI, ocne și lacuri de sare.

Pornind din Sighetu Marmației spre zonele locuite majoritar de ucraineni (valea Ruscovei), trecem neapărat prin comuna Rona de Sus și ne putem abate prin Coștui, un sat mai curând multietnic.

Coștui este situat în Depresiunea Maramureșului. Aici întâlnim exploatări de sare cunoscute din Antichitate. Vechile ocne sunt prăbușite și umplute cu apă, cu excepția ocnei Apaffi unde este amenajat un lac cu apă sărată exploatat turistic.

Spre deosebire de comunele cu populație ucraineană compactă de pe Valea Ruscovei, Coștui are o populație multietnică: români, maghiari, ucraineni. O descriere recentă îi caracterizează pe locuitori ca fiind „venetici”, referindu-se la faptul că o parte dintre locuitorii comunei au ajuns aici datorită locurilor de muncă de la minele de sare. Chiar dacă la Coștui se ajunge ușor, localitatea fiind situată la o mică distanță de drumul național DN 18, turiștii sunt rari.

Este semnalat **Castelul Apaffy**, în prezent clădirea școlii generale. Vizitarea acesteia se poate dovedi anevoioasă. Cheia este la un administrator, locuitor al satului, în timpul vacanțelor școlare. Clădirea este o sursă de dezamăgire. Deși aspectul exterior amintește de înfățișarea unui castel, o construcție solidă și impunătoare sprijinită de contraforți, interiorul – în lipsa unui efort de imaginație sau a unui suport concret care ar reface o epocă dispărută - este cel al unei modeste școli de țară.

Din DN 18 este semnalat spre Coștui și **lacul cu apă sărată**, aflat însă la un nivel de amenajare destul de modest, în ciuda unui potențial turistic indiscutabil. Se pare însă că alunecări de teren și căderi ale rocilor fac ca peisajul satului să fie într-o continuă mișcare, periculoasă pentru localnicii care au case aproape de zona de surpare a minelor.

În anii 1980 s-au făcut reparații la galeriile de acces ale Minei Apaffi în vederea includerii acesteia în circuitul turistic. **Băile Sărate Coștui** sunt funcționale și prezente chiar și pe internet: 7 căsuțe de lemn (40 lei/noapte) și camping. Sunt și indicatoare de pe DN 18 spre „Ștrand cu apă sărată” și „Castelul Apaffy”. Castelul Apaffy (1539) are un aspect gotic fiind sprijinit de contraforți. În interior funcționează în prezent sediul Școlii Generale cu clasele I-VIII, clase cu predare în ucraineană, maghiară și română. Situat în nordul localității, castelul necesită renovare.

COȘTIUI (jud. Maramureș) - BĂILE SĂRATE COȘTUI

IV.3. Biserica de lemn din RUSCOVA, cătunul Oblaz

Zona cea mai caracteristică și compactă unde locuiesc ucrainenii este valea Ruscovei. Localitatea Ruscova este situată pe cursul inferior al râului cu același nume. Relieful este muntos cu peisaje remarcabile, păduri și fânețe. Fauna este bogată de asemenea: cerbi, mistreți, urși, lupi, râși, păstrăv, lostriță. În Ruscova întâlnim puține pensiuni turistice.

Din păcate, la capitolul ăsta, nu stăm foarte bine, nedezvoltându-se multe pensiuni, chiar foarte puține. Avem o pensiune în Dragomirou, un conac, așa i-a pus denumirea. Este chiar o pensiune foarte frumoasă, unde vin turiști de prin Germania, Cehia, și așa mai departe. La nivel de comună nu s-au dezvoltat foarte multe pensiuni, foarte puține, două trei, nu mai multe.

Relieful generează repezișuri și cascade, atracție pentru rafting. Se pot face plimbări în natură pedestre dar sunt prezente și curse cu automobile de teren.

Turiștii vin de multe ori **cei care practică motociclismul**. Se duc cu motociclete pe dealuri, fac un sport, care în altă parte, în alte țări este interzis. La noi activitatea asta este mai îngăduitoare și mai pot practica. Nu știu până când. Dar pleacă de aici, se duc spre mănăstirea din Bârsana, se duc spre Vaser. Fiind și o zonă frumoasă unde este conacul, dorm aici, mănâncă aici, dar pe timpul de zi vizitează și alte zone.

Biserica a fost ridicată pe locul actual în 1954 (până în 1954 a fost amplasată în centrul comunei), din lemnele fostei biserici parohiale. În Ruscova, biserica de lemn a fost adusă, la rândul ei, din parohia Moisei, unde a fost construită în 1779. Biserica nu mai respectă formele inițiale. Câteva detalii vechi au fost integrate în noua construcție, îndeosebi portalul sculptat de la intrare, cu pisania de la 1779. Lângă aceasta se află o biserică ortodoxă ucraineană construită după 1990.

Noi avem o biserică din lemn, care-i de prin 1800 și ceva, la Oblaz. Noi îi zicem „Oblaz”, dar totuși aparține de comuna Ruscova. Se poate vizita. Este o biserică veche, care a fost aici jos și care a fost mutată după ce s-a construit biserica din centru, biserica ortodoxă. Dar, vă spun că, așa obiective preponderent turistice nu sunt.

RUSCOVA (jud. Maramureș) - BISERICA DE LEMN DIN RUSCOVA – OBLAZ

IV.4. Biserica de lemn ucraineană din POIENILE DE SUB MUNTE

Cea mai îndepărtată localitate de pe valea Ruscovei și cea mai populată de ucraineni este comuna Poienile de sub Munte. Aici drumul DJ 187 se termină. La nord se vede piscul Farcău, la sud Pietrosul. Localitatea este situată în Rezervația Vârful Farcău - Lacul Vinderel - Vârful Mihailecu. Peisajul de munte este remarcabil, cu păduri și fânețe, cu faună și floră bogate. Lacul glaciari Vinderel aparține administrativ de Comuna Repedea. Comuna are un aspect prosper și curat. Alternează case moderne și case tradiționale, din lemn, din ce în ce mai puține.

Biserica din lemn din sec. XVI sau XVIII (în funcție de sursă) seamănă cu bisericile tradiționale din lemn maramureșene, dar acoperișul în formă de clopot și șirul lat de streșini arată influențe ucrainene. **Biserica este monument istoric, dar necesită restaurare interioară.**

În localitatea noastră este biserica de lemn, monument istoric, din secolul al XVI-lea. Este **singura biserică ortodoxă ucraineană, monument istoric, din România.** Nu mai sunt altele. Biserica din localitatea noastră are un specific aparte, chiar dacă este din lemn, dar se deosebește de arhitectura construcțiilor bisericilor ortodoxe române maramureșene tradiționale. Cupola este formată din șase laturi, iar bisericile ortodoxe românești au patru laturi. Ea este deschisă doar rareori. Mai nou nu mai este deschisă că s-a făcut restaurarea exterioară și interioară. Numai că în interior nu s-a lucrat. Ca s-o deschizi publicului spre vizitare trebuie făcută și restaurarea interioară, că altfel sunt lucruri care nu se pot vedea. Un părinte, cândva, a avut ideea nefastă de a vopsi în albastru interiorul. Și de la vopseaua aceea se trag toate necazurile, pentru că au fost acoperite și anumite picturi. Vopseaua albastră este ceva care nu trebuia pus pe perete. Lemnul nu mai respiră. Deja bacteriile lucrează în pereți, în lemn.

Comuna se bucură de existența unui **Centru Cultural Huțul**, dar este deficitară în ceea ce privește cazarea. Centrul Comunitar a fost înființat prin Programul de Cooperare Transfrontalieră ENPI Ungaria-Slovacia-România-Ucraina 2007-2013 – hiscroua.

Centrul Cultural Huțul este creat în ideea păstrării identității noastre naționale. Ucrainenii trăitori ai munților sunt denumiți „huțuli”, dar tot ucraineni. Noi suntem huțuli, așa cum pentru români, locuitorii Apusenilor sunt „moți”. Pe programul de cooperare transfrontalieră Huscroua 2013-2017 am întocmit un proiect în parteneriat cu partea ucraineană, comuna Zalenia, regiunea Ivano-Frankivsk, raionul Verhovina și am obținut o finanțare prin reabilitarea acestui Centru Cultural Huțul. Căminul cultural a fost reabilitat. Avem o sală de spectacole modernă, cu acustică, cu tot, 280 de locuri. Ideea este ca acest centru să deservească cultura, în primul rând, și nimic altceva, cultura în toată diversitatea ei, începând cu anumite spectacole de muzică populară, ușoară sau orice altfel de muzică, teatru pentru copii, pentru adulți, de așa natură încât această clădire să fie un lăcaș de cultură pentru localnici, pentru că acesta este scopul. Atunci când ne vizitează cei din Ucraina să avem un loc unde să ne întâlnim, unde să se desfășoare spectacole.

Planurile locale de dezvoltare sunt încărcate de imaginație, de speranțe dar și de un realism cinic al experienței recente ce se concretizează mai mult în strategii locale și mai puțin în planuri concrete mobilizatoare de resurse.

Turiștii străini, agenții economici, cu siguranță i-am atrage dacă am avea păduri de dat, cu siguranță i-am atrage. Nu, nu vine nimeni să investească. Am avea, de pildă, oportunități în zonă, cu expunerea nordică, în ce privește, să zicem construirea unei pârtii de schi. Vecinii noștri din Ucraina, în zona Bukovel, au făcut lucruri extraordinare. Au în jur de 54 de km de pârtie de schi, construiți în decurs de 4 ani cu un investitor austriac, Guvernul ucrainean și ceva agenți economici importanți din Ucraina. 54 de km de pârtie de schi într-un singur loc.

Pentru că suntem o zonă de munte, eu zic că dacă s-ar păstra specificul în ce privește gastronomia, pe de o parte, pe de altă parte construcțiile, pensiunile să aibă caractere rustice specifice zonei de munte, eu cred că ar atrage foarte mulți turiști și n-ar duce proprietarul pensiunii lipsă de clienți. Am văzut lucruri similare în Ucraina. Am văzut turiști peste tot: din Polonia, din Israel, de peste tot din lume; pensiuni construite din lemn în modul tradițional cu tot confortul: internet, jacuzzi, saună, tot ce vrei și colibă alături dacă se dorește. Și am observat că oamenii sunt interesați să doarmă în colibă. Din păcate nimeni nu are curajul să investească în turism, chiar dacă mai sunt și oameni care au bani. Așa se face că nu avem nicio pensiune, măcar una singură la nivelul localității.

Ieșirea comunei din izolare este legată de o eventuală deschidere sau redeschiderea a unei căi de circulație directă cu Ucraina care să treacă prin comuna Poienile de sub Munte. Un astfel de drum strategic a existat odată în Imperiul Austro-Ungar în care erau integrate zone ale Maramureșului românesc dar și ucrainean.

Acest Centru Cultural Huțul, alături de **proiectul prin deschiderea unui punct de trecere a frontierei** aici se vrea cumva „la pachet”, două proiecte care să se adune și să fie complementare. Odată cu deschiderea punctului de trecere a frontierei vom avea cu siguranță mult mai mulți vizitatori din Ucraina, în special cu ocazia sărbătorilor. Și ai noștri vor putea să meargă la ei, dincolo. **Și așa relațiile, încet-încet se vor întări, oamenii vor socializa, se vor înțelege mai bine.**

Asta presupune refacerea infrastructurii drumurilor construite de Imperiul Austro-Ungar, în 1914. A mai fost o trecere, și se trecea. Ucrainenii de ambele părți ale graniței colaborau din punct de vedere economic, prin intermediul acestui drum. Imperiul Austro-Ungar a stăpânit nu numai Transilvania, ci și o parte din Ucraina. Acel drum, cu mici reparații, este funcțional și astăzi. S-a construit foarte bine cu mijloace rudimentare de atunci. În proiectul nostru ne-am propus să facem un drum pe două sensuri de circulație, cu un punct de trecere a frontierei, la limita frontierei de stat a României și cu cea a Ucrainei. Partea ucraineană a terminat și ea proiectul. Problema este că noi nu ne-am încadrat în termen.

Noi, acest proiect de deschidere a unui punct de trecere a frontierei, în această idee l-am gândit: să integrăm comunitățile de pe valea Ruscovei (Poienile de sub Munte, Repedea și Ruscova, sunt 20.000 de ucraineni aici, în trei comune) într-un circuit turistic cu partea ucraineană și mai apoi, nu în ultimul rând, păstrarea identității noastre naționale printr-o relație mai strânsă, mai apropiată cu patria mamă, să zicem așa, cu Ucraina.

Turismul și comunicarea rutieră cu localitățile de peste graniță este văzută ca o soluție magică a ieșirii din izolarea economică, geografică, culturală și identitară a principalelor localități maramureșene locuite de ucraineni. Din păcate, acestea rămân la stadiul de strategie și de planuri ce se lovesc de obstacole financiare, birocratice, administrative și de absența unei dezvoltări coordonate și coerente.

POIENILE DE SUB MUNTE (jud. Maramureș) - BISERICA DE LEMN monument istoric

IV.5. DATINI ȘI SĂRBĂTORI ucrainene cultivate și promovate

Patrimoniul cultural-identitar al minorității ucrainene din România este mai mult de factură imaterială. Acesta se manifestă mai mult în tradiții și obiceiuri religioase sau comunitare. Acestea sunt practicate spontan de populație ca formă de înfrumusețare sau ritualizare a vieții zilnice sau a momentelor calendaristice sau religioase majore.

De Crăciun, ucrainenii dezvoltă un întreg ritual ce îmbină elemente agricole (alimente din produse de bază), simbolice, familiale și religioase.

În Ajunul Crăciunului toată lumea știe că este Ajun și nu se mănâncă până seara. Este un ritual întreg de a aranja masa în seara de Crăciun. Începând cu legatul picioarelor mesei cu un lanț, care simbolizează unitatea familiei pe parcursul anului care trebuie să vină. Pe centrul mesei, sub masă, se pune fân sau otavă, simbol al ieslelor în care s-a născut Iisus. Iar în cele patru colțuri ale mesei se pune câte un câțel de usturoi - pentru a alunga spiritele rele, câte un ban, o monedă - care semnifică bogăția în anul care vine și câte o nucă - care simbolizează unitatea familiei.

După aceea, se pune fața de masa, iar primul lucru care se aduce pe masa este colacul acela pe care noi îl numim Crăciun. Este un ritual întreg și la frământarea și coacerea lui. În Ajun de Crăciun, dis-de-dimineață, gospodina, după ce se trezește, primul lucru pe care îl face, după ce se spală și așa mai departe, este să înceapă să frământe acel colac de Crăciun. Și, ca o superstiție, sunt foarte atenți să nu intre nimeni în casă atâta timp cât dospește aluatul.

Colacul se face ca un colac obișnuit, doar că, în loc de zahăr, se folosește miere. După aceea, se pregătesc cele 12 feluri de mâncare de post, neapărat trebuie să fie 12, iar felul principal cu care se începe masa de Ajun este ceea ce numim noi „cutea”, un fel de colivă, dacă ar fi să dau un echivalent în bucătăria românească. Este o fiertură de grâu, îndulcită cu miere, cu nucă și cu mac, fiecare din componente având o semnificație aparte. Grâul ca simbol al vieții; macul care alungă spiritele rele, din punct de vedere religios reprezintă și mucenicii; nuca pentru unitatea familiei; mierea, din punct de vedere religios, ca și curățenie spirituală.

Acest fel de mâncare nu se servește din farfurii, ci se pune într-un castron, se servește cu aceeași lingură de la cel mai mic la cel mai mare, din același castron. Se spun rugăciunile care se spun de obicei, se cântă, iar pe masa sunt aranjate deodată toate cele 12 feluri de mâncare.

Se pregătește, de obicei, pește, renumiții colțunași ucraineni, cu cartofi, cu varză, cu vișine. La Crăciunești și la Rona știu că se face neapărat și sosul acela de hribe uscate, sarmale cu ciuperci, iahnie de fasole. Musai să fie 12 feluri de mâncare. Iar colacul se ține pe masa până în Ajunul Anului Nou. Doar atunci se taie și se mănâncă. Deci, practic, stă o săptămână pe masa colacul acela.

De paște, obiceiurile de primăvară aduc în prim plan câteva ritualuri și jocuri juvenile ce anunță formarea cuplurilor tinere sau noul an agricol.

Este un obicei care există numai în Crăciunești, legat de a treia zi de Paște, când băieții potcovesc fetele. Își fac ciocane din lemn, ciocănele mici din lemn. Cam în toate satele ucrainene, de Paște, după liturghie, tineretul se adună lângă biserică și practică anumite jocuri specifice. La noi se numesc elevisniache, un fel de cântece de primăvară. Dar nu numai cântece. Sunt cântece care se interpretează pe o anumită linie melodică și inclusive cu mișcări, în genul „Am pierdut o batistuță” din versiunea românească. Și petrec până seara, acolo, în curtea bisericii, cu jocuri și cu dansuri.

În nicio culegere de folclor din Ucraina nu am întâlnit așa ceva, potcovitul fetelor. Practic, băieții își fac niște ciocănele mici din lemn, aleargă după fete, le prind, le ridică piciorul și le potcovesc, în sensul că le dau putere să umble, să poată umbla toată primăvara și vara la muncile câmpului, ca să nu le doară picioarele.

Tradițiile și obiceiurile fac adesea însă și obiectul cultivării intenționate și deliberate din partea liderilor comunității în sensul manifestării identității naționale în contexte publice sau oficiale.

La noi la liceu nu avem uniforme școlare, dar în zilele de sărbătoare, când avem musafiri, copiii noștri se îmbracă în cămășile lor tradiționale, în acele huțulci. Și asta este uniforma lor de sărbătoare. Dacă sunt oaspeți de seamă, ne îmbrăcăm și noi profesorii. Avem și un grup vocal al profesorilor. Unde am fost invitați, în afara manifestărilor organizate la noi la liceu, am avut cu noi costume tradiționale, făcute de noi, de colegele mele. Cam în fiecare an, organizăm cel puțin două evenimente culturale de amploare. Este vorba despre Zilele Șevcenko și Ziua Internațională a Limbii Materne, în februarie. În general, facem spectacole foarte frumoase.

IV.6. Identitatea națională, LIMBA – FAMILIA - ȘCOALA

Ucrainenii suferă de pe urma unui proces „natural” de asimilare în raport cu populația majoritară. În afara unor perspective concrete ocupaționale sau de carieră, în afara unor pasiuni individuale, identitatea națională ucraineană este ușor abandonată.

Oamenii simpli, de la țară, se declară ucraineni, dar nu pot să zică că manifestă o mândrie aparte. La ultimul recensământ, din 2012, foarte mulți dintre locuitorii de etnie ucraineană din satele din Maramureșul istoric au preferat să se declare români. Nu știu care este motivul sau dacă este un motiv foarte bine fundamentat. Din păcate, constat că, pe an ce trece, fiecare generație de copii care vine la liceu în clasa a IX-a, este mai slabă la comunicarea în limba ucraineană. Foarte mulți dintre ei îmi spun că acasă vorbesc românește. Dacă îmi spun că ambii părinți sunt ucraineni, îi întreb de ce vorbesc românește și ei spun că așa s-au obișnuit. Dacă la școală copiii vorbesc românește, continuă să vorbească românește și în familie. Din păcate, încet-încet, se pierde limba și tradițiile. **Încercăm să păstrăm și să recuperăm cât se poate, dar e greu de recuperat ceva dacă pierzi.**

Fără a fi un trend impus prin decizie externă, orientarea tinerelor generații către diminuarea costurilor (la nivel de efort personal) și maximizarea profiturilor (integrarea într-un sistem școlar, universitar și ocupațional majoritar românesc) pare naturală, rezultat al deciziilor personale de adaptare la mediul în care trăiesc.

Avem un liceu ucrainean în Sighet, unde părinții nu-și prea dau copiii, pentru că ei nu cred că se pot integra foarte bine mai apoi într-o altă instituție de învățământ superior. Fiind această lipsă de încredere că copilul se poate integra, îi direcționează din prima la secțiile române de aici, pentru că nu sunt solicitări. Nu că statul român ar fi împotriva. Vreau să fac această mențiune. Nu! Statul român este de acord. Dar dacă părinții, comunitatea nu solicită, statul român pune la dispoziție ceea ce se solicită. **Statul român nu poate impune să fie școală în limba ucraineană în sat dacă nu vor ucrainenii din sat.** Nu e de vină statul român, suntem de vină noi.

Câteva depușee ocupaționale ulterioare învățământului în limba maternă ucraineană susțin totuși efortul cadrelor didactice de a perpetua specificul național și identitatea lingvistică.

Nu cred că este influența părinților un factor de decizie. Ei între ei. Majoritatea absolvenților de clasa a VIII-a dintr-un sat X spun că vor să meargă la liceu ucrainean, majoritatea la profil pedagogic. **Toți trăiesc cu impresia că pot avea mai ușor o pâine**, mai ales că, imediat după absolvirea liceului, pot deveni institutori la școală primară sau la grădiniță. În satele ucrainene mai îndepărtate, Valea Vișeuului, Bistrița, Poieni, Repedea, mai sunt posturi titularizabile. Toți vin din sate. Nu avem niciun elev din oraș la liceul nostru.

Problema abandonului identității, limbii și culturii materne ucrainene nu este independentă de contextul structural gestionat de instituțiile statului. Absența valorizării ulterioare a acestor elemente cultural-identitare (prin unități de învățământ superior, prin locuri de muncă specifice sau care să promoveze diversitatea etnică) este un factor hotărâtor în alegerea profilului cultural personal.

Noi încă vorbim un dialect local, noi generația noastră. Dar copiii, care umblă la grădiniță sau la școală, deja vorbesc mai puțin ucraineană, vorbesc mai mult românește și încet-încet se pierde dragostea față de limba maternă prin izolarea aceasta îndelungată de patria mamă. Noi, nefiind o comunitate mare, aproape inevitabil suntem asimilați.

Legătura cu patria mamă este esențială în consolidarea, menținerea sau pierderea culturii specifice a unei minorități. Doar prin cooperarea transfrontalieră, vorbitorii unei limbi minoritare într-un spațiu cultural se simt motivați în eforturile lor de păstrare a identității și de cultivare a dublei apartenențe. Altfel, izolarea poate duce la asimilare.

Noi suntem mai izolați față de Ucraina, și atunci acesta este unul dintre motivele pentru care cu timpul riscăm să ne pierdem identitatea, ceea ce nu cred că este un câștig pentru România, până la urmă. **România este cu atât mai frumoasă și mai bogată cu cât are mai multe minorități, care conviețuiesc în pace și liniște cu populația majoritară și împreună construiesc aceeași patrie**, dar trebuie să se înțeleagă acest fenomen.

Diversitatea etnică nu se cultivă și nu se întreține „de la sine”, natural, prin resurse proprii comunităților sau prin impunere. Oamenii se adaptează la context și doresc binele copiilor. Dar ei nu pot organiza un sistem de valorizare și cultivare a diversității naționale. Doar politicile de stat pot crea contextul în care aceste culturi distincte să se manifeste și să contribuie la patrimoniul cultural multicultural al României.

Eu sunt conștient că nu mai poate fi reînviată lumea de altădată, pentru că omul modern își dorește un alt confort, vrea alte condiții și este greu să le impui să umble în opinci și în anumite straie. Nu se poate. Adevărul e că nici comunitatea, nici societatea nu încurajează. Poate pentru anumite facilități pe care statul le-ar da acolo unde se păstrează tradiția, datinile, obiceiurile să aibă anumite scutiri de taxe, de impozite, de ceva. Societatea să încurajeze. Ori eu nu cred că vreodată vreun primar și nici vreun preot sau vreun lider de opinie în cadrul comunității o să poată impune portul național sau păstrarea tradițiilor doar pentru alții, dacă cetățeanul nu beneficiază de ceva.

Atunci când minoritățile naționale cooperează, ele capătă forța unei minorități multinaționale care-și apără și manifestă cultura proprie și dreptul la diversitate în contexte specifice.

De Ziua Internațională a Limbii Materne invităm și alte minorități, nu numai din Maramureșul istoric. Avem și un parteneriat cu slovacii din Nădlac care vin în fiecare an și sunt dispuși să vină la festivalul nostru, cu germanii de la Vișeu, avem și o colaborare foarte bună cu liceul maghiar din oraș, care participă în fiecare an la spectacolul nostru. Anul trecut, într-adevăr, a fost un spectacol foarte frumos. Nu a venit ambasadorul, dar a venit consulul, a fost prezent la manifestare. Și anul trecut am făcut un parteneriat cu toate școlile din satele ucrainene, toate au participat la festival. A durat un pic mai mult, a fost un concert de trei ore, dar a meritat văzut.

Ca în multe din culturile tradiționale și minoritare, păstrarea specificului și identității distincte presupune un efort major din partea membrilor comunității. Atunci când motivația internă este diminuată, motivația externă trebuie susținută prin acțiuni și contexte de manifestare deliberate.

Noi, minoritatea ucraineană, conviețuim pașnic cu românii și nu avem nicio problemă din acest punct de vedere. Suntem perfect integrați. Ucrainenii au făcut armata alături de populația de români, au luptat împreună cu românii, au murit împreună pentru aceeași patrie. Nu putem spune că nu suntem integrați sau că n-am fi fideli acestui stat. Din punctul acesta de vedere noi ne simțim bine. Problema se datorează faptului că trăim într-o zonă oarecum izolată, suntem la frontiera de stat a României cu Ucraina, în Maramureșul istoric.

Izolarea este un atu al comunității sau o piedică împotriva progrsului individual și comunitar? Izolarea și stilul de viață tradițional aduce cu sine peisaje și elemente culturale și de viață surprinzătoare și atractive. Pentru a fi sustenabile însă, aceste elemente trebuie cultivate.

Eu aș transmite că dacă vine cineva în vizită, ar avea ce vizita pentru că peisajul este foarte frumos. A păstra tradiția înseamnă a ne lăsa copiii să învețe limba ucrainiană în continuare, și învățând limba ucrainiană își păstrează și tradițiile.

Noi am vrea ca tradițiile să fie păstrate. Am vrea să vedem oameni care umblă numai în opinci și cojoc. Am vrea să vedem cai și vaci și oameni care să mulgă aceste animale. Noi am vrea, dar noi de ce nu facem, noi ceilalți care vrem? Noi am vrea să fie tradiții, să fie de toate, dar altceva să le facă, noi doar să venim ca și spectatori și să ne bucurăm. Nu cred că este un punct de vedere corect.este un semn de întrebare pe care trebuie să ni-l punem toți.

Ucrainenii din Munții Maramureșului își păstrează totuși mândria și identitatea, dincolo de vicisitudinile istoriei și ale sorții. Puterea de adaptare și caracterul muncitor al populației poate transforma mediul în care aceasta trăiește astfel încât să poată fi atractiv și interesant și pentru străinul aflat în vizite întâmplătoare sau consumator constant de diversitate culturală.

Ucrainenii locuiesc în Maramureș pentru că așa le-a fost soarta, așa le-a fost destinul. Nu noi și nici generațiile de altădată nu am decis unde să fie granițele. Așa cum sunt ucraineni aici, așa sunt și români dincolo. Eu zic că ucrainenii sunt un popor care se poate adapta oriunde și care își câștigă existența cinstit. Este un popor foarte harnic. Dacă vei avea ocazia să mergi în satele ucrainene, vei vedea că sunt, într-adevăr, gospodării frumoase, sunt case frumoase, este curat, chiar le place să țină curățenia. Și eu zic că, prin obiceiurile, prin tradițiile, prin portul popular pe care încă-l păstrează, dacă un străin apucă se se întâlnească cu ei, cu siguranță o să vrea să revină.

Deși cu un specific național distinct, cu limbă, cu porturi, obiceiuri, și tradiții distincte, ucrainenii din România suferă de pe urma pierderii încrederii în puterea propriei culturi de a fi sustenabilă pe termen lung. Este diversitatea națională o bogăție ce trebuie să se manifeste de la sine sau ea trebuie susținută deliberat, dincolo de tendințele spre uniformizare impuse de pragmatism, individualism sau societatea de piață?

IV.7. Concluzii

O afirmație recurentă în autoprezentarea minorității este **lipsa de revendicări** în raporturile cu majoritatea, pe care o putem corela cu lipsa aspirației la vizibilitate regională sau națională.

Ucrainenii care locuiesc în Maramureș pentru că așa le-a fost soarta, așa le-a fost destinul, pentru că nu noi și nici generațiile de altădată nu am decis unde să fie granițele...” Remarca este compensată de o viziune care ține cont de istoria paralelă și similară a altei comunități, minorității dintr-o parte a graniței fiind majoritatea din cealaltă parte. „Și, în general, în zonele limitrofe, de graniță ale unui stat cu altul, așa cum sunt ucrainenii aici, așa sunt și românii dincolo.” (Emilia Codrea)

Modul în care aleg să se prezinte membrii minorității ucrainene din Maramureș trece adesea prin **identificarea cu ortodoxia**, deși trebuie reamintit faptul că aceasta este posterioară anului 1948. Calendarul iulian, asociat cu sărbătorile religioase (Crăciunul și Anul Nou sunt sărbătorite pe 7, respectiv 14 ianuarie) și obiceiuri specifice ajută și el la o demarcare simbolică. Probabil că distanțarea de greco-catolicism a fost facilitată și de o anumită asociere a acestei confesiuni cu procesul de maghiarizare în perioada habsburgică.

O altă caracteristică scoasă în evidență de membrii minorității este apartenența la **o lume rurală harnică**, o lume de gospodari (interviul cu Dorina Herea din Rona de Sus de exemplu, care insistă pe supraviețuirea unui mod de viață arhaic, sau comentariul Emiliei Codrea: „*Eu zic că ucrainenii sunt un popor care se poate adapta oriunde și care își câștigă existența cinstit. Este un popor foarte harnic. (...) sunt, într-adevăr, gospodării frumoase, sunt case frumoase, este curat, chiar le place să țină curățenia. Și eu zic că, prin obiceiurile, prin tradițiile, prin portul popular pe care încă-l păstrează, dacă un străin apucă să se întâlnească cu ei, cu siguranță o să vrea să revină.*”)

Izolarea este văzută fie ca un dezavantaj economic și un obstacol în calea modernizării (în comentariile primarului de la Poienile de sub Munte), fie ca un argument atractiv pentru potențialii turiști care ar avea nevoie să evadeze din lumea modernă (profesoara Dorina Herea de la Rona de Sus). Aderarea la modernitate (prin mutarea la oraș și prin migrația în Vestul Europei) implică o anumită pierdere a interesului pentru cultura și chiar limba ucraineană din partea tinerilor. Mai mulți interlocutori menționează faptul că astăzi tinerii nu mai cunosc obiceiurile comunității, iar unii nu se mai declară ucrainenii.

De altfel, mai mulți interlocutori au semnalat faptul că **educația în limba maternă** este **deficitară**, adesea evitată de cei care pot să aleagă școli românești. Una dintre interlocutoare, profesoară de fizică și chimie din Rona de Sus, a refuzat să predea la liceul ucrainean pentru că învățase materia la Universitatea Babeș-Bolyai în limba română și nu se simțea capabilă să transmită suficient de bine cunoștințele respective în limba ucraineană. Lipsa de interes a membrilor comunității pentru educația în limba ucraineană este menționată și în interviul acordat de primarul comunei Poienile de sub Munte. Din această lipsă de interes decurge și lipsa de repere comunitare – comentariul îi aparține tot primarului menționat. Într-adevăr, întrebați despre legende sau figuri importante ale comunității, majoritatea celor cu care am discutat pe teren s-au dovedit în imposibilitatea de a evoca nume. În locul unor personalități cu un impact în cadrul minorității au fost menționate figuri locale: profesori, preoți, uneori chiar membri ai familiei. Și aici intervenția Emiliei Codrea trebuie menționată cu un statut special: realizatoare de emisiuni de radio, ea a furnizat o listă de personalități locale și regionale interesante, majoritatea profesori și scriitori (cf. fișe anexe).

BIBLIOGRAFIE

Repere generale:

1. BOIA, Lucian, *Cum s-a românizat România*, Humanitas, 2015
2. MARKÓ, Attila, *Romania, a Europe in miniature, Brief presentation of national minorities*, 2006 <http://www.dri.gov.ro/driold/documents/31032010-romania-a-europe.pdf>
3. MIHAI, Florin-Răzvan, *Minoritatea ucraineană din România (1918-1940)*, București, 2011, teză de doctorat, comunicată de autor, nepublicată (sept 2015)
4. NICOARĂ, Toader, *Istoria și tradițiile minorităților din România*, 2005 http://hiphi.ubbcluj.ro/Public/File/sup_curs/istorie16.pdf
5. ROBCIUC, Ion, Comunitatea ucraineană, in Capitolul VI "Istoria minorităților germană, ucraineană și turcă" in *Istoria minorităților naționale din România*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2008 (text foarte asemănător cu al lui MARKO Attila și NICOARA Toader) http://www.edrc.ro/docs/docs/Istoria_minoritatilor_3%20martie.pdf
6. VATAMANIUC, Dana, *Minorități etnice în Bucovina interbelică. Discurs identitar, propagandă, iredentism*, Conducător științific Prof. univ. dr. Ion Bulei (Universitatea București, Facultatea de Istorie, 2012) <http://www.unibuc.ro/studies/Doctorate2012Ianuarie/Vatamaniuc%20Dana%20Ramona%200-%20Minoritati%20etnice%20in%20Bucovina%20interbelica/rezumat%20teza%20dana%20vatamaniuc.pdf>
7. Lucrare comunicată de Emilia Codrea, traducătoare, profesoară de ucraineană la Sighetu Marmăției: SUBTELNYI Orest, *Istoria Ucrainei (de la începuturi până în zilele noastre*, Traducere din limba ucraineană Emilia Codrea (în lucru) Capitol despre Galiția și Bucovina

Rapoarte, statistici, monografii:

8. BEUCA, Alexa, ZEBRENIUC, Cristina, *Aspecte monografice. Poienile de sub Munte*. Maramureș, Editura Enesis, Baia-Mare, 2012
9. Centrul de resurse pentru diversitate etnoculturală: *Minorități în tranziție, Raport privind politicile publice în domeniul minorităților naționale și etnice din România* (ianuarie 2005) <http://www.edrc.ro/docs/docs/provoedivers/092-127.pdf>
10. Institutul Național de Statistică: <http://www.recensamantromania.ro>
11. „Populația după etnie la recensămintele din perioada 1930 – 2011, județe” (accesat în iunie 2015) <http://www.recensamantromania.ro/noutati/volumul-ii-populatia-stabila-rezidenta-structura-etnica-si-confesionala/> „Populația stabilă după etnie – județe, municipii, orașe, comune”

Statistici despre minorități în Transilvania la 1902:

12. http://documente.bcuccluj.ro/web/bibdigit/periodice/transilvania/1902/BCUCLUJ_FP_279996_1902_033_003.pdf

Ucraineni

13. „Ucraineni”, Wikipedia, <https://ro.wikipedia.org/wiki/Ucraineni>
14. „Ucrainenii din România”, https://ro.wikipedia.org/wiki/Ucrainenii_din_Rom%C3%A2nia
15. PETRETCHEI, Nicolae Miroslav, consilier al Uniunii Ucrainenilor din România, *Ucrainenii din România* (Citează consistent NICOARĂ Toader, *Istoria și tradițiile minorităților din România*, fără să indice sursa) http://multicult.ro/index.php?option=com_content&view=article&id=19:ucrainenii-din-romania&catid=12&Itemid=188&lang=ro

Maramureș

16. „Maramureș region”, <http://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CM%5CA%5CMaramureK1region.htm> (In Canadian Institute of Ukrainian Studies, (Universitatea Toronto) *Enciclopedia Ucrainei*, <http://www.encyclopediaofukraine.com/info.asp>)

Judetul Maramureș interbelic

17. [https://ro.wikipedia.org/wiki/Jude%C8%9Bul_Maramure%C8%99_\(interbelic\)](https://ro.wikipedia.org/wiki/Jude%C8%9Bul_Maramure%C8%99_(interbelic))
18. <http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/maramures/>
Informațiile și datele prezentate sunt reproduse parțial după [Volumul II, Tara Românească, al Enciclopediei României](#), editura Imprimeriei Naționale, 1938, lucrare elaborată sub conducerea prof. Dimitrie Gusti

Maramureș în 1945

19. <https://franckmelen.wordpress.com/2010/10/22/ultimele-batalii-din-maramure%C8%99/#more-364>
20. <http://www.eternulmaramures.ro/2010/01/09/cum-a-luptat-primarul-strifunda-din-borsa-ca-maramuresul-istoric-sa-nu-fie-ocupat-de-sovietici-%E2%80%93-5-martie-1945/>

Bucovina

21. „Bucovina”, <http://www.encyclopediaofukraine.com/pages/B/U/Bukovyna.htm>

Regiunea Transcarpatia

22. https://ro.wikipedia.org/wiki/Regiunea_Transcarpatia

Biserici și confesiuni religioase

23. Biserica Înălțarea Sfintei Cruci, Sighetu Marmăției <http://www.informatia-zilei.ro/mm/religie/la-sighet-a-avut-loc-hramul-bisericii-ucrainene-inaltarea-sfintei-cruci>
24. <https://www.descoperimlumeaimpreuna.ro/biserica-ortodoxa-ucraineana-din-sighetu-marmatiei-maramure>
25. https://ro.wikipedia.org/wiki/Biserici_de_lemn_din_Maramure%C8%99 (trimite la Ruscova și Poienile de sub Munte)
26. http://memoria.ro/?location=books&books_action=details&book_id=920
27. <http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/maramures/>
28. Vicariatul Ortodox Ucrainean din România (sediul temporar 1952-1990 Poienile de sub Munte) https://ro.wikipedia.org/wiki/Vicariatul_Ortodox_Ucrainean_din_Rom%C3%A2nia
29. PIȚURA, Ioan, titularul vicariatului ortodox ucrainean din România, cu sediul la Sighetul Marmăției <http://ziarullumina.ro/Intotdeauna-am-trait-in-buna-fratietate-cu-fratii-nostri-romani-39737.html>

Localități

Sighetu Marmăției

30. http://sighet.ro/?page_id=449

Rona de Sus

31. http://primariaronadesus.ro/prezentare_locala
32. Prezentare de Casian Pițura, profesor la Lic Ucrainean Sighet)
http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:KFliSZdunE0J:www.edteho.info/peducatie/materiale/maramures/rona/istoriarona.doc+%22zacamantul+de+sare%22&hl=ro&ct=clnk&cd=19&gl=de&lr=lang_ro

Costiui

33. Peter Lengyel, *biolog, expert in conservarea biodiversitatii, fotograf al naturii, secretar stiintific la ONG UNESCO Pro Natura (Bucuresti, membru al Uniunii Internationale pentru Conservarea Naturii* . Sighetu Marmăției și este expert și consultant în proiecte de conservare a biodiversității și dezvoltare durabilă.
<https://peterlengyel.wordpress.com/2013/10/16/lacurile-sarate-de-la-costiui/>

Legende ucrainene

34. Revistă trimestrială de literatură, artă și cultură editată de Asociația Cultural-Creștină a Ucrainenilor din România Taras Șevcenko) <https://trona2007.wordpress.com>
35. Lina Kostenko, *Marusia Ciurai* (roman istoric în versuri), Editura Grinta, Cluj-Napoca 2013, traducere Emilia Codrea

EVREII

Capitolul elaborat pe baza informațiilor culese în iulie - septembrie 2015 de către **Lungu Dana, redactor la Editura Universității Alexandru Ioan Cuza Iași.**

Pasajele introduse pe parcursul capitolului în chenare sunt texte elaborate de cercetătorul de teren. Raportul sintetic de cercetare elaborat de cercetător a fost predat Fundației Corona și este anexat prezentului raport de cercetare.

Pe parcursul capitolului sunt inserate cu fonturi distincte selecții din interviurile realizate cu reprezentanți ai minorităților, cu lideri formali sau informali, cu simpli membri ai comunității.

RECENSĂMÂNT	EVREI	
	anul 1930	anul 2011
ROMÂNIA	451.892	3.271
JUDEȚUL		
BOTOSANI	30.141	54
SUCEAVA	28.933	70
IASI	46.028	221
NEAMT	17.408	34
BACAU	17.603	43
VASLUI	12.015	14
GALATI	22.027	57
SATU MARE	23.164	36
MARAMURES	41.289	46
MURES	11.405	86
CLUJ	23.328	185
BIHOR	23.709	176
MUNICIPIUL BUCURESTI	69.972	1.333

Sursa date: Institutul Național de Statistică, Recensământul populației și al Locuințelor, 2011

Pe teritoriul României există un număr de 125 temple / sinagogi din care aproape jumătate sunt active sau parțial active. Având în vedere arhitectura deosebită a multor sinagogi, numeroase dintre ele sunt declarate monumente istorice și/sau arhitecturale, fiind protejate prin lege, ca de exemplu: Templul Coral și Sinagoga Mare din București, Templul din Cetate din Timișoara, Templul Vechi din Botoșani etc. Comunitățile evreiești număra cca. 765 de cimitire dispuse în diferite localități din România. Localitățile mai mari din România (ca București, Timișoara, Buzău, Brăila etc.) au băi evreiești publice, realizate de asemenea cu mult gust arhitectural și cu o funcționalitate deosebită.

V. TÂRGURI ȘI TÂRGUȘOARE ROMÂNEȘTI CRESCUTE DE EVREI

Poate una din cele mai dramatice pierderi în materie de diversitate etnică și culturală a României de astăzi în raport cu cea de acum 100 de ani este legată de populația evreiască. Dacă în 1930 locuiau în România 451.892 de etnici evrei, în 2011 mai puteam întâlni doar 3.271 dintre aceștia. De exemplu, în 1930, orașul Iași avea o populație de 102.872 de locuitori, cca. o treime fiind evrei (34.662). În anul 2011 doar 215 din cei 290.422 locuitori ai Municipiului Iași mai erau evrei.

Deși secolul XX a fost unul dramatic pentru minoritatea evreiască din România, istoria conviețuirii dintre români și evrei de-a lungul secolelor și chiar mileniilor este în măsură să demonstreze participarea etnicilor evrei la civilizația românească.

Cea mai veche semnalare a prezenței evreilor pe teritoriile românești ar putea fi plasată în **sec. I înaintea erei noastre**, în zona Dunării și a Mării Negre. Este vorba despre evrei veniți din Palestina și stabiliți în aceste zone pentru practicarea comerțului cu dacii. Există documente care atestă că Decebal le-ar fi atribuit orașul Thalamus (Talmaci), aproape de Turnu Roșu în Transilvania (vezi C. Iancu, 1996). În perioada Daciei romane, au fost aduse pe teritoriul dacic trupe romane din Palestina – celebra legiune a XIII-a Gemina. Odată cu aceștia, au venit în Dacia și mulți comercianți și coloniști evrei. Urmele prezenței lor sunt diverse: inscripții mortuare pe zidurile altarelor de rugăciune, plăcuțe votive, monede iudaice cu simboluri specifice, pietre de mormânt etc. (vezi S. Costachie, 2004).

Până în sec. XI, evreii apar în legăturile comerciale ce legau Bizanțul de Rusia și Polonia, dezvoltând prezența acestei populații pe Valea Siretului.

În secolele XV-XVII, se remarcă valurile de imigrări din Polonia și Galiția către Moldova și ulterior Muntenia. Avem de-a face cu grupuri de evrei târgoveți care reușesc să accedă la funcții importante la curțile domnești: secretari personali ai domnitorului sau medici personali, sfetnici sau creditori ai coroanei (în Moldova, este celebru medicul evreu Isac-beg, acreditat la curtea lui Ștefan cel Mare, care a funcționat și ca diplomat ambasador al Înaltei Porți; domnitorul Petre Șchiopul îl are ca medic personal pe doctorul Solomon Askenazi, venit de la curtea sultanului etc.)

Evreii au sosit și s-au stabilit în Moldova în principal prin nordul și nord-estul Moldovei, pe unde au pătruns comercianți evrei care făceau legătura între Polonia și Galiția, pe de o parte, și Imperiul Otoman, pe de altă parte. Existau adevărate axe de circulație orientate de la nord la sud, ce străbăteau Moldova pe Valea Siretului și estul Țării Românești. Datorită acestora s-au constituit fluxuri comerciale importante ce au permis în timp stabilirea evreilor în localitățile deja existente, iar ulterior chiar crearea de către aceștia a faimoaselor târguri și târgușoare evreiești din Moldova.

În târgurile din Moldova se stabilesc grupuri de evrei „târgoveți” încă înainte de anul 1500, acest lucru fiind dovedit și de existența în cimitire a pietrelor tombale datate la 1467 și 1549 (Iași), 1560 (Botoșani), 1627 (Piatra Neamț), 1652 (Dorohoi), 1661 (Râmnicu Sărat) și 1677-1689 (Neamț).

În sec. XVIII, negustorii evreii apar în Moldova ca actori ai dezvoltării economice, chemați de boierii moldoveni pentru înființarea de noi târguri și pentru dezvoltarea comerțului. Acestor „invitații” răspund valuri migratorii din Galiția și Polonia ce se extind apoi și către Țara Românească.

Secolul XIX a fost marcat de aceeași migrație Nord-Sud a populației evreiești ducând la diversificarea ocupațiilor și modernizarea economică a târgurilor și târgușoarelor moldovenești. Dacă urbanitatea și comerțul sunt caracteristice etniei evreilor, acestea au fost susținute și de interdicția de posesiune asupra terenurilor care a definit raportul evreilor cu autoritățile vremii.

Creșterea demografică, dezvoltarea economică și intelectuală a comunităților evreiești au dus și la o serie de curente antisemite, mai ales în Moldova și mai ales la începutul **secolului XX**.

Caracteristică perioadei este creșterea explozivă a numărului de evrei în toate provinciile istorice românești în primele trei decenii. O altă trăsătură este descreșterea numerică puternică în perioada 1939-1945, din cauza deportărilor impuse de regimul nazist din Germania cu care România era aliată, cât și din cauza unor acțiuni antisemite desfășurate de mișcări naționaliste extremiste (Garda de Fier) care au forțat bună parte din populația evreiască să migreze spre alte țări.

O altă scădere numerică importantă, continuă și constantă, a avut loc și după anul 1948, odată cu crearea statului Israel.

V.1. BOTOȘANI, oraș vechi de târgoveți evrei

În 1930, în județul Botoșani, locuiau 30.141 evrei, pentru ca în 2011 să mai întâlnim doar 54 membri ai etniei. Orașele județului Botoșani au avut în jurul lor o constelație de târgușoare evreiești, întemeiate începând cu sec. XVI, la momentul actual complet depopulate de evrei.

Între cele două războaie mondiale numărul evreilor îl depășea pe cel al românilor

Documente cu privire la existența unor evrei la Botoșani datează de la începutul sec. XVI. Negustori evrei din Polonia, în drumul lor spre Dunăre, făceau popas la Botoșani, pentru că aici găseau gazdă la evreii locali, unde puteau primi mâncare gătită după ritual (cașer), după cum puteau să țină Sabatul după datină și să-și facă rugăciunea într-un miniat. Primele pietre funerare din vechiul cimitir evreiesc datează de la 1540, dată considerată a fi începutul unei obști evreiești la Botoșani.

Județul Botoșani este cel mai nordic județ al României, în estul Carpaților Orientali.

Municipiul Botoșani este reședința de județ și se bucură de acces terestru facil, cu o calitate bună a drumurilor în oraș, precum și către județele învecinate, Iași și Suceava. Există și acces feroviar, care este limitat de faptul că gara Botoșani este capăt de linie.

Municipiul Botoșani este înconjurat de dealuri, cu peisaje foarte frumoase în drumurile spre Iași sau Suceava, dar și în zonele strict limitrofe, cum ar fi Ipotești. Potrivit unor statistici recente, Botoșani este orașul cel mai verde din România, iar calitatea aerului este foarte bună. În jurul municipiului se află numeroase zone împădurite, unde poate fi practică vânătoarea în cadru legal. După evenimentele din 1989, industria locală s-a ruinat. Astfel, singurele zgomote mai mari sunt cauzate de mașinile mari de transport.

Municipiul Botoșani este un oraș verde, cu străzi bine asfaltate și trotuare pavate recent. Imaginea generală este de oraș curat și îngrijit, cu excepția zonei industriale și a unor cartiere periferice de blocuri, cum e Cartierul Tineretului. Centrul vechi este proaspăt renovat și este de o mare valoare istorică și arhitecturală.

CENTRUL VECHI

Municipiul Botoșani se bucură de o mare încărcătură culturală. Centrul vechi este spectaculos și recent reabilitat prin proiecte europene. Pe lângă acesta există un Muzeu de Istorie, un Muzeu Etnografic și mai multe case memoriale (Nicolae Iorga, Mihai Eminescu – la Ipotești, George Enescu – la Liveni, Ștefan Luchian). La Ipotești, există un întreg centru memorial, cu programe culturale ce adună oameni de cultură din toată țara. Aceste obiective sunt destul de bine păstrate și îngrijite.

Parcul „Mihai Eminescu” din Botoșani, fosta Grădină Vârnav, este foarte frumos amenajat, cu un mic lac, pe care se pot închiria bărci sau hidrobiciclete, și cu locuri moderne de joacă pentru copii. La Stâncești, în apropiere, se află urmele cetăților dacice Bobâlca, nepuse însă în valoare. La Călinești, există un conac, al familiei Miculescu, excelent restaurat, care însă este proprietate privată. La Miorcani se află conacul familiei Pillat, aflat din păcate în ruină.

În ceea ce privește comunitatea evreiască din Botoșani, pot fi amintite ca obiective ale recuperării culturale istorice: **Centrul vechi, Sinagoga mare, Cimitirul evreiesc (cu pietre funerare din sec. XVI)**. În județ mai întâlnim **Sinagoga din Săveni** (singura sinagoga din țară scoasă la vânzare din lipsa de membri ai comunității), **Sinagoga și cimitirul evreiesc din Dorohoi**, cu una din cele mai vechi inscripții pe piatra funerară (1640).

În data de 8 iulie 2015 a fost inaugurat la Dorohoi **Muzeul de Istorie a Evreilor din Moldova de Nord „Shlomo David”** comemorând Pogromul din Dorohoi din 1 iulie 1940.

Stabiliți statornic la Botoșani, evreii și-au construit numeroase locuințe, prăvălii, școli, așezăminte spitalicești și sinagogi. Din rândul lor s-au ridicat importante personalități ale științei și culturii românești, între care Simion și Henri Sanielevici, Barbu Lăzăreanu și Alexandru Graur.

Botoșaniul l-aș descrie ca pe un oraș evreiesc. În perioada celui de-al doilea război mondial, populația evreiască a Botoșaniului era 50% plus unu din populația Târgului Botoșani, că nu era oraș încă. În fine, aș putea descrie și o mică comunitate [evreiască actuală], pe cale de dispariție.

În perioada interbelică, comunitatea evreiască din Botoșani era foarte largă și bine organizată religios și profesional. Comunitățile religioase erau în același timp comunități profesionale. Doar sărbătorile mari adunau evreii dincolo de apartenența la grupuri ocupaționale. În județul Botoșani erau în jur de 70 de sinagogi.

Sinagogile erau după bresle. Eu, ca și croitor, nu mergeam la sinagoga fierarilor. Erau sinagogi pe bresle, sau case de rugăciuni. La noi nu este importantă clădirea. Nu trebuie neapărat să o construiești, să o faci, să spui că-i sinagogă. Poți și la tine în casă dacă ai două obiecte: minim 10 oameni maturi și un Simhat Tora. Și atunci puteai să transformi camera ta în casă de rugăciune. Evreii, când construiau, mergeau pe breslele lor, la sinagogile lor. În momentul în care comunitatea a început să scadă numeric, au început să se adune la o sinagogă, la două. Eu țin minte că eram copil și mergeam la altă sinagogă.

Diminuarea comunității a dus în timp la restrângerea locurilor cu încărcătură religioasă, inclusiv prin „contribuția” demolatoare a regimului comunist. În prezent, în municipiul Botoșani mai este funcțională și vizitabilă **Sinagoga Mare, construită în 1834.**

Nu mare, ci înaltă. Aufsatz se numește, care înseamnă Sinagoga.

Era o legendă o dată în România, în care sinagogile nu trebuiau să depășească, ca înălțime, bisericile, turla, mai exact clopotnița. Și dacă o să mergeți la Sinagoga din Botoșani o să vedeți că o sa coborâți. Și cea din Iași este construită sub pământ. Din această cauză, fiind legea aceasta, **noi nu puteam sa construim, să ridicăm clădirea, ci am coborât.**

Sinagoga Mare din Botoșani se află în zonă centrală, cu acces facil, în proximitatea pieței. Din păcate, în perioada comunistă, în anii 80 a fost înconjurată de blocuri de locuințe.

Centrul Vechi al Botoșanilor este și a fost un centru comercial, predominant evreiesc, parte constitutivă din vechiul cartier evreiesc și un ansamblu arhitectural extrem de relevant deopotrivă pentru comunitatea evreiască, pentru istoria locului, pentru dezvoltarea urbană, cea capitalistă, precum și pentru circulația influențelor arhitecturale.

Marele vad comercial a beneficiat însă de construcții impozante, care au făcut din centrul istoric al orașului o zonă renumită pentru valoarea sa arhitecturală. Ea cuprindea piața cea mai frecventată a Botoșaniului (numită, de-a lungul timpului, „Piața Târgului”, „Piața Mare”, „Piața Carol”, „Piața 1907” sau „1 decembrie 1918”), cu o porțiune din drumul principal (Strada Mare, Calea Națională, Strada „1 decembrie 1918”). Practic, orașul a evoluat de-a lungul sec. XIX, de la tipul de târg concentrat asupra arterelor principale de tranzit, spre cel care are drept centru de greutate piața, locul efectiv al tranzacțiilor, spre care se îndreaptă rețeaua de străzi.

Botoșaniul este printre singurele orașe din Moldova care are un centru vechi foarte bine conservat. Centrul Vechi era parte din Cartierul Evreiesc, deoarece **clădirile sunt specific evreiești: jos magazinul, la etaj locuința**, familia care se ocupă de magazin.

Pe o structură medievală de beciuri boltite, zona centrală avea două tipuri de clădiri: dughene de parter sau cu parter și etaj destinat, în general, locuinței. Unele detalii de arhitectură sugerează că multe etajări datează de la mijlocul sec. XIX. Dar după marele incendiu din iunie 1887 – care a devastat aproape opt sute de case, în majoritate evreiești, ca și unele clădiri de cult – centrul orașului a fost refăcut de o manieră impresionantă. Faptul s-a datorat și modului în care sinistrații din Botoșani au fost imediat ajutați de alte comunități evreiești, din țară sau din străinătate. Se pare că incendiul a înlăturat ultimele dughene improvizate (din paiantă) și a impus refacerea nivelelor superioare ale clădirilor din centru. Este vorba mai ales de fațade, căci structura clădirilor a rămas destul de fidelă vechilor modele. Centrul Vechi a fost reabilitat în perioada 2009-2011.

Eu m-am născut în Botoșani. L-am cunoscut de mic copil și sunt încântat și uimit cum arata atunci și cum arată acum. Era un sătuc. Cimitirul era la câțiva metri de aici, în plin centru. De câteva sute de ani pietrele au intrat în pământ. Dar se conservă totuși. În jurul lui s-a dezvoltat orașul.

Centrul vechi, care are aspectul tipic de oraș comercial, baza orașului între războaie a fost aici făcuta, au fost ateliere până și de frânghii, au fost mori. Acolo erau magazine la parter și la etaj se locuia. **Sunt și niște beciuri legendare, suprapuse, pe mai multe niveluri**, se țineau acolo produse perisabile. Am intrat odată înăuntru. Cărămida nu era acoperită, parca era pusă ieri.

BOTOȘANI (jud. Botoșani) – CENTRUL VECHI

BOTOȘANI (jud. Botoșani) – CENTRUL VECHI

ALTE OBIECTIVE ȘI ALTE PERSONALITĂȚI

Istoria, arhitectura, urbanismul și cultura orașului Botoșani sunt legate de istoria comunităților evreiești. Din păcate, despre acestea putem vorbi astăzi mai mult la timpul trecut.

Cărțile poștale de epocă insistau asupra Pieței Mari și a Căii Naționale, surprinzând și câteva dintre cele mai cunoscute firme ale unor oameni de afaceri evrei: librăria „Minerva” - proprietate Goldschleger&Comp.; librăria „Modernă” a lui Z.Schwartz, instalată în fosta casă Moscovici; magazinul (Casa) Carol Ankele, comercializând mașini și ustensile de tot felul, „cel mai mare din oraș”; luxosul hotel „Regal” etc.

Sunt 10 obiective. Mă ocup de un tur al obiectivelor evreiești.

Spitalul evreiesc (TBC-ul actual). Ar mai fi **școala evreiască sau israelită** construită de Alianța Evreiască din Franța. În fosta școală nr. 4. Este pe strada Ștefan Luchian, fosta Karl Marx.

Ar mai fi **cabinetele doctorului Tauber**. Era președintele comunității în cel de-al doilea război mondial. Deși era evreu, avea voie să practice medicina, deoarece nu erau medici în Botoșani. Și și-a deschis undeva unde e [fosta fabrică] Textila. Avea un cabinet medical unde trata evrei și neevrei care nu-și permiteau. Era un fel de cabinet pentru cei nevoiași.

Cimitirul evreiesc are 3 părți: are o parte veche, separată de cea nouă; are o parte veche a părții noi și partea nouă care e acum. În cimitir sunt îngropați și soldați evrei care au murit în Războiul de Independență.

Este **Casa Moscovici**, Biblioteca Județeană, care la parter era bancă, iar la etaj era casa bancherului. Era prieten foarte bun cu regele Carol I, cred. Vizavi de bancă a fost teatrul, unde a lucrat Mihai Eminescu ca sufleur, **Casa Sommer** se numea. Și regele (acum nu mai știu care, să nu fac vreo confuzie) când venea la Botoșani, venea la bancherul Moscovici care îl aștepta cu căruța trasă pe peron. Regele venea fără escortă, venea doar el cu trenul. Moscovici a fost și primul evreu care a primit cetățenie română după Războiul de Independență.

Serge Moscovici, psihologul, nu știu ce legătură are cu Casa Moscovici, dar ... fiul lui este ministru în Franța. Serge Moscovici era foarte legat de locurile acestea. Are și o carte cu profesorul Adrian Neculau, care e și el din Botoșani, dar român.

Alexandru Graur – lingvistul; Sanielevici – antropolog. Au fost mai mulți frați Sanielevici din câte îmi aduc aminte: și ingineri, și biologi. Era o familie destul de mare.

Max Blecher, Isidore Isou, care au fost mult mai puțin cunoscuți la noi în România, dar sunt nume mari în Franța.

Shaul Karmel, un scriitor din Ștefănești, dar acum tot din Botoșani e și el. Sunt mulți, și trebuie luați pe fiecare domeniu. **Doctorul Nicolae Cajal, academician**; tatăl lui tot doctor era; și băiatul lui Nicolae Cajal a dezvoltat vaccinarea, celei antigripale.

Ar mai fi **profesorul Marcus** de matematică la Iași; **avocatul Horodniceau**, doamna Horodniceanu era pianistă; sau **scriitorul Schor** care este în Israel. Scrie epigrame. Foarte mulți doctori și personalități care s-au născut și au plecat.

Profesorul universitar de matematică, **Heimovici**.

Dar nu exista case memoriale ale acestor personalități evreiești.

Comunitatea evreiască din Botoșani a schimbat în bine atât România, cât și omenirea, pentru că sunt scriitori francezi care sunt divinizați acolo, dar care sunt evrei români din Botoșani.

V.2. Sinagoga Gah din SUCEAVA

O altă localitate în care comunitățile evreiești au prosperat a fost orașul Suceava. În 1930 locuiau în oraș 28.933 de evrei, pentru ca în 2011 să putem întâlni doar 70 de etnici evrei.

Începând vizita în oraș vom remarca peisajul foarte frumos. Suceava este situată între dealuri, expunând un peisaj format din linii foarte molcome și lungi, un peisaj tipic nordului Moldovei de deal, fără înălțimi muntoase. Se trece prin multe sate, cu aspect tipic moldovenesc, foarte curate.

Odată ajuns în oraș, peisajul devine urban, destructurat arhitectural, cu blocuri relativ recente, din anii 80, cu străzi înghesuite și extrem de aglomerate. În ceea ce privește diversitatea națională trebuie menționată coexistența mai multor grupuri etnice:

Dacă începem de la intrarea dinspre Fălticeni, este [biserica] Hagigadaru a armenilor. Cetatea [Sucevei] care a fost refăcută acum și arată, într-adevăr, ca obiectiv turistic. Lângă ea există un fel de muzeu al satului. Biserica catolică care iarăși are vreo sută de ani, a nemților, de altfel și a polonezilor. Deci astea ar fi să zicem.

Singura strada neatinsă de furia de a construi blocuri este strada Armenească, pe care se află sediul Comunității evreiești. O strada veche și case tradiționale, acoperite cu șindrila și cu cerdac, dar și case boierești din perioada interbelică, cu o biserică evanghelică, având în capăt o biserică ortodoxă de piatră, monument istoric, aflată în renovare. În rest, printre blocurile centrale, se mai găsește câte o biserică frumoasă de piatră. Deși slab semnalizată, str. Armenească este unica stradă veche, nedemolată. Nu are lungime mare, dar clădirile sale sunt foarte frumoase, dând seama probabil de vechiul oraș.

Sinagoga Gah a fost construită în anul 1870 și este singura sinagogă funcțională din județul Suceava și a beneficiat de restaurări în 1910, 1975, 1983 și 2003.

Sinagoga este printre puținele care mai au picturi originale și extraordinar de bine păstrate. Toată lumea, până și ambasadorul Israelului care a plecat acum o luna, nu-i venea a crede. **Sinagoga are și câteva lucruri mai rare.** Ambasadorul a spus că a mai văzut în Germania și în Anglia parcă. Sunt două registre cu triburile lui Avraam și după aia cu un fel de zodiac. Și a spus că acestea sunt mai deosebite, nu mai știu ce specialitate avea dumnealui, dar se pricepea. Sinagoga Gah este în ghidul turistic al Sucevei, în afară că este cea mai veche clădire rămasă în picioare.

Comunitatea evreilor din oraș intenționează să introducă sinagoga în circuitul turistic și să o facă accesibilă publicului. În clădirea sinagogii se va amenaja o expoziție cu fotografii și obiecte de cult evreiești.

O parte dintre evreii care au ajuns în Suceava se așează în zone rurale și dezvoltă ferme. O altă parte se stabilesc în micile orașe unde încurajează dezvoltarea economică, mulți fiind implicați în activități comerciale și mici lucrări manuale.

La 1826, din 62 de companii comerciale, 44 erau deținute de evrei. Pe lângă negustori, mai erau proprietarii de mici ateliere meșteșugărești, cârciumari și hangii, cămătari, constructori, proprietari de terenuri. La sfârșitul sec. XIX, comunitatea evreilor din Suceava dispunea de un templu și 8 case de rugăciune publică. Înainte de 1940 existau în județ mii de evrei care au contribuit din plin la dezvoltarea orașelor și care dețineau fabrici, școli, ateliere, depozite, prăvălii.

Până în anii 60, viața comunității a fost animată. Dovadă în acest sens stau cele 10 sinagogi cât și liceul evreiesc care număra 25 de încăperi și se afla situat pe locul actualei clădiri a Poștei.

În municipiu existau 5 cimitire, unele din ele având o vechime de câteva sute de ani. Cimitirul de pe strada Parcului are circa 200 ani, iar cel de pe strada Alexandru cel Bun în jur de 400 ani. Totuși, „cel mai vechi și mai frumos cimitir evreiesc din tot sud-estul Europei se afla la Siret”, ne-a declarat liderul comunității evreiești locale. După unele surse el datează de pe vremea lui Dragoș-Voda.

Mai e un cimitir vechi unde sunt pietre de pe la 1700. Ele nu sunt în română, sunt toate în ivrit și în germană. A fost un grup de profesori de la Facultatea de Istorie din Ierusalim. Ei au citit acolo, au găsit pietre de la 1700. Pe o piatră au găsit o poveste a unui tip care lua bani de la bogați și îi dădea la săraci. Au fost niște cercetători din Elveția care au scos o carte referitoare la arhitectură și la arta pietrelor. Cimitirul este puțin neobișnuit față de alte tipuri de cimitire evreiești. Printre ele sunt pietre de mormânt cu o arhitectură deosebită.

Printre personalitățile evreiești care s-au născut în Suceava ne este amintit **Norman Manea**, scriitor și om de cultură care trăiește din 1986 în Statele Unite ale Americii. Este unul din cei mai traduși romancieri români.

Cea mai mare personalitate din comunitate e **Norman Manea**. El vine la 2-3 ani, când vine în România, că e mama înmormântată aici. Este o bibliotecă la mine la școală, la liceul Ștefan cel Mare unde el a urmat liceul. A făcut și un film. A găsit clasa, locul în bancă, poze cu foști profesori care sunt pe pereți. Biblioteca îi poartă numele. El a făcut o donație. Toate cărțile lui există în acea bibliotecă trimise de el din SUA.

Viața comunității se derulează fără evenimente deosebite, singurele lucruri notabile fiind legate de reuniunile săptămânale care au loc la sinagogă unde se țin cursuri de religie mozaică.

Și în celelalte orașe din județ, în special Rădăuți, au existat puternice comunități evreiești. De asemenea, la Frasin, la Siret, la Câmpulung Moldovenesc, Fălticeni etc. Aceste comunități adeseori nu mai numără nici un membru. Cei care mai trăiesc au peste 60 de ani existând pericolul ca „peste 12-15 ani să rămână doar legenda”.

SUCEAVA (jud. Suceava) – SINAGOGA GAH

SUCEAVA (jud. Suceava) – CIMITIRUL EVREIESC

V.3. În IAȘI – cea mai veche Sinagogă și cel mai vechi Teatru evreiesc ...

Înainte de al doilea război mondial, Iașul avea o populație de cca. 100.000 de locuitori, o treime fiind evrei. Era un oraș cosmopolit, un adevărat centru cultural. Primele documente care ne vorbesc de vechimea evreilor în Iași sunt pietrele funerare din cimitirul situat în Ciurechi, dintre care cea mai veche ar purta data anului 1467.

Comunitatea evreiască din Iași a fost mare și importantă din punct de vedere economic, social și cultural. Evreii au contribuit la dezvoltarea comerțului intern prin lărgirea pieței de mărfuri și susținând schimburi cu exteriorul. Au început a practica și arendășia, remarcându-se prin „orânda cârciumăritului” (se numeau la un moment dat chiar „orânde jidovești”) în târguri, orașe și sate, închiriind imobile, terenuri, poduri, vămi, poverne, accize etc., și, de asemenea, realizând activități manufacturiere, deținând mici ateliere, la care se adăuga de obicei și o mică dugheană pentru a vinde produsele sau fiind negustori sau meșteșugari ambulanți.

SINAGOGA MARE DIN IAȘI – CEA MAI VECHE DIN ȚARĂ

Sinagoga Mare din Iași este poziționată central, la intersecția unor artere importante de circulație, în zona cunoscută ca Târgu Cucului. Aspectul general al Sinagogii este foarte bun, căci a trecut printr-o perioadă îndelungată de restaurare, începând cu anii 2000. Lucrările nu sunt încheiate deoarece s-au descoperit resturi din vechea fundație a sinagogii.

Sinagoga mare este prima sinagogă de pe teritoriul României, din 1671. Clădirea actuală este din 1671. Înaintea ei a fost o altă clădire din lemn, cam pe la 1400 și ceva care a luat foc în timpul unui incendiu. Curios lucru că în momentul de față, vrând să amenajeze curtea sinagogii mari, **s-au găsit ruinele vechii sinagogi.**

Sinagoga Mare a fost construită în perioada 1657-1671, fiind cel mai vechi edificiu de cult mozaic de pe teritoriul României. Este cea mai renumită și cea mai cunoscută sinagogă din Iași, fiind socotită cel mai vechi monument de arhitectură din România. Datorită vechimii sale, a fost inclusă pe Lista monumentelor istorice din județul Iași în anul 2004. Sinagoga Mare nu era doar o simplă sinagogă, era un simbol al vechimii comunității și al continuității sale în spațiul ieșean.

Primul rabin care a predicat în ea se pare că a fost cunoscutul învățat Nathan Hanover. În secolele ce au urmat, mulți rabini vestiți au predicat de la amvonul acestei sinagogi. De-a lungul secolelor, sinagoga din Târgu Cucului a trecut prin multe modificări, prin incendii, sau alte calamități naturale. Prima clădire se pare că a fost din lemn și era o copie fidelă a sinagogilor galițiene, în stil baroc. Are o înălțime de 22 de metri, o parte fiind zidită în pământ. Sala principală are o formă de corabie iar în partea opusă se află Steaua lui David.

După ce în 1822 a fost incendiată, lăcașul a trebuit refăcut, în prezent fiind construită din piatră și cărămidă, cu ziduri groase. În 1939, existau în Iași 112 case de rugăciune evreiești, majoritatea fiind organizate pe bresle, precum cea a Merarilor, a Cizmarilor, ș.a., însă cele mai multe au fost dărâmate în perioada comunistă, iar acum doar în Sinagoga Mare se mai oficiază slujbe religioase.

Femeilor și bărbaților nu le era permis să stea în aceeași încăpere. Femeile aveau o galerie din care priveau prin cinci ferestre. Sala mare era luminată de cinci candelabre și trei sfeșnice. În partea de răsărit se afla kivotul, dulapul sfânt în care se păstrau sulurile Torei. Era coborâtă mult în pământ, astfel că, pentru a intra trebuia să cobori mai multe trepte. Aici se țineau în zilele de Sabat, sau zilele de Iom Kipur frumoase și impresionante slujbe religioase.

Pe lângă Sinagoga Mare, se mai află în Iași o altă sinagogă în reabilitare. **Sinagoga merarilor**, după numele breslei care a construit-o. Sinagoga Merarilor se află în imediata apropiere a Sinagogii Mari, în aceeași zonă cunoscută sub numele de Târgu Cucului.

Mai e și sinagoga merarilor, aici lângă comunitate, pe care o reparăm acum și sperăm ca până la sfârșitul anului să fie gata. La demisol este baia rituală și probabil că vom face și centru comunitar. Sunt niște încăperi acolo și este spațiu. O să facem un muzeu mare la etajul Sinagogii Merarilor. E planificat să facem acolo un muzeu cu mai multe obiecte.

TEATRUL EVREIESC DIN IAȘI, CEL MAI VECHI DIN LUME

În centrul Iașului, vis-a-vis de Teatrul Național, în stânga acestuia este o placă memorială: „Aici a ființat primul teatru evreiesc din lume (**Pomul Verde**) întemeiat în 1876 de Avram Goldfaden”.

Prima reprezentație s-a jucat pe 19 august, iar printre cronicarii care au consemnat deschiderea porților, s-a numărat însuși Mihai Eminescu, care a consemnat evenimentul în Curierul de Iași (vineri, 20 august 1876). **Avram Goldfaden**, poet, dramaturg și actor rus de origine evreiască, zece ani mai târziu avea să monteze și primul teatru evreiesc din New York.

Închis în timpul celui de-al doilea război mondial, „Pomul Verde” a fost transformat în anul 1949 în Teatrul Evreiesc din Iași, care în anul 1956 a luat numele lui Avram Goldfaden. Odată cu scăderea numărului de spectatori, pe măsură ce evreii din Iași emigrau în Israel, Teatrul Evreiesc s-a desființat în anul 1963, iar clădirea sa a fost demolată. La 27 decembrie 1976, s-a dezvelit bustul lui Avram Goldfaden, amplasat în fața Pomului Verde. La data de 15 octombrie 2002 a fost dezvelit un obelisc amplasat chiar pe locul unde a funcționat, din august 1876 celebra grădină „Pomul Verde”.

Eu am mai prins, copil fiind, când era ... **Nu era clădire construită. Era cu un cort foarte gros**, foaie de cort foarte groasă și acoperea acest teatru. Se pare că Goldfaden, în momentul în care a ajuns la New York, a fost și părintele spectacolelor de stradă de la New York.

ALTE PERSONALITĂȚI

Unul din domeniile de specialitate în care s-au remarcat în mod deosebit evreii au fost medicina. Ei au practicat profesia dar și-au adus și contribuția la ridicarea unor instituții spitalicești ce deservește și în prezent populația Iașului.

Au fost foarte mulți profesori universitari evrei. Chiar pe timpul meu era. La medicină era profesorul **Aurel Schnerr**, era profesorul **Vecsler**, un eminent chirurg. Alte două clădiri importante care au fost în Iași sunt **Spitalul Israelit și Spitalul Ghelerter**, actualmente spitalul Elena Doamna și spitalul de sănătate mintală sau niște cabinete.

Am găsit într-un material, într-o carte, precum că Spitalul Israelit era inițial conceput și ca spital și ca azil de bătrâni, avea mai multe funcționalități. Erau mai mulți medici care s-au ocupat de întemeierea lui. Și eu am mai prins, copil fiind, mai mulți medici evrei. În perioada războiului, știți că medicii evrei nu aveau voie să consulte creștini și medicii creștini nu aveau voie să consulte evrei? Totuși, a fost un profesor care a operat în Spitalul Israelit. Profesorul Chipair. Știți că erau doi mari profesori pe vremea respectivă în Iași, chirurgi: **profesorul Chipair și profesorul Buțoreanu**.

POGROMUL

În orașul Iași și în împrejurimile acestuia se păstrează și sunt încă descoperite informații, locuri și inscripții cu privire la pogromul din 27-29 iunie 1941. Se păstrează o placă memorială pe zidul **fostei Chesturi de Poliție**, pe str. Vasile Alecsandri, pentru victimele evreiești ucise în curtea acesteia și o placă memorială la Gara din Iași pentru „**trenurile morții**” ce au transportat în vagoane de vite zile în șir mii de evrei până ce cea mai mare parte dintre ei au murit din lipsă de apă și aer.

Cadavrele de pe stradă și cele care au fost la fosta Chestura de Poliție de pe str. Vasile Alecsandri au fost duse spre cimitir cu căruțele salubrității. Gropile au fost pregătite dinainte. Asta una. Și după aceea, nu știu dacă ați auzit de groapa de la Popricani (localitate de lângă Iași). Întâmplător, un locuitor din Popricani a asistat la ce s-a întâmplat acolo. Era copil și era cu vitele în pădure. Era cât pe ce să fie și el omorât. Dar probabil că a dovedit că el nu este evreu și atunci a scăpat. Dar a văzut ce s-a întâmplat. S-au găsit tuburile de la cartușele care s-au utilizat pentru omorârea oamenilor acolo și procuratura militară a deschis o anchetă, s-a făcut proces, s-au găsit și vinovați, inclusiv numele lor. Și a fost deschis dosar penal, dar oricum nu mai era nici un supraviețuitor din cei care au comis masacre.

Pogromul de la Iași care a dus la moartea a peste 13.000 de evrei rămâne una din traumele majore ale comunității evreiești din Moldova și ale istoriei recente a României. Este, din păcate, unul dintre cele mai cunoscute evenimente din Iași la nivel național și internațional prin brutalitatea și cruzimea cu care s-au întâmplat.

IAȘI (Jud. Iași) – SINAGOGA MARE

IAȘI (Jud. Iași) – bust AVRAM GOLDFADEN – obelisc „POMUL VERDE”

V.4. BUCUREȘTI, oraș cu tradiții și cu avangardă

Bucureștiul este foarte bogat din punct de vedere cultural, având muzee, biserici și clădiri importante. Central sunt dispuse multe dintre acestea, precum Muzeul National de Istorie al României, Muzeul Țăranului Român, Spitalul Colțea, Palatul Parlamentului, Muzeul de Istorie Naturală Grigore Antipa, Cercul Militar, zona rezidențială Cotroceni etc. Majoritatea clădirilor considerate vechi sunt clădiri ante și interbelice care dădeau supranumele orașului de „Micul Paris”.

Aș arata în primul rând **locurile frumoase din București**. Zona Cotroceni, șoseaua Kiseleff, parcul Cișmigiu, parcul Carol, Herăstrăul. Apoi aș prezenta niște clădiri, Casa Enescu, Muzeul de Istorie a Bucureștiului, Spitalul Colțea, fosta clădire a Poștei, după care muzeele: Muzeul de Artă Modernă, Muzeul National, Muzeul Cotroceniului.

Bucureștiul devine, către sfârșitul sec. XVII, un important centru al prezenței evreilor în Muntenia, lucru demonstrat și de prezența pietrelor tombale în cimitirele evreiești ale orașului, cea mai veche fiind datată 1682. Evreii sunt secretari ai domnului, cămătari, negustori (cei veniți din Imperiul Otoman în special au înlesniri comerciale și beneficiază de protecție). Totuși, cea mai veche mențiune în documentele oficiale de curte despre evreii din București datează din sec. XVI. Menționările referitoare la București sunt însă mult mai vechi, datând de la 1573, când apar în documente oficiale de curte numiri ale unor evrei pe posturi de secretari sau cancelari ai domnitorului, beneficiind de facilități și înlesniri, care s-au răsfrânt și asupra conaționalilor din oraș, chiar dacă aceștia nu dețineau funcții importante. Deși în epocă apar și măsuri punitive referitoare la evrei (cazul pravilelor date de Matei Basarab sau al încercărilor de convertire la ortodoxie făcute tot de Matei Basarab către sfârșitul domniei sale) comunitățile evreiești din București prosperă și încep chiar să dețină proprietăți. Demn de remarcat este cazul de la 1678 când un evreu închiriaza teren în zona comercială a Lipsanilor pentru a ridica ulterior prăvălii și case.

Bucureștiul atrage multe minorități prin statutul său de capitală dar și prin cultura cosmopolită dezvoltată în perioada antebelică și interbelică.

Aș povesti că Bucureștiul era un oraș foarte primitiv și din secolul al XIX-lea (sau chiar și mai înainte) trăiau și trăiesc foarte multe minorități. Și în acest context aș spune că fiecare minoritate are în București monumente reprezentative (armenii au Biserica Armenească, grecii au Biserica Grecească) și sigur că m-aș referi și la evrei.

În București, începând din sec. XVI-XVII, evreii au avut un cartier întreg care nu mai există - zona Căii Văcărești. Aș arăta puținele monumente care au mai rămas: **Templul Coral, Sinagoga Mare** (amândouă construite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea) și muzeele care s-au deschis, respectiv muzeul evreiesc din vechea Sinagogă (Sinagoga Meseriașilor - acum este în renovare). La Sinagoga Mare s-a organizat o expoziție permanentă despre Holocaustul Evreiesc. Există și un monument al Holocaustului care a fost inaugurat acum 7 ani. Există un Teatru Evreiesc de Stat în limba idiș, un centru comunitar evreiesc în care se desfășoară foarte multe activități care atrage atât tineri cât și vârstnici. Sunt implicate toate generațiile, de la grădiniță până la vârsta a treia. Pentru cei din urmă este un loc de socializare, este o inițiativă foarte importantă, pentru că bătrânii nu se mai simt singuri.

Din mărturiile prezenței evreilor în trecut dar și ale activităților actuale din București amintim:

- Templul Coral – copie a templului Leopoldstadter din Viena, 1860;
- Teatrul evreiesc de stat (a adăpostit pe vremuri legendarul teatru Barașeum);
- Muzeul de Istorie a evreilor din România, construit în 1850 de Breasla Croitorilor;
- Sinagoga Mare poloneză, construită în 1845 de comunitatea evreilor polonezi;
- 3 blocuri în stil modernist, creația arhitectului Marcel Iancu;
- Calea Văcărești, fostul cartier evreiesc, sec. XIX;
- Avangarda, fenomen cultural inițiat de intelectuali evrei, cunoscut foarte bine peste hotarele României (Ion Vinea, Tristan Tzara, Marcel Iancu, Benjamin Fundoianu, Ilarie Voronca, Stephan Roll, Sașa Pană etc., majoritatea scriitori evrei).

Exemplele sunt cu zecile. Începând cu profesorul **Nicolae Cajal**, care a fost un om de știință foarte cunoscut, scriitorul **Mihail Sebastian**, numeroși arhitecți. Pe Calea Victoriei sunt multe clădiri importante care au fost proiectate de arhitecți evrei.

TEMPLUL CORAL ȘI EVENIMENTE

Templul Coral este cel mai mare lăcaș de cult al evreilor din București. Edificiul este amplasat ultracentral (Str. Sfânta Vineri, nr. 9 din Sectorul 3). Accesul se poate face cu transportul în comun sau chiar pe jos din centrul cultural-istoric. Clădirea impresionează prin arhitectura și calitatea materialelor cu care a fost renovată. În apropiere se află și Sinagoga Mare, construită între anii 1845-1846 de către comunitatea evreilor așkenazi din Polonia, primul mare edificiu de cult al acestei obști.

Templul Coral din București a fost construit între anii 1864-1866, fiind renovat în 1932 și 1945. Deși a trecut prin numeroase devastări de-a lungul istoriei sale, Templul Coral a rămas sanctuarul principal al evreilor din București.

Inaugurarea lui a avut loc în 1867 cu participarea diplomaților străini și a membrilor guvernului. Construcția a reușit să păstreze aspectul mauro-bizantin și a beneficiat de-a lungul anilor de mai multe îmbunătățiri: în anul 1892 s-a construit cel de-al doilea nivel al galeriei; în 1932, a apărut o nouă aripă care avea la parter o sala de conferințe și de festivități și o cameră a clerului, iar la etaj muzeu, arhiva și biblioteca, căci Templul a avut un rol important la dezvoltarea obștii culturale a Bucureștiului. De asemenea, aici funcționa un cor admirat de toata lumea care cânta și în afara serviciului divin. De aici va lua ființă în 1902 Asociația de cultură Muzicală Orpheu, cu sprijinul Congregațiunii care-i pune la dispoziție una dintre încăperile ei. De asemenea, în 1897 se fondează Societatea de gimnastica, scrimă și lectură Aurora, căreia i se pun la dispoziție câteva încăperi la Gimnaziul evreiesc, în aceeași clădire. În Templu funcționa și școala primară, secundară și gimnazială de băieți dar și Institutul secundar de fete.

Templul a fost renovat în 1932, dar nici aceste îmbunătățiri și nici noile decorațiuni nu aveau să dureze prea mult, pentru că, în 1941, legionarii au devastat locul care fusese deja ușor afectat de cutremurul din 1940. S-au folosit materiale mai ieftine pentru reconstrucția care s-a terminat în 1945, așa că a fost nevoie de o nouă intervenție, una mai serioasă și definitivă, finalizată în anul 2014.

Templul este un frumos obiectiv istoric, un loc în care oricine poate să intre și să asiste la un serviciu religios. Remarcăm că acesta avea multiple funcționalități încă de la întemeiere: și loc sfânt, de rugăciune, și școala și lăcaș cultural, dar și sediu de asistență socială, centru administrativ. Practic, toate nevoile comunității se găseau reprezentate în această construcție. Încă de la început, instituția a fost recunoscută ca atare, multifuncțională, căci autoritățile locale, judecătorești și militare, consulatele străine, ministerele etc. păstrau legătura cu Templul Coral nu numai pentru chestiuni de domeniul ritual ori religios, dar și pentru celelalte chestiuni, culturale ori sociale. Palatul regal invita comunitatea Templului Coral la solemnități și la festivități, ca mandatară a populației evreiești.

Actualmente, la intrare, se află și un monument în memoria victimelor Holocaustului, o menora: faimosul candelabru cu șapte brațe, simbolul statului evreiesc

Dacă în general comunitățile evreiești se prezintă ca îmbătrânite, concentrate pe servicii de asistență socială pentru evreii vârstnici sau pe evenimente comunitare, în București se remarcă o revigorare a evenimentelor publice organizate de Federația Comunităților Evreiești din România și în cadrul Teatrului Evreiesc de Stat.

Federația împreună cu comunitatea evreilor din București organizează cel puțin 10 manifestări culturale pe an. Aceste evenimente culturale au și teme religioase, culturale, se prezintă personalități ale vieții iudaice care sunt prezente în istoria culturală și economică a României.

Au fost doua ediții dintr-o manifestare care s-a chemat **Idiș Event** - deci lumea idișului, în care au fost prezentați scriitori de limbă idiș și spectacole în limba idiș. Bănuiesc că la Iași s-a vorbit de Goldfaden. Aici, la Teatrul Evreiesc de Stat se prezintă piese de Goldfaden.

O altă manifestare foarte interesantă care a fost organizată de acum în două ediții, organizată de Federație, Comunitatea din București și de organizația B’Nai B’Rith, intitulată **Podul Toleranței**. Podul Toleranței înseamnă o manifestare multiplă cu simpozioane, mese rotunde, lansări de carte și spectacole. A fost realizată cu ajutorul Guvernului României și al Parlamentului, al Ministerului de Externe. A fost o sesiune specială anul acesta a Ministerului de Externe despre diplomație și cum s-a încercat de către anumiți diplomați români salvarea evreilor pe timpul războiului. Au fost doua ediții și se va organiza a treia anul viitor.

BUCUREȘTI – SINAGOGA MARE

BUCUREȘTI – TEMPLUL CORAL

V.5. SĂRBĂTORI evreiești

Sărbătorile evreiești se pot împărți în trei categorii: sărbători religioase, ce apar în Tora (Rosh Hashana, Yom Kippur), sărbători istorice (Purim, Hanukka) și agricole (Sukkot, Lag BaOmer).

Roș Hașana (Anul Nou) (literal „Capul anului”) este Anul Nou evreiesc și, conform credinței mozaice, este o zi de judecată în care Dumnezeu judecă fiecare persoană, în funcție de faptele sale. Sărbătoarea se caracterizează prin porunca specială de suflare în corn (șofar).

Yom Kipur (Ziua Ispășirii). În cea de-a 10-a zi a celei de-a 7-a luni este celebrată o sărbătoare anuală specială, însoțită de mărturisirea și ispășirea păcatelor.

Purim (Sorti) făcând referire la loteria folosită de Haman pentru a alege data de exterminare a evreilor, este o sărbătoare veselă și de aceea oamenii obișnuiesc să se mascheze, să organizeze carnavaluri, să pună în scenă piese de teatru și să se mănânce delicatose.

Hanukka (Sărbătoarea luminilor), celebrează victoria macabeilor asupra monarhiei seleucide din Siria, eveniment desfășurat cu mai bine de 2000 de ani în urmă. Ceremonia sărbătorii are loc în special acasă, în familie dar și în sinagogi. Timp de opt nopți, cât durează sărbătoarea, familiile se adună în jurul unui sfeșnic *hanukia* — un candelabru special cu opt brațe, în care se ard opt lumânări.

Sukkot (Sărbătoarea Corturilor) este una dintre cele trei sărbători de pelerinaj prescrise de Tora, în cursul căreia se sărbătorește bucuria asistenței divine primită de copiii lui Israel în timpul Exodului și sfârșitul ciclului agricol anual.

Lag B'Omer (este cea de-a 33-a zi de când se număra Omer) Este o sărbătoare veselă care povestește faptele rabinului Akiva, ale rabinului Shimon bar Yochai și Bar Kochba în încercarea lor de a câștiga independența și suveranitatea evreilor din Israel față de romani. Se obișnuiește să se facă focuri de tabără și să se cânte.

Mai recentă, **Yom Hashoa** este Ziua Memorială a Holocaustului, când evreii își amintesc de milioanele de oameni uciși în Holocaust. În Israel, o sirena sună timp de două minute la ora 11; atunci toată lumea se oprește din lucru și păstrează un moment de liniște.

Toate sărbătorile sunt marcate la Sinagoga. Sunt două sărbători foarte interesante.

Există **sărbătoarea Purimului**, este o sărbătoare veselă și încă din vremuri de demult se prezentau mici scenete, pantomime, și acum în București punctul culminant al Purimului este un spectacol la Teatrul Evreiesc cu această tematică a Purimului. O parte se prezintă și la Sinagogă, dar în mare se prezintă un spectacol lung la Teatrul Evreiesc de Stat și asta este o tradiție veche. Dat fiind că Purimul este una dintre puținele sărbători iudaice vesele, miezul acestui spectacol este să-i ironizeze pe cei din conducerea Federației, personalități din conducere, slăbiciunile lor.

Există o sărbătoare care se cheamă **Shavuot** care marchează momentul în care evreii au primit Tora, deci cele 10 porunci. De obicei, după partea religioasă se organizează o noapte de discuții (dezbateri) pe diverse teme legate de religia iudaică etc. De ce? Este o tradiție foarte veche care spune că Moise era așteptat să i se dea cele 10 porunci de către Dumnezeu. El era sus pe muntele Horeb și le-a spus evreilor „Așteptați-mă trei până cobor cu cele 10 porunci”. Și se pare că evreii au adormit până a venit Moise. Și atunci, ca să nu se întâmple așa ceva, s-a hotărât să se organizeze în acea noapte acele dezbateri. Mă rog, atunci nu erau dezbateri, se rugau.

Cealaltă este **Sărbătoarea Corturilor** care e foarte frumoasă, fiindcă în curtea sinagogii se face un fel de cort (de fapt colibă - este în amintirea evreilor care au rătăcit 40 de ani prin Sinai până când Dumnezeu le-a dat voie să intre în Canaan, și acolo stăteau în niște colibe neacoperite).

În plus este și **Sărbătoarea Recoltei**, atunci se face o masă, se povestește despre aceste obiceiuri. Desigur, este și **Paștele, Pesahul**, unde după slujba de la sinagoga se face o masă festivă. Teoretic fiecare familie de evrei face această masă acasă. Dat fiind că în România sunt puțini evrei, rabinul Rosen a propus ca să se facă o masă comună (toata comunitatea). Sunt foarte mulți doritori iar rabinul povestește toata istoria. Există o carte specială care se numește Hagada în care se descriu toate etapele acestei mese: rugăciunile care se spun, mâncărurile care trebuie să existe și ordinea lor. Se povestește cum au ieșit evreii din Egipt și se bea vin.

V.6. Prima dată, evreii se interesează de OAMENI ...

În multe zone ale României, comunitățile evreiești se prezintă ca fiind îmbătrânite, cu medii de vârstă în jurul vârstei pensionării. Multe localități în care există încă sinagogi ca mărturii ale unor comunități evreiești prospere în trecut sunt acum în totalitate depopulate de membrii acestei etnii. Întâlnim cazuri de sinagogi scoase la vânzare (Săveni, jud. Botoșani), închiriate sau a căror destinație a fost schimbată în centre culturale sau altele.

Cu toate acestea, comunitățile evreiești existente reprezintă un model de întraajutorare și de solidaritate, mai ales în ceea ce privește soarta vârstnicilor, punând în practică servicii sociale mulțumitoare pentru beneficiari. După cum spune un membru al comunității din Botoșani, „La noi, după cum știți, nu există nici un cerșetor evreu.” (R.T.)

Este vorba despre o comunitate care se compune din peste 30, aproximativ 38, de comunități. Toate aceste 38 de comunități (și există și niște obști) formează **Federația Comunităților Evreiești din Romania** care este organul conducător al comunităților.

Fiecare comunitate are propriul program, propriul buget și propriile probleme cu care se confruntă și caută să le soluționeze prin forțe proprii. Deci comunitățile sunt autonome, iar Federația coordonează activitatea. Există o serie de programe și prevederi financiare care se referă la toate comunitățile. Dat fiind faptul că există comunități mai bogate și comunități mai sărace, Federația este cea care soluționează aceste probleme de sprijin financiar. Fără acest sprijin și fără colaborarea comunităților ar fi foarte greu pentru comunitățile sărace să supraviețuiască.

Prioritățile comunităților organizate sunt vârstnicii. Aceștia beneficiază de grija celor din jur și de servicii specializate:

Prima dată evreii se interesează de oameni dacă nu sunt părăsiți, dacă sunt îngrijiți. Eu îi vizitez săptămânal. Oamenii sunt cei care îi interesează pe cei care ne vizitează.

Comunitatea evreiască acum ... am rămas vreo 75 care nu au mai vrut să plece de aici. Le asigurăm un ajutor gospodăresc, prin 2 femei de serviciu care le fac curățenie, le fac cumpărăturile. Ne întâlnim foarte des, duminica ne întâlnim, facem zilele de naștere. Ei primesc și tichete de alimente. Avem un asistent medical care le ia tensiunea, glicemia. Majoritatea au peste 70 de ani. O parte au fost intelectuali, o parte au fost casnice, cel mai tânăr are 57 de ani.

Menirea noastră de comunitate este să le oferim sprijin membrilor comunității. Toți membrii comunității sunt pensionari. Nu mai există tâmplari, cojocari, meseriași cum erau înainte. Nu mai există ateliere. Doar Sinagoga, Centrul comunitar.

Am rămas foarte puțini acuma, dar pe vremuri erau mulți evrei săraci, văduve, fără copii. Ajutorul material de la comunitate este important. Dar nu de bani e problema, ci ne ridică nivelul de trai. Avem centre de recreere. Lângă Brașov sunt tabere și pentru copii și pentru părinți. Vin și copii din familii mixte.

Ne simțim parcă protejați. Dacă avem o problemă, avem cu cine discuta, putem să ne strângem câțiva, dacă suferim de ceva.

Niște oameni, simpli, normali care se luptă să se adune 10 oameni pentru ca să-și țină rugăciunea de Sabbath. Majoritatea sunt oameni în vârstă, pensionari, peste 65 de ani. Unul sau doi mai sunt tineri. Sunt solidari, se cunosc între ei, o mană de oameni, maxim 40 de oameni. Vorbesc despre mail-uri, facebook, discuri, concerte.

V.7. ... apoi de păstrarea AMINTIRII.

Dimensiunea mare a minorității evreiești de-a lungul timpului a făcut ca în urma acesteia să rămână un bogat și valoros patrimoniu cultural, artistic și religios. De aici și o mare preocupare a comunităților actuale pentru conservarea acestui patrimoniu și a memoriei modului de viață evreiesc.

Încercăm păstrarea cât de cât a patrimoniului: 5 cimitire foarte mari, foarte greu de întreținut, foarte greu de păstrat. Încercăm la fiecare sărbătoare să ne adunăm. Încercăm să-i aducem și pe cei mai bătrâni și să păstrăm partea religioasă și comunitară.

Populația evreiască era iubită. Și acuma auzi oamenii „Dacă au plecat evreii, uite cum suntem serviți la magazine. Ți se da marfa în mână”. Erau buni meseriași și politicoși.

După aceea a venit războiul. S-a cunoscut foarte mult plecarea evreilor. Erau nevoiți să plece din pricina comuniștilor. Și dacă a apărut statul Israel ... și frații mei au plecat în 61-62. Au plecat din cauza securității, cu doar 30 kg. de bagaje. Nu aveau voie mai mult. Li s-a mai retrocedat ceva,

foarte puțin, dar de frică nici nu au mai vrut să vină. S-a plecat în masă. Sinagogle au început să se distrugă și s-au construit blocuri. Au plecat de frică. Au lăsat aur, bijuterii.

Se simt bine acolo, dar vin multe grupuri de israelieni care s-au născut în România. Vor să vadă locurile unde s-au născut. Ieri a venit cineva să mă întrebe dacă mai există moara de pe Calea Națională, că acolo a lucrat cândva. Nu mai există!

Chiar după trăirea dramelor și prigoanelor suferite în prima parte a sec. XX, după emigrarea masivă în noul stat Israel, evreii născuți pe meleagurile Românești își caută încă originile și contribuie la conservarea patrimoniului cultural istoric al acestei minorități.

De obicei vin oameni în vârstă, care-și caută rudele. De exemplu a venit săptămâna trecută cineva care a plecat prin anii 50 care căuta o casa în Calicime. Acum nu mai există nimic. S-au ras toate în anii 80. Erau case sărăcăcioase și se numea Calicime. Cei mai mulți vin la cimitir.

La Ștefănești i-aș mai duce, la cimitirul din localitate, unde am făcut un mic muzeu. Vor să vadă unde au locuit, vor să vadă sinagoga, candelabrele. Enoriașii mei ar vrea să stea de vorba cu ei, la Centrul Intercomunitar, dar ei nu vor să doarmă la noi. Preferă să doarmă la Suceava.

Aș vrea să plece cu gândul că au fost o minoritate ... de fapt o majoritate ... că să spun așa, căci de fapt, înainte de anii 40, mai mult de jumătatea populației Iașiului erau evrei. Aceștia au contribuit la dezvoltarea Iașiului atât din punct de vedere financiar, cât și industrial, cultural. Au fost multe personalități. Din păcate am rămas puțini și încercăm să ne menținem obiceiurile și tradițiile pentru ca toată lumea să le cunoască.

Caracteristici geo-istorice ale evreilor: o prezență istorică foarte veche; având o evoluție demografică puternic pozitivă în anumite perioade (bazate pe spor demografic natural, spor migratoriu major, apoi, după 1948, regres demografic accentuat bazat pe o emigrare masivă); cu o orientare strict urbană.

Caracteristici socio-economice ale evreilor: o ierarhizare extrem de bine înrădăcinată; o structurare internă a comunității bine echilibrată, având o conducere unitară, dar cu principii democratice de luare a celor mai importante decizii; grija permanentă pentru copii, cu eforturi continue pentru ridicarea nivelului intelectual al generațiilor următoare; o bună funcționare a vieții religioase; ghidarea spre meserii viabile, în concordanță cu statutul lor intelectual în momentul respectiv; orientarea spre meserii cu profituri substanțiale (au fost deschizători de drumuri în anumite domenii economice românești, în domeniul bancar, în comerțul intern și extern, arendarea în mediul rural); întraajutorarea socială și economică - între membrii comunității sau prin ajutoarele primite din partea unor asociații și organizații evreiești străine; adaptabilitatea economică la evoluțiile momentului.

Caracteristici geo-politice ale evreilor: capacitatea de înțelegere a momentului istoric trăit; de aici accesarea spre diferite funcții importante din care puteau oferi protecție întregii comunități; capacitate de supraviețuire în cele mai aspre condiții istorice; o luptă continuă pentru emancipare; apariția mișcării sioniste în a doua jumătate a sec. XIX; păstrarea omogenității etnice nu prin separație etnică și rasială, ci prin statutarea unui mod specific de viață.

BIBLIOGRAFIE

1. ***, *Evreii din Romania in texte istoriografice. Antologie*. Ediție de Lya Benjamin, Editura Hasefer, Bucuresti, 2002
2. ***, *Holocaust în România. Soarta evreilor din Basarabia, Bucovina și Transnistria. 1941-1942. Documente*, Ediție de Andrei Șiperco, Editura Universității din București, București, 2005
3. Ancel, Jean, *Contributii la istoria României. Problema evreiască . 1933-1944. vol. 2. Partea intai*. Editura Hasefer, Bucuresti 2013, vol. 2 partea a doua, Editura hasefer, Bucuresti 2013
4. Ancel, Jean, *Contribuții la istoria României. Problema evreiască, partea I, vol. 1, Ed. Hasefer, București, 2000*
5. Asandului, Gabriel, *Evreii din România, 1866-1938*, Ed. Institutul European, 2000
6. Bernard Wassestein, *Dispariția diasporei. Evreii din Europa începând cu 1945*. Traducere de Cristina Lucan, Polirom, 2000
7. Costachie, Silviu, *Evreii din România. Studiu de geografie umană*, Ed. Universității din București, 2004
8. Dieaconu, Daniel, *Evreii din Moldova de Nord. De la primele așezări până în anul 1938. Cu privire specială asupra județului Neamț*, editura Cetatea Doamnei Piatra Neamț, Editura Universitară București, 2009
9. Federația Comunităților Evreiești din România, Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România, *O istorie a evreilor din România în date. Vol. I. De la începuturi până la 1919*, Editura Hasefer, București, 2000
10. Federația Comunităților Evreiești din România, Centrul pentru Studiarea Istoriei Evreilor din România, *O istorie a evreilor din România în date. Vol. II. De la 1920 până la 1944*, Editura Hasefer, București, 2000
11. Greceanu, Eugenia, *Ansamblul urban medieval Botoșani. Botoșanii care s-au dus*, ed.a II-a, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2009
12. Halevy, M.A., *Monografia istorica a Templului Coral din Bucuresti, din Evreii din Romania in texte istoriografice. Antologie*, ediție de Lya Benjamin, Editura Hasefer, Bucuresti, 2002
13. Iancu, Carol, Al. F. Platon, coord., *Profesori si studenti evrei la Universitatea din Iași*, Editura Universitatii Alexandru Ioan Cuza din Iasi, 2012
14. Iancu, Carol, Alexandru-Florin Platon (coordonatori), *Pogromul de la Iași și Holocaustul în România/ Le Pogrom de Iași et la Shoah en Roumanie*, Editura Universitatii „Al.I. Cuza” din Iasi
15. Iancu, Carol, *Evreii din România 1866-1919. De la excludere la emancipare*, Ed. Hasefer, București, 1996, ediția a treia 2009
16. Iancu, Carol, *Evreii din România 1919-1938. De la emancipare la marginalizare*, Ed. Hasefer, București, 2000. Prefață de Pierre Guiral. Postfață de Gerard Nahon. Traducere de Țicu Goldstein
17. Iancu, Carol, *Shoah in Romania. Evreii in timpul regimului Antonescu (1940-1944)*, Polirom, 2001
18. Kara, I. , *Contributii la istoria evreilor din Iasi*, Editura Hasefer, Bucuresti, 1997
19. Kuller, Harry, *Contributia evreilor din Romania la cultura si civilizatie*,
20. Mitican, Ion , *Evreii din Târgu Cucului de altădată. Câteva aduceri aminte*, Iași, Tehnopress
21. Moldovan, Mircea. *Sinagogi din România Lăcașuri de cult evreiești din România*, <http://www.jewish-romania.ro/monumente.php/lacasuri/>
22. Rădván, L., coord., *Iasi – oraș al diversitatii. Cartegorii etnice și minorități in secolele XV-XX: Aspecte sociale, economice, culturale*, ed. Ars Longa, Iasi, 2015
23. www.romania-israel.ro
24. <http://romanianjewish.org/ro/>
25. <http://www.jewishfed.ro/> Federatia Comunitatilor evreiesti din Romania FCER
26. http://www.csier.jewishfed.ro/public_html/, Centrul pentru Studiul Istoriei evreilor din Romania
27. http://www.ideo.ro/jewish_heritage_3/

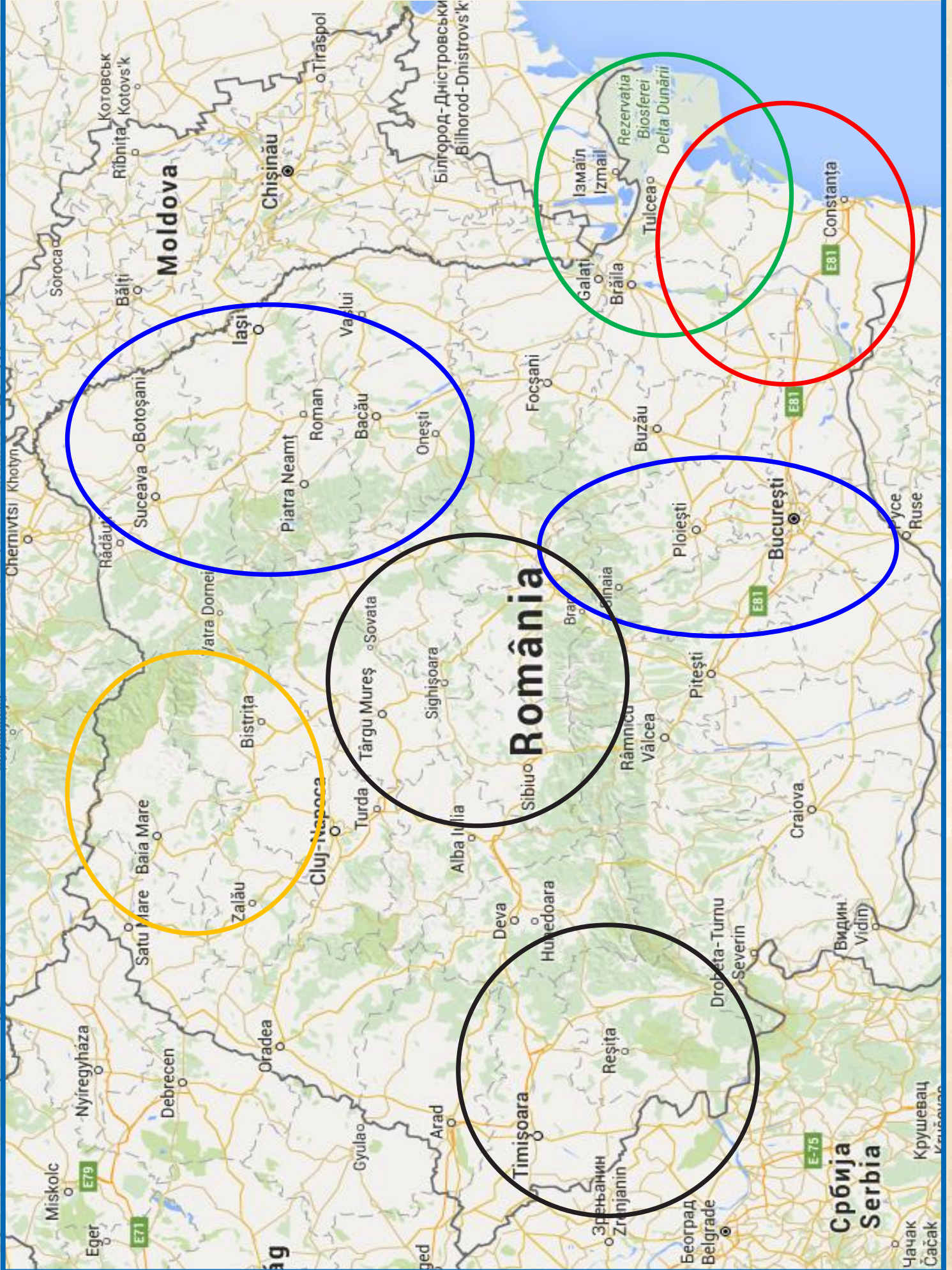
Germani

Ruși Lipoveni

Turci

Ucraineni

Evrei

lac vest activ hâd harbuz fald hârcă maior boscorodi cufăr
 firmă aghiotant cauciuc artilerie ciocni bentiță bază criță burlac
 brillant arendă ciubotă birjar agitație butelcă clăpăug calic crainic
 barcăz budă șort borș buldozer cobză slut rostopască
 birou brigadă fălțui bragă bulion socoti tașcă scorni șleau
 burlac vata teoretic șpăltui șină smântână șvab șotie
 agent caracatiță panaramă țigaretă tencui tabac spilcuit
 pașaport poliție raion ramă paiată valț tabac țel tolăni coțofană
 poveste potcoavă pufoaică șurub turn telă toropi
 portofel ramă plită valma podină
 rasol lector tologi zarvă
 pușcă poștă vâtaf buhai
 spraițui potroace pocriș polonic
 vană sapirograf grund zoaie holtei
 țigară zețar

Germani

Eorei

Ruși lipoveni

Turci

Ucrainieni

flășnetă pensulă toropit alai darabană domol holeră
 maistru pantof abanos alăută arșic agă arșice